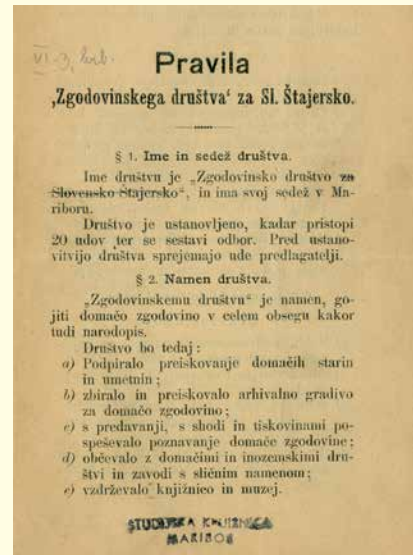

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPIJSJE

Review for History and Ethnography

1

ČASOPIS
ZA ZGODOVINO
IN NARODOPIJSJE

LETNIK 84
NOVA VRSTA 49

STR.
1-160

2013

Na naslovnici: gradivo iz Zbirke drobnih tiskov Enote za domoznanstvo
Univerzitetne knjižnice Maribor (izbor Gabrijela Kolbič)

Izvečke prispevkov v tem časopisu objavlja »Historical – Abstract«
Abstracts of this review are included in »Historical – Abstract«

www.ukm.si

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPIJSJE

Letnik 84 – Nova vrsta 49
1. zvezek 2013

Review for History and Ethnography

Year 84 – New Series 49
Volume 1, 2013

Maribor
2013

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE
Review for History and Ethnography

Izdajata – *Published by*

Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru – *University of Maribor
and Historical Society of Maribor*

ISSN 0590-5966

Uredniški odbor – *Editorial Board*

Red. prof. Marjeta Ciglenečki

Red. prof. dr. Darko Darovec

Dr. Jerneja Ferlež

Miroslava Grašič, prof.

Red. prof. dr. Marko Jesenšek

Doc. dr. Tone Ravnikar

Red. prof. dr. Franc Rozman

Dr. Vlasta Stavbar

Doc. dr. Igor Žiberna

Dr. Marjan Žnidarič

Mag. dr. Theodor Domej, Avstrija

Prof. dr. Dragutin Feletar, Hrvaška

Dr. Peter Wiesflecker, Avstrija

Glavna in odgovorna urednica – *Chief and Responsible Editor*

Dr. Vlasta Stavbar

Univerza v Mariboru

Univerzitetna knjižnica Maribor

Gospejna 10

SI – 2000 Maribor

vlasta.stavbar@um.si

Pomočnica urednice – *Editor's Assistant*

Urška Zupan

zupanur@gmail.com

Za znanstveno vsebino odgovarjajo avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira. – *Authors are responsible for the scientific contents of their articles. Reprint of articles and pictures is possible only with editor's permission and source quotation.*

Izdano z denarno pomočjo Mestne občine Maribor in Agencije za raziskovalno dejavnost RS.
– *Published with financial help of the Maribor Municipality and the Slovenian Research Agency.*

Kazalo – Contents

RAZPRAVE – STUDIES

- Norbert Allmer, *Puščavniki in puščavnice na Spodnjem Štajerskem v 18. stoletju* (The Eremites in Lower Styria in the 18th Century) 5
- Marija Mojca Peternel, *Klagenfurter Zeitung in Slovenci v revolucionarnem letu 1848/49* (Klagenfurter Zeitung and Slovenes in the Revolutionary Year 1848/49) 21
- Aljoša Špec, *Volitve v okrajne zastope na Spodnjem Štajerskem v letih 1873 in 1876* (The Elections of County Representative Bodies in Lower Styria in 1873 and 1876) 54
- Franč Rozman, *Slovenci v burski vojni* (Slovenes in the Boer War) 69
- Tomaž Ivešič, *Delovanje dr. Franca Kulovca na čelu SLS in ključni dogodki pred vojno* (The Activities of Franc Kulovec, Ph.D., the Head of the Slovene People's Party and the Key Events before the War) 83
- Bernard Rajh, *Prispevki za slovensko kulturno zgodovino* (Contributions to the Slovene Cultural History) 119
- Polonca Šek Mertük, *Obdobja preučevanja trpnega glagolskega načina v slovnicaх slovenskega jezika (od A. Bohoriča, 1584, do J. Toporišiča, 2004)* (The Periods of Passive Voice Research in Grammars of the Slovene Language /From A. Bohorič, 1584, to J. Toporišič, 2004/) 133

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

- Marjan Toš, *Oto Luthar: Po robovih spomina. Antisemitizem in uničenje prekmurske judovske skupnosti*..... 153
- Marjan Toš, *Kako je biti Jud v Mariboru in v Lendavi. Projekt o dunajski judovski identiteti skozi objektiv Petra Rigauda na dokumentarni razstavi v mariborski Sinagogi (24. 1.–26. 2. 2013) in v domu kulture Lendava (1. 3.–31. 3. 2013)*..... 155

Puščavniki in puščavnice na Spodjem Štajerskem v 18. stoletju

Norbert Allmer*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 27-788-35(497.4-18)"17"

Norbert Allmer: Puščavniki in puščavnice na Spodjem Štajerskem v 18. stoletju. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 84=49(2013), 1, str. 5–20

Leta 1730 so puščavniki na Spodnjem Štajerskem ustanovili štajersko eremitsko kongregacijo. S pomočjo doslej neupoštevanega arhivskega gradiva v graškem škofijskem arhivu in štajerskem deželnem arhivu bodo prikazane puščavniške celice in njihovi prebivalci v nekdanjem mariborskem okrožju.

Ključne besede: puščavniki, eremiti, krščanstvo, verski redovi, Spodnja Štajerska, 18. stol.

1.01 Original Scientific Article
UDC 27-788-35(497.4-18)"17"

Norbert Allmer: The Eremites in Lower Styria in the 18th Century. Review for History and Ethnography, Maribor 84=49(2013), 1, pp. 5–20

In 1730 the eremites established a Styrian eremites' congregation in Lower Styria. With the help of the until now unused archive materials from the Graz Episcopal Provincial Archives the eremites' cells and their dwellers from the then Maribor county will be presented.

Key words: eremites, Christianity, religious orders, Lower Styria, 18th century.

* Dr. Norbert Allmer, Diözesanarchiv, Bürgergasse 2/IV, A – 8011 Graz, norbert.allmer@graz-seckau.at

V prvih letih krščanstva so v votlinah na robu puščave, odmaknjeni od družbe, živeli eremiti (grško *eremos* 'živeč sam'). Tisti očetje v puščavi so bili vzgled za moške in žene, ki so si kasneje tudi na naši geografski širini izbrali puščavniško pot. Kot člani tretjega reda sv. Frančiška so kot laiki s svojo zaobljubo izbrali svojo hojo za Kristusom. Svojo zaobljubo so vsaki dve leti morali spet obnoviti.

Na podlagi papeževih odlokov (1702 Klemena XI. in 1725 Benedikta XIII.), s katerima je bilo škofom zapovedano, da morajo puščavnike, živeče v svoji škofiji, zbrati in jih organizirati pod škofovo avtoriteto, je sekovski knezoškof Jakob Ernst grof von Liechtenstein (1728–1738) pozval puščavnike v majhni sekovski škofiji in v njej odgovornemu salzburškemu generalnem vikariatu, kamor je spadalo tudi nekdanje mariborsko okrožje do 1786,¹ naj se zberejo 28. avgusta 1730 na škofovem gradu Seggau pri Lipnici, da bi tam ustanovili kongregacijo štajerskih puščavnikov.² Tam sta bila izvoljena tudi njihov predstojnik in namestnik. Predstojnik je na zunaj zastopal kongregacijo in je imel tudi nalogo vizitiranja svojih sobratov med Dunajskim Novi mestom (Wiener Neustadt) in Mariborom. Člani kongregacije so se vsaka tri leta zbrali v Maria Grünu, izven Gradca sicer, vendar v središču glede na celotno zaledje, da so se posvetovali in da bi jih cerkev nadzirala. Leta 1744 je bila tam urejena celo kazenska celica.

Še pred ustanovitvijo štajerske eremitske kongregacije, ki jo je knezoškof ustanovil 1730, so spodnještajerski puščavniki sledili papeški spodbudi in skušali vzpodbuditi svojega predstojnika nadduhovnika v Strassgangu Johanna Baptista Kurskyja. Zato je ta leta 1729 pisal škofu, da naj bi ga puščavniki v spodnještajerskem distriktu večkrat prosili, če bi lahko imeli redno srečanje, če »*currigendo ali quorum morum*«. ³

V puščavski celici v Maria Grünu pri Gradcu se je 6. oktobra 1729 zbralo 16 od tedaj 25 na Štajerskem živečih puščavnikov. Najprej so imeli službo božjo, nato so poslušali nagovor nadduhovnika in nato imeli zborovanje,

¹ Ignaz Orožen: *Das Bisthum und die Diözese Lavant I–VIII, 1875–1893*; Karl Amon und Maximilian Liebmann: *Kirchengeschichte der Steiermark*, Graz 1993, S. 227 f. S preureditvijo škofij 1786 je bilo mariborsko okrožje priključeno sekovski škofiji in odtlej je bil sekovski škof kot generalni vikar in župnik v Starssgangu nadduhovnik v imenu salzburškega nadškofa odgovoren za strassgangški distrikt. Šele 1859 so bile dokončno določene še danes veljavne škofijske in deželne meje s Štajersko z vključitvijo dekanatov južno od Mure v lavantinsko škofijo.

² Franz Frh. von Oer: *Die Eremiten in Steiermark*. Graz 1917. Norbert Allmer: *Einsiedler und Einsiedlerinnen in der Steiermark. Eine historische Untersuchung des Einsiedlerwesens von 1600 bis zum Ende der Eremiten-Kongregation 1782*. Theol. Diss., Graz 2001.

³ Diözesanarchiv Graz (DAG), Eremitenakten: Konzept für das bischöfliche Einladungsschreiben von 20. Juli 1730 zur Gründung der Eremiten-Kongregation.

na katerem je bil za njihovega predstojnika izvoljen brat Jakob Pergner iz Weiza. Škofove potrditve najprej niso dobili, nato pa je bil knezoškof Liechtenstein prisiljen dokončno svečano ustanoviti kongregacijo.

Edini puščavnik iz Spodnje Štajerske, ki je imel funkcijo predstojnika, je bil brat Abraham Zöhler iz Maribora, in to v letih 1780–81. Bolj smo seznanjeni o namestnikih predstojnika oz. svetovalcih iz različnih okolišev. Ti naj bi bili iz Spodnje Štajerske naslednji:

- 1757–1760 brat Abraham Zöhler iz Maribora,
- 1760–1763 brat Arsenius Lenz s Ptuja,
- 1763–1766 brat Alexius Könighofer iz Svečine,
- 1766–1769 brat Johannes Bader iz Cmureka,
- 1769–1772 brat Bonaventura Lintner iz Breitenfelda,
- 1772–1775 brat Bonaventura Lintner iz Breitenfelda,
- 1775–1778 brat Johannes Bader iz Cmureka,
- 1778–1781 brat Zoseratus Schrökhauser iz Juršincev,
- 1781–1781 brat Zoseratus Schrökhauser iz Juršincev.

Da bi uredili to posebno obliko življenja kot puščavništvo, so bili 1736 formulirani prvi statuti. Pri tem so se oprli na izčrpna pravila in statut eremitske kongregacije škofije Győr in že v nekaj letih so bila štajerska pravila pripravljena. Leta 1744 so jih izdali pri založbi Widmannstetter v Gradcu⁴ in 1746 pri Samuelu Müllerju v Dunajskem Novem mestu (Wiener Neustadt).

Pravo posebnost predstavlja mlada, po imenu *neznana puščavnica*, ki je do 1739 živela v hribih pri Jarenini. Zaradi težav pri preskrbi je to področje zapustila in se preselila v deželno prestolnico Gradec.⁵

V prvem valu ukinjanja kontemplativnih redov v času cesarja Jožefa II. so bili 12. januarja 1782 ukinjeni tudi puščavniki. Da bi redovi in samostani še lahko obstajali, je bilo treba dokazati dejavnosti splošnega pomena. Te pa so cesarski uradniki prav v primeru puščavnikov (poučevanje otrok, pomoč pri zdravljenju, poleg dela za cerkev in faro) velikodušno spregledali.

⁴ Theodor Graff: Bibliographia Widmanstadiana. Die Druckwerke der Grazer Offizin Widmannstetter 1586–1805, Graz 1993.

⁵ Michaela Kronthaler: Prägende Frauen der steierischen Kirschengeschichte. (Christentum und Kirche in der Steiermark, Bd. 5), Kehl am Rhein 2000, str. 8.

Življenje puščavnikov

Puščavniška celica, njihovo domovanje, je bila narejena z lastnimi rokami in naj bi ustrezala najbolj osnovnim potrebam. Bila je ograjena, spokorniški križ pa je označeval kraj pobožnosti. Opremo so sestavljali miza in dva stola, klečalnik in postelja s steljo ali slamo, blazina in odeja. Zmerno ravnati s časom je pomagala ura. Na mizi je bila mrtvaška lobanja, ki je spominjala na umrljivost, križ pa na vir slehernega upanja. Na stenah so visele podobe vzornikov vere, od knjig Sveto pismo in Hoja za Kristusom Tomaža Kempčana. Na voljo je bil tudi življenjepis puščavnika.

Puščavniško obleko je predstavljal rjav habit s škapulirjem, ki je segal do peta. Za vratom je visel rožni venec. Po koncu noviciata so puščavniki dobili še kapuco. Rast brade je nekaterim dajala dostojanstven videz. Ob vstopu je vsak puščavnik dobil redovno ime in odslej so ga nagovarjali z bratom.

Dolžnost vsakega je bila molitev ob ustreznem času, obenem pa tudi skrb za lastno duhovnost, zlasti z branjem nabožnega čtiva. Kolikor mogoče pogosto so se morali udeležiti maše, zato so bili tudi vsi puščavniki cerkovniki. Pri mašah so naprej molili rožni venec in s tem opravljali pomembno službo. Za okolje so bili puščavniki nedvomno pomembni tudi kot *šolmoštri* in zaradi poznavanja zdravilstva kot apotekarji, kirurgi in ranocelniki.

Puščavniki na Spodnjem Štajerskem

S pomočjo doslej neupoštevanega arhivskega gradiva v graškem škofijskem arhivu⁶ in štajerskem deželnem arhivu⁷ bodo po abecednem redu (po nemškem imenovanju krajev, op. prevajalca) prikazane puščavniške celice in njihovi prebivalci v nekdanjem mariborskem okrožju. Posebno v zapisnikih vizitacij nadduhovnika v Strassgangu je vedno znova najti omembe puščavnikov, ki so živeli na tem področju. Posamezni podatki segajo celo južno od Drave.

⁶ DAG, Klöster und Stifte: Eremitenakten, Visitationsprotokolle des Erzpriesters von Strassgang.

⁷ Steiermärkisches Landesarchiv Graz (StLA), RuK 1781-VIII-59.

Borl

1751 brat Ignatius Lasco,
1761–1769 brat Hilarion Häring.

V nadduhovniškem vizitacijskem zapisniku 26. maja 1751 je omenjen brat Ignatius Lesco, ki je v tem času živel v fari Cirkulane.⁸ Ker o njem ni zabeleženega nič slabega, lahko predpostavimo, da so bili z njim zadovoljni. Kako dolgo se je tam zadrževal, ni znano, prav tako nič o njem osebno.

Brat Hilarion Häring se je leta 1766 prvič udeležil kapitlja. Tedaj je živel na Borlu. Po podatkih kataloga članov za leto 1780 je bil rojen 1721 v Memmingenu na Švabskem in se je preoblekel v puščavnika 1757. Predstojnik, brat Anton Kren, je leta 1767 povedal, da je brat Hilarion »z milostnim dovoljenjem grofa Saura dobil stanovanje v duhovni hiši v fari sv. Barbare«. Zahtevana protiusluga puščavnika je bila, da je stregel župniku v cerkvi sv. Ane in vsako soboto čistil grajsko kapelo. Zato je vsako leto dobil 15 fl. in vsak teden hleb kruha. O njegovem življenju so samo pozitivna pričevanja.⁹ Razpoložljiva spričevala potrjujejo njegovo navzočnost na tem gradu do 1769. Na kapitelj leta 1772 je brat Hilarion že prišel s Ptuja (fara sv. Jožefa).

Dobrna

1751–1760 brat Hieronymus Heschl.

V nadduhovniški vizitaciji leta 1751 beremo o bratu Hieronymu Heschlu, ki je izviral iz Badna pri Dunaju in ki se je nespoštljivo obnašal do župnika ter je bil še posebej vdan pijači. Višek nesramnosti je pokazal, ko si je ob neki proslavi zdraviliških gostov, ki so obiskali termalne vrelce Dobrna, drznil javno plesati.¹⁰ Na odločen ukor nadduhovnika je puščavnik obljubil, da se bo poboljšal. Da je držal besedo, dokazuje omemba leta 1760, da se še nahaja tam, drugih opomb pa ni.¹¹

Iljašovci

Do 1763 brat Franciscus Obersteiner.

⁸ Anton Ožinger: Vizitacije savinjskega arhidiakonata goriške nadškofije 1751–1771, str. 179, v Vizitacijski zapisnik goriškega nadškofa Mihaela grofa Attemsa 1752–1774, zv. 2, Ljubljana 1991, večkrat navedeno ime je Ankenstein, poimenovano po fari blizu gradu.

⁹ StLAG, Ruk 1781-VIII-59, fol. 174 r.

¹⁰ Ožinger: Vizitacije, str. 266: »quod nonnunquam in gratiam hospitum, qui thermis usi sunt, publice cum illis saltare ausus sit.«

¹¹ Prav tam, str. 468.

Brat Franciscus Obersteiner, ki je bil pokopan 9. februarja 1763 v Eisen-erzu, je bil star okrog 40 let.¹² Rojen je bil torej okrog 1723 v Salzburgu in je imel svojo puščavniško celico v Iljaševcih na jugu ljutomerske fare.¹³ Kdaj je prišel tja in kje je živel prej, ni znano. Verjetno je bil na romanju ali vsaj na popotovanju, ko ga je presenetila smrt.

Jarenina

Do 1739 po imenu *neznana puščavnica*.

V poročilu salzburškemu nadškofu o odstavitvi vikarja fare v Jarenini Johanna Scobeza 7. februarja 1739 je omenjeno tudi, da je Scobez »ein junges sauberes weisbildt tanquam eingekleydet (und ihr) in gebürg Ihrö ein Eremitoria angewiessen.« Ker pa je zaradi njenega preskrbovanja prišlo do težav, se je ta puščavnica preselila v Gradec, kjer se ji ljudje prav tako niso mogli načuditi. O njej pa Scobez škofa ni obvestil.¹⁴

Mali Nedelja

1738–1741 brat Thomas Gratl.

Na podlagi nadduhovniške vizitacije v Mali Nedelji 1741 vidimo, da je tam živel puščavnik brat Thomas Gratl.¹⁵ Rodil se je okrog 1685 v Mali Nedelji. Bil je poročen, vendar mu je žena že umrla. Po več kot 20-ih letih vojaške službe je 1738 svoje življenje obrnil v drugo smer. Tedaj ga je njegov domači župnik preoblekel v puščavnika. Z župnikovim spričevalom se je odpravil na romanje v Rim. Po povratku je spet živel v Mali Nedelji v puščavniški celici pri tastu.¹⁶ Deloma se je preživljal z delom zapuščine, deloma pa z miloščino. Živel je zgledno. Zaradi slabega zdravja se ni mogel udeležiti nadduhovnikove vizitacije. Trpel je tudi za zelo močno naglušnostjo, tako da je bilo treba prav kričati, da je sploh kaj slišal. S temi skromnimi podatki se je tudi izgubila sled za njim.

Limbuš

1764–1782 brat Florus Stainer,

1772–1775 brat Arsenius Lenz.

¹² Pfarrarchiv Eisenerz, Sterbebuch III, pag. 51. Za to opozorilo se zahvaljujem gospodu univ. prof. dr. Günterju Jontesu.

¹³ Josef und Carl Kendler: Orts-und Verkehrs-Lexikon von Österreich-Ungarn, Wien 1905, S. 430.

¹⁴ Ordinariatsprotokoll 1739, fol. 19 r.

¹⁵ Erzpriestliche Visitationen im Dekanat Radkersburg 1741.

¹⁶ »in tugurio apud suum Socerum.«

Po kapitlju 1763 se je brat Florus Stainer verjetno napotil na jug in si zahodno od Maribora v fari Limbuš pri filiali sv. Jožefa postavil svojo puščavniško celico. S tem si je izbral pokrajinsko izredno idiličen kraj za svoje bivanje, kot poroča Puff: »Der bei weiten schönste Punct des rechten Ufers aber ist St. Josef eine auf einer kleinen zum Theile schroffen Halbinsel mahlerisch gelegene Filiale von Lembach, auf einen Plateau dem in der Tiefe herrliche Quellen entsprudeln, so mächtig, dass sie nach wenig Schritten einen Bach bilden.«¹⁷ Od tod je šel na kapitelj 1766 v Maria Grün pri Gradcu. Preživel je tako, da je delal šopke in jih prodajal. Predstojnik brat Antonius Kren 1767 puščavniške celice v Limbušu iz neznanih razlogov ni vizitiral, čeprav je bil v Mariboru. Brat Florus 1772 ni šel na kapitelj v Gradec, zato pa se ga je udeležil leta 1775 in dobil dobro spričevalo. Tudi leta 1778 se ni udeležil kapitlja. V seznamu eremitov gubernije za leto 1781 je omenjen in zapisano je, da živi od lastnih rok in da izdeluje šopke.¹⁸ Na kapitlju 1781 je te podatke sam potrdil. Kaj je bilo z njim po ukinitvi puščavniške kongregacije, ni znano. Brat Arsenius Lenz je po kapitlju 1772 verjetno spet odšel iz Waltersdorfa na jug in se naselil v Limbušu, kjer je ostal do 1775, potem pa se vrnil v Kainbach pri Gradcu.

Radlje

Do 1782 brat Engelbert Adlwanger.

Z ukinitvijo eremitske kongregacije je brat Engelbert Adlwanger 16. februarja 1782 moral sleči svoj puščavniški habit. Tedaj je bil star 67 let. Rojen je bil v neznanem kraju v Gornji Avstriji leta 1715 in krščen na ime Mathias. Izučil se je za čevljarja in 1756 postal puščavnik. Številne postaje njegovega puščavništva do puščavniške celice v Šent Janžu nad Radljami so neznane. Tudi podatkov o njem po ukinitvi kongregacije nimamo.¹⁹

Maribor

1729–1731 po imenu neznan puščavnik,
1738–1783 brat Abraham Zöhler.

Na shod puščavnikov 1729 v Maria Grünu pri Gradcu v Mariboru živeči puščavnik ni prišel. Ne njegovega imena ne kakšnih drugih vesti o njem nimamo. Tudi pri ustanovitvi eremitske kongregacije 1730 ga ni bilo.

¹⁷ StLAG, Nachlass Puff Sch. 7. H. 244.

¹⁸ StLAG Ruk 1781-VIII-59, fol. 31 v.

¹⁹ Adam Wolf: Die Aufhebung der Klöster in Innerösterreich 1782–1790. Ein Beitrag zur Geschichte Kaiser Joseph's, Graz 1870, str. 61. Orožen: Lavant, Pfarre St. Michael in Mahrenberg, str. 597.

Predstojnik, brat Jakob Pergner, je v svoj vizitacijski zapisnik zapisal »Mariborčan je mrtev«.

Predstojnik, brat Joachim Kropper, je leta 1738 vizitiral brata Abrahama Zöhlerja, ki je živel na Kalvariji pri kapeli sv. Barbare. Leta 1707 rojeni Gradčan je opravil noviciat v Tobelbadu leta 1733 in je verjetno že 1735 šel proti Mariboru, kjer si je uredil puščavniško celico na ozemlju magistrata. Izvoljen je bil za diskreta (leta 1757) za Spodnjo Štajersko. Leta 1760 se je na kapitlju pritoževal nad bratom Johannesom Hiermannom iz Viltuša, »s katerim se je kar naprej prepiral«. Tudi o bratu Arseniju Lenzu s Ptuja je poročal le negativno, ker da je bil z ljudmi tako grob. Na volitvah je brat Abraham dobil en glas za predstojnika in štiri glasove za diskreta. Na kapitelj 1763 ni prišel, je pa dobil pet glasov za diskreta. Pri vizitaciji nadduhovnika leta 1764 sicer osebno ni bil navzoč, vendar ga je župnik pohvalil.²⁰ Tudi leta 1766 ni prišel na kapitelj in na njem sploh ni bil omenjen. O njem spet nekaj slišimo leta 1767, in sicer v vizitacijskem poročilu predstojnika brata Antona Krena, »da si je uredil puščavniško celico pri kapeli sv. Barbare« (»Ist an einem Walth sehr Eisamb.«). O tem je zapisano tudi že 1764 v nadduhovniškem vizitacijem protokolu glede opozorila, da puščavnik opravlja tudi službo cerkovnika.²¹ Brat Abraham je označen tudi kot »Ein Alter Exemplarischer Bruder«. Živel je od miloščine, tiho in pobožno. Ker naj bi bil že star, je predstojnika prosil za mlajšega sobrata kot spremljevalca. Predstojnik je zapisal, da mu bo v jeseni poslal mlajšega brata za pomoč. V mestu so bili z bratom Abrahamom tako zelo zadovoljni, »dass selbe um allzeit Einen solchen Frommen Bey der Statt zu haben (gebeten haben) das sie die Clausur zu allen zeiten der Confederation als Eygen vermachtet haben.«²² Leta 1772 se brat Abraham spet ni udeležil kapitlja, čemur je bila najbrž vzrok starost. Tudi nadduhovnikove vizitacije se 1773 ni mogel udeležiti. Pač pa mu je župnik dal odlično spričevalo.²³ Tudi 1778 in 1779 ni prišel na kapitelj. Gubernij ga je leta 1781 še imel na seznamu, kjer je zapisano, da je živel deloma od rokodelstva, deloma pa od dobrotnikov.²⁴ Tudi leta 1781 se kapitlja ni udeležil. Živel je »im Sommer in seiner Einsiedelei, im Winter in einem Gartenhause.«²⁵ Po razpustu

²⁰ Erzpriesterliches Visitationsprotokoll (Strassgang), 1760–1764, pag. 218 G.

²¹ Erzpriesterliches Visitationsprotokoll (Strassgang), 1760–1766, pag. 237 M.

²² StLAG, Ruk 1781-VIII-59, fol. 169 r.

²³ Relatio Visitationum Archi=Diaconali Strassgangensi Anno 1773 et 1774 peractarum, pag. 235.

²⁴ Prav tam, fol. 32. v.

²⁵ Wolf: Aufhebung, str. 61.

kongregacije²⁶ je ostal na Kalvariji, kjer je 1783 umrl in je pokopan v cerkvi sv. Ulrika v Mariboru.²⁷

Ptuj

1756–1757 brat Cosmas Sodersey, novic,
 1757 brat Bonaventura Lintner, novic,
 1760–1764 brat Arsenius Lenz,
 1761–1769 brat Josephus Winterberger,
 1772–1781 brat Hilarion Häring.

Na kapitlju 1760 je brat Arsenius Lenz označil brata Cosmasa Soderseya za »desertor religionis«, pri čemer ni prav jasno, če je ta res zapustil puščavništvo, ker je v nadaljevanju brat Arsenius brata Cosmasa označil tudi za vagabunda. Brat Cosmas, ki je bil krščen za Jakoba, je postal puščavnik v Rimu leta 1755 v minoritskem samostanu sv. Kozme in Damijana in je po šestih mesecih pripešal na Hrvaško, od koder je izhajal. Morda je leta 1756 prišel na Ptuj in se naselil na Kalvariji. Slovesno zaobljubo je dal v Zagrebu 1757. Razumel se je nekoliko tudi na zdravlilstvo in je imel ustrezne instrumente. Jeseni 1757 je brat Cosmas opustil svojo puščavniško celico pri sv. Barbari na Ptuj.

Če so točni podatki v članskem seznamu za leto 1760, je brat Bonaventura Lintner absolviral enega najkrajših noviciatov na Ptuj. Februarja se je preoblekel v puščavnika in oktobra podal slovesno zaobljubo. Rojen je bil v Brucku na Češkem²⁸ 1709 in se je izučil za krojača. Puščavnik je postal šele 40-leten in po zaobljubi se je preselil v Breitenfeld v vzhodni Štajerski. Leta 1760 je bil brat Arsenius Lenz že 11 let član puščavniške kongregacije, od koder je morda že neposredno po svojem nesprejemljivem ravnanju istega leta – ali najkasneje 1760 – odšel na jug. Točnega datuma preselitve ne poznamo. Če si je prej služil kruh kot pek, je zdaj izdeloval škapulirje v svoji puščavniški celici pri cerkvi sv. Jožefa. Praviloma je sicer ob nedeljah in praznikih v farni cerkvi opravljal cerkovniške posle in tudi ministriral pri maši. Enako pa tudi običajno ni prihajal domov pred polnočjo. Ker ni imel stalnega spovednika, mu je bilo to šteto v zlo.²⁹

Brat Arsenius se je kapitlja v Maria Grünu pri Gradcu leta 1760 udeležil. O njem je brat Abraham Zöhrer dejal, da naj bi bil grob in naj bi ljudi strašil. Po drugi strani pa je vendarle dobil tri glasove za diskreta. V zaključ-

²⁶ Wolf ga ne navaja med ukinjenimi puščavniki.

²⁷ Orožen: Lavant, Dekanat Marburg, str. 9.

²⁸ Ker v viru piše samo Bruck na Češkem gre bodisi za Brod ali Mostek.

²⁹ Erzpriesterliches Visitationsprotokoll (Strassgang) 1760–1766, pag. 244 f.

nem opominu nadduhovnika v fari Ptuj najdemo v vizitacijskem poročilu tudi ločene napotke za puščavnika: brat Arsenius naj si poišče spovednika in se pri njem najmanj vsakih štirinajst dni spove svojih grehov. Po resnično opravljenih spovedih mora dobiti spričevala in te na koncu leta izročiti nadduhovniku. Po sončnem zahodu nikakor ne sme biti zunaj doma, če nima dovoljenja župnika. Če to ne bi obrodilo sadov, naj bi po tretjem opominu »ohne weiters der habit ausgezogen und er sodan aus der Dioces etiam invocato Bracchio saeculari abgeschaffet werden.«³⁰ Brat Arsenius je potem zbežal in se preselil v Kainbach, tik izven Gradca.

Po noviciatu v Birkfeldu in slovesni zaobljubi v Mariahilfu pri Gradcu, je brat Joseph Winterberger prišel na Ptuj in se tam naselil. Leta 1763 se kapitlja v Gradcu ni udeležil, zato pa je 1766 na kapitelj prinesel dobro spričevalo. Če je župnik hvalil puščavnika, pa sta sobrata Alexius in Arsenius brata Josepha ostro grajala, ker je pravkar sprejel tri tuje puščavnike, ne da bi o tem obvestil pristojne.

Predstojnik brat Antonuis Kren je leta 1767 napisal v svoje vizitacijsko poročilo, da se ta puščavniška celica nahaja zelo blizu mesta pri cerkvi sv. Jožefa. Celica je »aber dermahlen sehr schlecht und baufölig«. Brat Joseph je kot cerkovnik pomagal duhovnikom in moral paziti na cerkev. Živel je od miloščine ljudi, ki so ga imeli radi. Končal je tudi latinske šole.³¹ Po kapitlju 1769 je verjetno zapustil Ptuj in odšel v Eggersdorf, kjer je, dokazljivo, leta 1772 še živel.

Brat Hilarion Häring je po kapitlju 1769 domnevno šel z Borla na Ptuj. Od tod je z dobrim spričevalom prišel na kapitelj 1772. Za leto 1773 vemo, da je brat Hilarion hodil k spovedi k minoritom,³² sicer pa so ga vzdrževale mestne oblasti. Tudi leta 1775 se je z dobrim spričevalom udeležil kapitlja, leta 1778 pa na kapitelj v Maria Grün pri Gradcu ni prišel. V seznamu gubernija leta 1781 piše, da je živel od svojega rokodelstva in da so ga meščani prostovoljno vabili na hrano.³³ Tudi kapitelj iz leta 1781 je te navedbe potrdil. Kaj je bilo z njim po razpustu puščavniške kongregacije, pa ni znano.³⁴

³⁰ Prav tam, pag. 249.

³¹ StLAG, Ruk 1781-VIII-59, fol. 169 v.

³² Relatio Visitationum Archi-Diaconali Strassgangensi Anno 1773 et 1774 peractarum, pag. 204.

³³ Prav tam, fol. 31 v.

³⁴ Po Wolfu: Aufhebung, str. 60, naj bi brat Hilarion služil kot cerkovnik v podružnici sv. Jožefa pri fari sv. Ožbolta. »Hat dort die Wohnung, Gärtchen, ein Äckerlein und etwas Wieswachs, für das Ausläuten der verstorbenen Invaliden erhielt er vom Stiftungshause zu Pettau jährlich 3 fl.«

Sv. Lovrenc v Slovenskih goricah

1730–1733 brat Urban Hutts,

1765–1781 brat Zoseratus Schrökhauser.

Na ustanovnem kapitlju puščavniške kongregacije avgusta 1730 je bil tudi brat Urban Hutts iz sv. Lovrenca v Slovenskih goricah. Rojen je bil 1684 v Ochsenhausnu na Švabskem. Poročen ni bil nikoli. Po poklicu je bil izučen nogavičar. Leta 1720 je romal v Rim, da bi se tam preoblekel v puščavnika. Noviciat je opravil kot romar in se 1721 slovesno zaobljubil na Sonntagsbergu pri Seitenstettenu. Kje vse je bil do 1730, ni znano. Julija 1730 je brat Urban prišel v Sv. Lovrenc in se tam ustalil. Ker je bil tam šele mesec dni, mu župnik ni dal spričevala za kapitelj.³⁵ Puščavni je molil v novozgrajeni kapelici v neposredni bližini puščavniške celice. Kapelica je bila posvečena sv. Janezu Nepomuku, ki je bil šele 1729 razglašen za svetnika. O svojem dnevnem redu je natančno zapisal: »Moli zjutraj, zvečer in podnevi, največkrat dopoldne pomaga v cerkvi, dela v svojem vrtu in plete.« Na vizitaciji 1731 je predstojnik brat Jakob Pergner zelo pohvalil puščavnika in vse župljane. Leta 1733 se je brat Urban preselil v Eisenerz na Gornjem Štajerskem.

Potem ko je 39-letni brat Zoseratus Schrökhauser v Maria Grünu pri Gradcu opravil noviciat in se svečano zaobljubil v Mariahilfu pri Gradcu, se je jeseni 1765 odpravil v Sv. Lovrenc. Rojen je bil 1726 v Mauternu na Gornjem Štajerskem in se je izučil za krojača. Poročil se ni nikoli. Zakaj 1766 ni prišel na kapitelj, ni znano. Na podlagi informacij predstojnika brata Antoniusa Krena iz leta 1767 dotlej brat Zoseratus ni imel lastne puščavniške celice, pač pa je stanoval v duhovniški hiši pri cerkvi sv. Janeza Nepomuka.³⁶ O njegovem puščavniškem življenju je dal pozitivno spričevalo. Leta 1772 se je udeležil kapitlja. Tudi 1775 je bil spet navzoč in je dobil štiri glasove za diskreta, kar pa ni bilo dovolj za prevzem funkcije. Na kapitelj leta 1778 je spet prinesel odlično spričevalo. Takrat je živel od bére, torej je imel dovoljenje, da sme v okolici beračiti. S 15 glasovi je bil zdaj izvoljen za diskreta za Spodnjo Štajersko. Seveda je tudi naveden v seznamu gubernija za leto 1781. Tam je bilo navedeno, da živi od službe v cerkvi, pa tudi od krojaških del. Gospostvo pa mu je dodelilo pobiranje ajde in mošta, in sicer zaradi dela v cerkvi.³⁷ Na kapitlju leta 1781 se je kot diskret jezil nad bratom Spiridonom iz St. Anne am Aigen in bratom

³⁵ »Habe kein attestatum erhalten, weil er nur 4 Wochen aldorth.«

³⁶ StLAG, Ruk 1781-VIII-59, fol. 169 v.

³⁷ Prav tam, fol. 31 r.

Zosimom pri Radgoni, ki nista hotela ostajati doma v celici. Iz lastnih izkušenj je menil, da bi morali poostriti zahtevo, da morajo puščavniki biti doma in se morajo izogibati gostiln. Tudi zanj ni znano, kaj se je zgodilo z njim po razpustu kongregacije leta 1782.³⁸

Sv. Miklavž pri Ormožu

1742 brat Apollinaris Weiss.

Po zanimivem dnevniku strassgangškega nadduhovnika, iz katerega so bile izrezane številne strani, povzemamo omembo 19. maja 1742, da je brat Apollinaris Weiss iz sv. Miklavža pri Ormožu³⁹ prosil škofa, če lahko zgradi puščavniško celico v Jeruzalemu. Ta je zdaj pooblastil nadduhovnika, da pridobi mnenje sosednjega župnika.⁴⁰ Za 13. julij je navedeno, da sta župnik v Veliki Nedelji in tudi frančiškanski gvardijan iz Veržeja poslala svoje mnenje glede načrtovane celice. Kako se je odvijalo naprej, ni znano. Domnevati je, da je brat Apollinaris smel postaviti svojo puščavniško celico. Kako dolgo je tam živel in drugih vesti pa nimamo.

Slovenska Bistrica

1757–1760 brat Gregorius Staudinger,

1766–1767 brat Arsenius Lenz,

1768v1782 brat Johann Kolumbo.

Leta 1760 je v Slovenski Bistrici že tretje leto živel brat Gregorius Staudinger. Imel je šele 32 let in je pri nadduhovnikovi vizitaciji navedel, da živi od bére, dejavnosti pisarje in od tega, kar mu da župnik. Vsekakor je bil opomnjen, naj ne živi tako svobodno, kar spet preseneča, ker je pri petih mašah pomagal župniku kot akolit.⁴¹ Odoge njegovega bivanja ni natančno znano.

Kdaj je brat Arsenius Lenz zapustil Kainbach, kjer je bil dokazano do leta 1763 in se je od tam preselil v Slovensko Bistrico, ni natančno znano. Vsekakor si lahko predstavljamo, da je 36-letni puščavnik zapustil okoli Gradca iz protesta, saj so bili 1763 zelo veseli, ker se mu je iztekla funkcija diskreta. Potem si je puščavniško celico uredil v Slovenski Bistrici

³⁸ Wolf: Aufhebung, str. 60 ga omenja pod imenom »Frater Zwerang«, pri čemer je to vsekakor neobičajno ime skrotovičeno že za časa življenja tega puščavnika.

³⁹ Personalstand des Bisthumes Lavant in Steiermark für das Jahr 1902. Marburg 1902, str. 83. Danes je to fara sv. Mihaela v Veržeju.

⁴⁰ DAG, Tagesbuch des Strassganger Erzpriesters und Generalvikars 1740–1743 (nepaginirano).

⁴¹ Ožinger: Vizitacije, str. 538.

pri cerkvi sv. Jožefa. Na kapitelj 1766 je prinesel dobro spričevalo. Tam je kritiziral brata Josepha Winterberga, ker je ta brez soglasja predstojnikov sprejel tuje puščavnike. Predstojnik brat Antonius Kren je 1767 ugotovil: »Živi v stalnem nesoglasju s svojim župnikom.«⁴² Živel je od miloščine ljudi in mestni sodnik ga je zelo hvalil. Kdaj je spet šel na sever, ni znano. Na kapitelj 1769 je že prišel iz Waltersdorfa.

Njegov naslednik kot puščavnik je bil brat Johann Kolumbo, ki je bil tu dokazljivo do 1782. Živel je od miloščine ljudi, ta miloščina pa ni bila denar, ampak živila. Kot izučen zlatar si je dodaten zaslužek prislužil z izdelovanjem določenih stvari. Po razpustitvi kongregacije je kot cerkovnik ostal v kraju.⁴³

Slovenj Gradec

1729 brat Mathias Rosman.

Zlasti puščavniki iz Spodnje Štajerske so bili domnevno tisti, ki so dali pobudo za kongregacijo, zaradi česar je najbrž navdušen prišel brat Mathias Rosman na eremitski shod v Maria Grünu pri Gradcu oktobra 1729. Po rodu je bil Korošec iz Wolfsburga. Verjetno je bil rojen najkasneje okrog 1680. Leta 1703 je šel v Rim in se tam v minoritskem samostanu sv. Kozme in Damijana preoblekel v puščavnika. Kje vse je bil, dokler ni prišel v Slovenj Gradec, ni znano, pa tudi čas njegovega bivanja tu ni podrobneje znan. Na prvo ustanovitev kongregacije 1730 vsekakor ni prišel. O njem ni bilo nič več slišati.

Svečina

1763–1769 brat Alexius Könighoffer.

Potem ko je bil brat Alexius Könighoffer na kapitlju leta 1763 izvoljen za diskreta za Spodnjo Štajersko, je zapustil svojo puščavniško celico v Radgoni in se naselil pri farni cerkvi sv. Kunigunde blizu Svečine. Zgleda, da je bil župnik z njim zadovoljen, saj mu je leta 1766 dal dobro spričevalo. Na kapitlju samem je brat Alexius kritiziral sobrata Josepha Winterbergerja, ker je brez dovoljenja predpostavljenih sprejel tri tuje puščavnike. Predstojnik brat Antonius Kren brata Alexiusa na Plaču ni vizitiral. Leta 1769 je brat Alexius te kraje verjetno zapustil in se preselil v puščavniško celico pri sv. Ani v Perneggu.

⁴² StLAG, RuK 1781-VIII-59, fol. 174 r.

⁴³ Prav tam, fol. 179 r.

Selnica

brat Urban Pipan,
1760–1761 brat Joannes Hierman,
1766–1767 brat Patritius Rieger,
1771–1782 brat Ephrem Semlitsch.

Brat Urban Pipan je 1756 živel v fari Selnica pri gradu Viltuš.⁴⁴ O njem nimamo podatkov ne glede njegovega življenja ne o trajanju njegovega bivanja v Viltušu. Najkasneje 1760 je že odšel, ker je tistega leta tam že živel brat Joannes Hierman. O njem je v seznamu članstva za leto 1760 navedeno le, da je 3. julija 1754 podal slovesno obljubo. Udeležil se je kapitlja leta 1760. O svojem nezadovoljstvu s puščavnikom si je župnik dal duška, ko je zapisal, da je puščavnika tako v celici kot v farni cerkvi le izjemoma videti.⁴⁵ Diskret brat Abraham Zöhner se je na tem kapitlju prav tako pritoževal nad bratom Joannesom, ker »stalno išče prepír, se večkrat napije in se predolgo zadržuje v gostilni«. Tudi brat Isaac Goldberger iz Hausmannstätt na je kritiziral puščavnika. Kdaj je brat Joanes opustil svoje puščavniško življenje, ni jasno. Na kapitlju leta 1763 ga niso več omenjali.

Na kapitelj leta 1766 je iz Viltuša prišel v Maria Grün pri Gradcu z dobrim spričevalom brat Patritius Rieger. Kritiziral ga je brat Theodosius Plankh iz St. Veita am Vogau, češ da naj bi bil brat Rieger raje doma.⁴⁶ Po vizitacijskem poročilu predstojnika brata Antoniusa Krena 1767 je bila puščavniška celica eno uro od farne cerkve v Selnici. Njegovo stanovanje je bilo zelo ubogo in slabo »in einen Alten zerfallenen Gemeier«. Tam je živel svoje samotno življenje. Imel pa je dobro spričevalo tako od posvetne kot cerkvene strani. Njegova celica je bila na posestvu grofa Ropatsa, od kogar je puščavnik tudi dobil nekaj daril, sicer pa je živel od miloščine ljudi.⁴⁷ Kasnejših poročil o njem ni.

Po noviciatu v Tobelbadu je brat Ephraim Semlitsch leta 1771 prišel v Viltuš. Na kapitlju leta 1772 je od tam že prinesel dobro spričevalo. Razburjenje je povzročil z zahtevo, da si mora brat Arsenius Paar v 14 dneh priskrbeti puščavniško celico ali pa izginiti. Na kapitelj leta 1775 ni prišel, leta 1778 pa nanj ni prinesel spričevala. Zagotavljal je, da živi od svojega dela. Po seznamu gubernija iz leta 1781 naj bi živel od rokodelstva in služenja

⁴⁴ Orožen: Lavant, Dekanat Marburg, Pfarre St. Margareth in Zellnitz (Selnica), str. 43.

⁴⁵ »/.../ tum in sua habitatione, tum in Ecclesia parochiali raro visus.«

⁴⁶ »/.../ melius Domi se detineat.«

⁴⁷ StLAG, RuK 1781-VIII-59, fol. 169 rv.

v cerkvi.⁴⁸ Na kapitlju leta 1781 ga ni bilo. Kaj je bilo z njim po razpustu kongregacije, ni znano.

THE EREMITES IN LOWER STYRIA IN THE 18th CENTURY

Summary

The eremites in Lower Styria urged the archpriest von Straßgang to speak in favour of establishing an eremites' congregation. In 1729 it therefore came to an eremites' assembly and this was the reason why in 1730 it came to the episcopal establishment of the Styrian eremites' congregation. In 1729 there had already been hermitages in Maribor and Slovenj Gradec. There was also only one, although not known by her name, female eremite from the Jarenina hills, who left her settled living place because of the supply difficulties and moved to Graz. For the broadest population the eremites were not important only as vergers and sextons but also as teachers and partners with whom they discussed medical issues. Even though they were living on the edge of society they were an important part of a picturesque baroque church image that was deliberately designed on the examples of the early Christian times.

EINSIEDLER UND EINSIEDLERINNEN IN DER UNTERSTEIERMARK IM 18. JAHRHUNDERT

Zusammenfassung

Die Einsiedler in der Untersteiermark bedrängten den Erzpriester von Straßgang, sich für die Gründung einer Eremiten-Kongregation einzusetzen. Dadurch kam es 1729 zur Eremitenversammlung, die dann 1730 den Ausschlag für die bischöfliche Gründung der steirischen Eremiten-Kongregation gab. 1729 erfahren wir, dass es bereits in Marburg und Windischgraz Klausen gab. Die einzige - namentlich zwar unbekannte - Einsiedlerin aus den Jaringer Bergen verließ 1739 wegen Versorgungsproblemen ihren angestammten Platz und übersiedelte nach Graz. Für die breite Öffentlichkeit waren die Einsiedler nicht nur als Mesner und Kirchendiener, sondern auch als Lehrer und Ansprechpartner in medizinischen Fragen von großer Bedeutung. Obwohl am Rand der Gesellschaft lebend, waren die Einsiedler doch wesentlicher Teil eines bunten barocken Kirchenbildes, das sich sehr bewusst an den Vorbildern aus der Frühzeit des Christentums orientierte.

⁴⁸ Prav tam, fol. 33 r.

Klagenfurter Zeitung in Slovenci v revolucionarnem letu 1848/49

Marija Mojca Peternel*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 070(436.5):94(=163.6)"1848/1849"
32:94(=163.6)"1848/1849"

Marija Mojca Peternel: *Klagenfurter Zeitung* in Slovenci v revolucionarnem letu 1848/49.

Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 84=49(2013), 1, str. 21–53

Odmevi revolucionarnega dogajanja v letu 1848/1849 v celovškem časopisu *Klagenfurter Zeitung* predstavljajo delček neizpete zgodbe slovenskega zgodovinopisja. Pri analizi časopisa je bil v ospredju njegov odnos do aktualnega družbenopolitičnega dogajanja s posebnim poudarkom na današnje slovensko ozemlje oziroma slovenstvo. Priloga časopisa z različno paleto oglasov dopolnjuje podobo takratnega nepolitičnega življenja tudi izven koroške prestolnice, pri čemer so imeli kraji s ponekod večinskim slovenskim prebivalstvom prav tako pomembno vlogo.

Ključne besede: revolucionarno leto 1848, časopisi, *Klagenfurter Zeitung*, svoboda tiska.

1.01 Original Scientific Article
UDC 070(436.5):94(=163.6)"1848/1849"
32:94(=163.6)"1848/1849"

Marija Mojca Peternel: *Klagenfurter Zeitung* and Slovenes in the Revolutionary Year 1848/49. Review for History and Ethnography, Maribor 84=49(2013), 1, pp. 21–53

The echoes of the revolutionary events in the year 1848/1849 in the Klagenfurt newspaper *Klagenfurter Zeitung* are parts of the unsung story of the Slovene historiography. Analysing the newspaper the author put in the foreground its attitude towards the then current socio-political situation with particular consideration of the today's Slovene territory or the Slovenehood. The newspaper supplement with different kinds of adverts

* Dr. Marija Mojca Peternel, Gimnazija Šentvid, Prušnikova 98, SI – 1000 Ljubljana, mojca.peternel@guest.arnes.si

fills the image of the then non-political life not only in the capital of Carinthia but also outside the city, where towns with predominantly Slovene population also played a very important role.

Key words: revolutionary year 1848, newspapers, *Klagenfurter Zeitung*, freedom of the press.

Uvod

Slovenci so po koncu francoskih Ilirskih provinc leta 1813 živeli vsi znotraj ene države. Kljub temu je bilo čutiti precejšnje razlike med kulturnim in političnim življenjem med onimi, ki so živeli znotraj starih habsburških teritorialno-političnih enot Štajerska, Koroška, Kranjska, Goriška, Istra in Trst, in med onimi, ki so nekdanje živeli v Beneški republiki (Beneška Slovenija, Rezija) oziroma znotraj Ogrske (Prekmurje).

Kljub novi Japljevi izdaji knjige knjig, kot mnogi označujejo Sveto pismo, kar je neizpodbiten dokaz moči jezika, so bili pogovorni jeziki in jeziki pismenega izražanja nemški, italijanski in madžarski, to v tistem času še ni pomenilo nacionalne politične opredelitve.

Podobno kot drugod v predindustrijski družbi je bil v prvi polovici 19. stoletja jezik, ki sta ga posameznik ali skupina prebivalcev govorila, tudi v habsburški monarhiji, še vedno predvsem pokazatelj in označevalec socialne in kulturne, ne pa etične narodne pripadnosti. Prebivalci na podeželju so na slovenskem ozemlju v veliki večini govorili slovensko, prav tako nižji mestni sloji, seveda tudi del srednjega in celo »višjega« meščanstva (kolikor pač lahko pri meščanstvu na ozemlju s slovenskim prebivalstvom sploh lahko uporabljamo to oznako), ki se je na nek način moralo sporazumevati s posli in služinčadjo.¹

»Vse do leta 1848 je bila misel o povezovanju Slovencev ne glede na historične meje habsburških dednih dežel v prvi vrsti kulturna – vendar le zato, ker politične misli ni smelo biti, saj Metternichov režim z narodi kot pozitivnimi dejavniki politike preprosto ni računal. Pretresi v revolucionarnem letu 1848 so pokazali, da je nacionalna ideja v kulturi napravila prostor nacionalni ideji v politiki.«²

¹ Peter Vodopivec, *Slovenci od Kopitarja do Prešerna*, v: Andreas Moritsch (ur.), *Pomlad narodov. Völkerfrühling. Klagenfurt/ Celovec–Ljubljana–Wien, Völkerfrühling*, 1999, str. 21.

² Igor Grdina, *Nacionalizacija Slovencev in njen evropski kontekst*, v: Andreas Moritsch (ur.), *Pomlad narodov. Völkerfrühling, Klagenfurt/ Celovec–Ljubljana–Wien*, 1999, str. 49.

Javna in zasebna raba nemškega ali slovenskega jezika v predmarčni dobi sta bili torej predvsem izraz družbenega položaja in izobrazbe, ne pa politične opredelitve. Kot intelektualna centra Slovencev sta veljali univerzitetni mesti Dunaj, kjer je bil po Kopitarjevi smrti najbolj znan znamenit slavist dr. Franc Miklošič, in Gradec. Pomembna so bila bogoslovja v Gradcu, Celovcu, Ljubljani in Gorici, liceji v Ljubljani, Gradcu, Celovcu in Gorici ter gimnazije v Mariboru, Celju in Novem mestu. Izjemno pomembno vlogo v narodnem in političnem življenju so imeli duhovščina, dijaki in profesorji gimnazij in licejev, študentje univerz ter nekateri državni uradniki in advokati, večinoma liberalnih nazorov.

Literatura za čas predmarčne dobe in v revolucionarnem letu 1848/1849 o Slovencih na Koroškem je precej obsežna in obsega tako gospodarsko, družbenopolitično tematiko,³ kot tudi zapletene nacionalne odnose na tem področju.⁴

Koroško slovensko kmečko in sploh podeželsko prebivalstvo je imelo zavest etnične posebnosti, ki jo praviloma ugotavljamo pri drugih evropski narodih. Tu je že od reformacije obstajal velik interes za slovenske pridige in slovenske knjige. Pri tem je treba izpostaviti prizadevanja Urbana Jarnika⁵ in škofa Slomška.⁶ Prvi je bil po besedah skriptorja licejske knjižnice v Gradcu in prvega profesorja slovenskega jezika na graškem liceju Janeza Nepomuka Primica,⁷ »echter Apostel Christi und des hl. Kyrillos, ein Mann von Geist und Herz«.⁸ Pred uveljavitvijo škofa Slomška je veljal

³ Temeljno delo za to obdobje je gotovo disertacija Janka Pleterskega, *Narodna in politična zavest na Koroškem*, Ljubljana 1965. O revoluciji leta 1848 na tem področju je bilo napisanega mnogo, naj na tem mestu izpostavim le nekatere avtorje, katerih dela so navedena v poglavju Literatura: Josip Apih, Bogo Grafenauer, Janez Cvirn, Hermann Meynert, Andreas Moritsch, Peter Vodopivec, Erich Zöllner.

⁴ Tudi o zapletenih nacionalnih odnosih je literatura kar obsežna, naj na tem mestu izpostavim avtorje, njihova dela so navedena v poglavju Literatura: Janko Pleterski, Janez Cvirn, Igor Grdina, Fran Zwitter, Joachim Höslner, Vasilij Melik.

⁵ Janko Pleterski, *Narodna in politična zavest na Koroškem*, str. 10. O Urbanu Jarniku prim. Bogo Grafenauer, Jarniks »Adeutungen« und ihr Stellenwert in der Forschung zur Germanisierung der Slowenen in Kärnten, v: Urban Jarnik, *Andeutungen über Kärntens Germanisierung*, Klagenfurt 1984, spremna študija.

Urban Jarnik (11. 5. 1784 na Potoku pri Štebnju v Ziljski dolini – 11. 6. 1844 Blatograd (Moorsburg) nad Vrbskim jezerom na Koroškem), SBL 1, str. 386–389.

⁶ **Anton Slomšek** (26. 11. 1800, Slom v Unišah pri Ponikvi – 4. 9. 1862 Maribor). SBL 3, str. 367–379.

⁷ **Janez Nepomuk Primic** (23. 4. 1785 Zalog pri Škofljici – 3. 2. 1823 Zalog pri Škofljici). SBL 2, str. 579–583.

⁸ Wilhelm Baum: *Urban Jarnik und das Selbstbewusstsein der Kärntner Slowenen im Vormärz*, v: Andreas Moritsch (ur.), *Pomlad narodov. Völkerfrühling*, Klagenfurt/ Celovec–Ljubljana–Wien, 1999, str. 53.

za osrednjo osebnost predmarčnega časa na Koroškem. Čeprav je bil najprej duhovnik, je njegovo delovanje zdaleč presevalo delovanje drugih slovenskih duhovnikov. K njegovemu javnemu delovanju je zagotovo spadalo tudi sodelovanje z leta 1818 osnovanim *Kärntenerische Zeitschrift* in s *Carinthio*.⁹ V slednji je leta 1811 izšla Jarnikova pesem *Na Slovence*, ki hkrati velja za najstarejši tiskani dokaz za etnični izraz.¹⁰

Seveda ne smemo pozabiti tudi obdobje delovanja Franceta Prešerna v Celovcu. Njegovo tamkajšnje bivanje je bilo sicer krajše kot dunajsko, je pa pomembno, ker je takrat »sooblikoval tako tedanji krog slovenskih kulturnih delavcev na Koroškem, kot tudi Prešernov krog na Kranjskem«. ¹¹ Prešernovo bivanje v Celovcu od januarja do konca maja 1832 je bolje dokumentirano kot dunajsko obdobje in velja za eno najplodnejših. V mestu je moral na tamkajšnjem Apelacijskem sodišču za Notranjo Avstrijo opraviti odvetniški in sodniški izpit. Ob tem se je zanimal za utrip kulturnega življenja zlasti med Slovenci, prišel v stik s takratnimi znanimi rojaki in bil nekakšen poslanik kranjskega slovenskega kroga. Iz tega kratkega celovškega obdobja so ohranjene številne pesmi, predvsem pa pisma, v katerih njegova stališča o pokrajinskosti in policentričnosti še posebno pridejo do izraza.¹²

Uvedba svobode tiska

Po kratkem uvodu, v katerem smo želeli na kratko osvetliti predvsem družbeno-kulturni položaj Koroške s posebnim vidikom na Slovence v predmarčnem obdobju, pogledimo, kako je na tem področju odmevala revolucija leta 1848/1849. V Evropi je šlo pri tem za meščansko revolucijo, v Avstrijskem cesarstvu pa je ubrala kar tri smeri: politično, socialno in narodno, ki so se med seboj bolj ovirale kot si pomagale.¹³ Za našo analizo je sicer najpomembnejša pridobitev revolucije odprava cenzure, ker pa so časopisi ogledalo časa, v katerem izhajajo, tudi drugih revolucionarnih pridobitev ne gre zanemariti.

⁹ O *Carinthii* prim. Gotbert Moro, »Carinthia« Österreichs älteste Zeitschrift, v: Wolbert Ebne (ur.), *Das ist Kärnten*, Klagenfurt, 2003, str. 90–91.

¹⁰ Wilhelm Baum: Urban Jarnik und das Selbstbewusstsein der Kärntner Slowenen im Vormärz, str. 67–79.

¹¹ Teodor Domej, Dunaj in Koroška v Prešernovem življenju, v: Andreas Moritsch (ur.), *Pomlad narodov. Völkerfrühling*, Klagenfurt/Celovec–Ljubljana–Wien, 1999, str. 405.

¹² Prav tam, str. 405, in 415–416.

¹³ Stane Granda, Koroški Slovenci v letu 1848/1849, v: Andreas Moritsch (ur.), *Pomlad narodov. Völkerfrühling*, Klagenfurt/Celovec–Ljubljana–Wien, 1999, str. 159.

Ko je dan po izbruhu marčne revolucije 1848 na Dunaju cesar Ferdinand I. Dobrotljivi¹⁴ razglasil konec cenzure in svobodo tiska, je bilo navdušenje neizmerno. Pravo časopisno eksplozijo pa je maja povzročil sprejem dveh ukazov, in sicer ukaz proti zlorabi tiska (*Verordnung zu Hintanhaltung des Mißbrauchs der Presse*) in začasni ukaz o postopku v tiskovnih zadevah (*Provisorische Verordnung über das Verfahren in Presssachen*).¹⁵ Ne samo na Dunaju, tudi druga mesta v monarhiji so z uvedbo svobode tiska spremenila svojo podobo. Tako tudi v Gradcu, kjer so se po poročanju Ferdinanda Gattija soočili s pravo poplavo najrazličnejših letakov in časopisov: »An den Häusern der Gässen, an den Ecken der Straßen kleben Plakate und Ankündigungen, eine über der andern, Aufrufe und Anordnungen, Warnungen und Ankündigungen kommen an ihnen zum Vorschein und verschwinden wieder und lösen sich oft mehrmals im Tage, in den Buchläden und Zeitungscomptoirs, vor der Post und Sparkasse drängt sich eine Menge von Menschen wartend, kaufend, lesend alle zahlreichen Flugschriften, Extrablätter, Zeitungen, welche begierig gekauft und noch begierig verschlingen werden.«¹⁶

Navdušenje nad pridobitvami revolucije se je močno odražalo v takratnih že uveljavljenih časopisih. Pravica svobodno tiskane besede je s seboj prinesla tudi nove naloge. Če so časopisi predmarčnega obdobja še služili zabavi in kulturnim razglabljanjem, so morali »novi« časopisi bralcem na kar najbolj razumljiv način predstaviti aktualna družbenopolitična vprašanja.¹⁷ Članke kulturnih vsebin so zamenjali politični uvodniki in razprave. Tudi dotedanji izrazito gospodarski časopisi so poslej tiskali članke skoraj izključno političnih vsebin. Tako preobrazbo lahko na primer opazujemo v takrat še tržaškem *Journal des oesterreichischen Lloyd*, kjer so po marčnih dogodkih na Dunaju gospodarske uvodnike vedno pogosteje izpodrivali teoretično politični. Tako je bil že 21. marca viden začetek novega koncepta, ko je časopis na naslovni strani objavil izrazito patriotsko pesem *Triest*, s katero je jasno simpatiziral s politiko dvora.¹⁸ Podoben proces lahko opazimo pri osrednjem graškem časopisu, saj je bila prva

¹⁴ Ferdinand I. (19. 4. 1793, Dunaj – 29. 6. 1875, Praga). Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, Wien 1860, zvezek 6, str. 197–200.

¹⁵ Janez Cvirn, »Naj se vrne cenzura, ljubša bi nam bila« Avstrijsko tiskovno pravo in slovensko časopisje (1848–1914), v: Mateja Režek (ur.), Cenzurirano: zgodovina cenzure na Slovenskem od 19. stoletja do danes, Ljubljana, 2010, str. 20.

¹⁶ Ferdinand Gatti, Die Ereignisse des Jahres 1848 in der Steiermark, Graz 1850, str. 44.

¹⁷ Del Cott, Die Journalistik, *Laibacher Zeitung*, 26. 6. 1848, št. 76, str. 450. (dalje LZ)

¹⁸ Triest, *Journal des oesterreichischen Lloyd*, 21. 3. 1848, št. 58, str. 228.

številka po revolucionarnih dunajskih dogodkih bolj svečana, obrobljena z zelenimi in belimi arabeskami.¹⁹

Podobno se je dogajalo z *Innerösterreichischen Industrie Zeitung*, ki je po uvedbi svobode tiska postal izključno politični časopis.²⁰ Celó izrazilo poljedelsko-gospodarske *Novice* niso mogle več ostati v starih okvirih: »Hitro se je moral skrčiti prostor za poljedelske in rokodelske stvari in poučevati je moral list svobodne državljane slovenske ob evangeliji nove 'pomladi narodov': o ustavi, o volitvah, o kmetski odvezi, o svobodi, o narodnosti in ravnopravnosti; na eni strani je moral buditi speči narod, na drugi brzdati pretirano hrepenenje in opominjati k treznosti, mirnosti, zaupanju in zalotnemu vedenju.«²¹

Odprava cenzure je vplivala tudi na razvoj tiska v manjših provincialnih mestih. V deželah s slovenskim prebivalstvom so državljani na pridobitve revolucije najprej reagirali s tiskanjem različnih plakatov (lepakov), obstoječe časopise pa zasipavali s svojimi članki.²² Svobodo na področju periodičnega tiska so najprej izrabili v Celju s časopisom *Cillier Wochenblatt*, kasnejšim *Cillier Zeitung*,²³ nato v Novem mestu s časopisom *Sloveniens Blatt*. Poleti 1848 je ljubljanska škofija začela izdajati nemški *Laibacher Kirchenzeitung*. Politična svoboda pa je močno vplivala tudi na ljubljanski *Laibacher Zeitung*, ki je prav tako poleti začel izdajati politično prilogo *Politisches Blatt*. Sredi leta 1848 je začela izhajati tudi vrsta novih slovenskih (političnih) časopisov. S 1. julijem 1848 so v Jeretinovi²⁴ tiskarni Celju pod uredniškim vodstvom Valentina Konška,²⁵ začeli tiskati *Celske slovenske novine*,²⁶ v Ljubljani sta začela izhajati prvi politični časopis v slovenskem jeziku *Slovenija* in cerkveni *Slovenski cerkveni časopis*.

Tudi *Klagenfurter Zeitung* je bil navdušen nad pridobitvami revolucije: »Mit welchem Gefühle die Pressfreiheit dies von allen Klassen der Gesellschaft bis hinab in ihre vernachlässigten Schichten mit gleicher Begeiste-

¹⁹ Ferdinand Gatti, Die Ereignisse des Jahres 1848 in der Steiermark, str. 22.

²⁰ Prav tam, str. 23.

²¹ Josip Apih, Slovenci in leto 1848, Ljubljana, 1888, str. 144.

²² Stane Granda, Sloveniens Blatt – časopis iz leta 1848, v: Zgodovinski časopis, 1994, št. 2, str. 231.

²³ O celjskem nemškem časopisu glej tudi Mojca M. Peternel, Cillier Zeitung 1848, v: Mira Miladinović Zalaznik (ur.), Germanistik im Kontaktraum Europa II. Beiträge zur Literatur (Symposion Ljubljana 17.–20. 4. 2002), Ljubljana 2002, str. 339–357 in Marija Mojca Peternel, Cillier Wochenblatt (Zeitung) Celjski nemški časopis iz leta 1848, Celje, 2006.

²⁴ Janez Krstnik Jeretin (24. 8. 1803, Celje – 11. 11. 1853, Celje), SBL 1, 1925–1932, str. 406.

²⁵ Valentin Konšek (4. 2. 1816, Trojane–16. 7. 1899, Ljubljana), SBL 1, 1925–1932, str. 494–495.

²⁶ Od 3. oktobra 1848 se je list imenoval *Celske novine*, od začetka leta 1849 pa *Slovenske novine*. Prim. Ignacij Orožen, Celska kronika, Cele, 1854, str. 209.

rung begrüßte Geschenk unseres geliebten Monarchen, insbesondere von den Männern der Presse, zumal der Tagspresse, begrüßt wurde, kann nur der beurtheilen, der den drückenden Alp, welcher nun glücklich hinweggenommen, auf dem eigenen Geiste und ereignen Feder lasten gefühlt.«²⁷

Še zlasti se je razveselil svobode tiska, ki ji je namenil evforičen pozdrav: »So bringen wir den der freien Presse aus der tiefsten entfesselten Seele eines Literaten und zumal Journalisten, ein freudiges Glückauf! Und dem erhabenen Verleiher derselben ein inniges, warm gefühltes Lebehoch!!!«²⁸

Svojo zvestobo in hvaležnost cesarju je zagovarjal tudi v razburljivih jesenskih dogodkih: »Je größer die Freiheit ist, welche gewahrt wird, desto größer muß der Edelmuth derjenigen seyn, welche sie genießen wollen, desto weniger dürfen Leidenschaften Platz greifen, desto größer muß die Achtung für die Gesetze, die Liebe für die Ordnung sein. Ohne Ordnung, ohne Gesetz kann keine Freiheit bestehen, und nichts schrecklicheres gibt es für die menschliche Gesellschaft als Willkür, Mißachtung des Rechtes, Umsturz der Ordnung.«²⁹

V Celovcu je poleg *Klagenfurter Zeitung* izhajala že omenjena *Carinthia* in *Kärntnerische Zeitschrift*, v začetku leta 1849 pa je pričel izhajati še *Alpenblätter aus Kärntner* s podnaslovom *Eine Zeitschrift zur Verbreitung politischer Bildung* odgovornega urednika Josepha Wagnerja³⁰ in založnika Johanna Leona.³¹

Pri analizi osrednjega celovškega časopisa bomo za primerjavo večkrat posegli po omenjenem celjskem časopisu *Cillier Zeitung*. Kljub precejšnjim razlikam med njima, sploh glede tradicije, ki je pri celovškem bogata, celjski pa je nima, ali glede pogostnosti izhajanja časopisov, obstajajo med časopisoma tudi številne podobnosti. V prvi vrsti gre gotovo izpostaviti dejstvo, da sta oba časopisa v revolucionarnem letu 1848 izhajala na nacionalno mešanih področjih. In ker se je ravno v tem letu začel proces narodnega gibanja, se je primerjava zdela še toliko bolj smiselna. Druga podobnost se povezuje z enakim političnim položajem obeh mest, saj tako Celovec kot Celje nista bila deželni središči.

²⁷ *Klagenfurter Zeitung*, 22. 3. 1848, št. 24, str. 106 (dalje KZ).

²⁸ KZ, 22. 3. 1848, št. 24, str. 106.

²⁹ X. Aufgabe der wahren Volksfreunde, KZ, 2. 12. 1848, št. 66, nepaginirano.

³⁰ Intelligenzblatt zur *Klagenfurter Zeitung*, 3. 2. 1849, št. 15, str. 29, v: KZ, 3. 2. 1849, št. 15, Intelligenzblatt zur *Klagenfurter Zeitung*, 10. 2. 1849, št. 18, str. 34, v: KZ, 10. 2. 1849, št. 18.

³¹ Intelligenzblatt zur *Klagenfurter Zeitung*, 3. 2. 1849, št. 15, str. 29, v: KZ, 3. 2. 1849, št. 15, Intelligenzblatt zur *Klagenfurter Zeitung*, 10. 2. 1849, št. 18, str. 34, v: KZ, 10. 2. 1849, št. 18.

Klagenfurter Zeitung in Vinzenz Rizzi

Svoboda tiska je za *Klagenfurter Zeitung* pomenila med drugim tudi pogostejše izhajanje časopisa. Do marca je časopis redno izhajal ob sredah in nedeljah, od aprila dalje pa trikrat tedensko, in sicer ob ponedeljkih, sredah in petkih. Je pa res, da se je obseg časopisa v drugi polovici leta precej skrčil. Če je pred revolucijo skupaj z *Intelligenz-* in *Amtsblattem* obsegal tudi do 32 strani, je bil po odpravi cenzure tiskan le na 10–12 straneh. Zadnja številka časopisa, ki je izšla 30. decembra, ima na primer točno 12 strani.

Avstrijska nacionalna knjižnica *Österreichische Nationalbibliothek* hrani časopis v digitalni tehniki, in sicer za obdobje v letih 1815–1825 in 1835–1849.³² Glede na ohranjene in preslikane izdaje številke »našega« časopisa z gotovostjo lahko trdimo o pogostnosti izhajanja za leto 1848 in leto 1849, ko je časopis še naprej izhajal trikrat tedensko, le druge dni v tednu: torek, četrtek in sobota.

Leta 1848 se je časopis tiskal pri znanem celovškem tiskarju Ferdinandu Josephu von Kleinmayerju,³³ ki je 1. 1. 1826 prevzel v letu 1688 ustanovljeno tiskarno in knjigarno. Aktivno je deloval na številnih področjih javnega življenja (med drugim je bil tudi soustanovitelj Kärtner Sparkasse), tako da so mu že leta 1828 podelili meščanske pravice. Prav tako znano je njegovo politično delovanje v revolucionarnem letu 1848, saj je bil med drugim izvoljen za oficirja narodne garde. *Klagenfurter Zeitung* je pod drugim imenom že leta 1769 osnoval njegov oče, pod tem imenom pa ga poznamo šele od leta 1784.³⁴

Zadnja junijska številka leta 1848 je z objavo več strani dolgega oglasa napovedala spremembo uredništva.³⁵ Oglas je poleg imena urednika vseboval tudi njegov program, ki si ga bomo v nadaljevanju podrobneje ogledali.

1. julija 1848 pa sprememba uredništva *Klagenfurter Zeitung* ni bila edina sprememba, saj se je spremenila tudi zunanja podoba časopisa. V prvi polovici leta 1848 je bila glava časopisa precej osiromašena s podatki. Poleg imena, datuma, številke časopisa ni bilo drugih informacij. Prva julijska številka je glava časopisa poleg omenjenega in poleg imena odgovornega urednika prinesla še podatek o izhajanju časopisa in *Carinthie* (slednja

³² <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=kfz> (1. 2. 2012)

³³ Ferdinand Kleinmayr (29. 3. 1801 Žužemberk – 5. 10. 1863 Celovec), *Österreichisches Biographisches Lexikon*, 1965, zvezek 3, str. 389.

³⁴ Prav tam.

³⁵ *Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung*, 30. 6. 1848, št. 65, str. 1141, v: *KZ*, 30. 6. 1848, št. 65.

je izhajala ob sredah in petkih), ceno za oglas in za polletno naročnino 5 kr, (po pošti 6,30 kr). Cena časopisa je bila glede na pogostejšo izhajanje pričakovano višja kot pri *Cillier Zeitung* (polletna 3 kr), ki je v celovškem časopisu tudi vabil na naročnino. V *Klagenfurter Zeitung* je tako prvi oglas ob izidu *Cillier Wochenblatt* celovški časopis objavil 10. aprila³⁶ in ga ponatisnil še dvakrat,³⁷ izdajo *Cillier Zeitung* pa prvič že 21. junija,³⁸ nato istega meseca še dvakrat.³⁹

Pri prvi julijski številki osrednjega celovškega časopisa je zbudlo v oči tudi dejstvo, da je časopis ponovno izšel s številko 1. Tako je v letu 1848 do julija izšlo 65 številčk z numeracijo od 1–65. Po tem datumu pa še 77 številčk z numeracijo 1–77. Prva številka časopisa v letu 1849 je spet imela številko 1. V letu 1848 gre pri celovškem časopisu torej za dvojno paginacijo in numeracijo, zato je v opombah pomembnejši podatek datum časopisa kot pa njegova številka. Numeracija uradnega lista oziroma *Intelligenzblatt* sledita glavnemu listu, kar časopis ohrani tudi v letu 1849. Morda se je z novo paginacijo oziroma numeracijo časopisa kazala tudi že nova politika časopisa. Zdi se namreč, da je časopis z novim uredništvom postal manj radikalen kot pred tem.

Vinzenz Rizzi se kot odgovorni urednik v glavi časopisa ne pojavlja več od 25. številke, ki je izšla 28. avgusta. Tudi naslednje leto v časopisu ime odgovornega urednika ni bilo navedeno.

Program časopisa

Že omenjeni oglas za *Klagenfurter Zeitung* je bralcem jasno sporočal stališče urednika, ki je bil »entschieden deutsch«, zvest deželnim knezom, ki jih ne bo nikoli nehal zagovarjati. Ob tem se je izrazito zavzemal za zvezo z Nemčijo, katere integralni del je Avstrija. Pri tem je zagovarjal pravice »slovenische Mitbrüder, Söhne desselben Landes«.⁴⁰ Ob tem ni pozabil na svoj poklic, ki mu je ostajal zvest tudi v nemirnih časih: »Ich bin katholischer Priester, und wahrlich: ich schäme mich des Evangeliums nicht (die nahe Zeit der Prüfung wird es bewahren), aber eben als solche

³⁶ KZ, 10. 4. 1848, št. 30, str. 706.

³⁷ KZ, 12. 4. 1848, št. 31, str. 720 in KZ, 14. 4. 1848, št. 32, str. 736.

³⁸ KZ, 21. 6. 1848, št. 61, str. 1091.

³⁹ KZ, 23. 6. 1848, št. 62, str. 1102 in KZ, 26. 6. 1848, št. 63, str. 1114.

⁴⁰ Pränumerations-Anzeige, KZ, 7. 6. 1848, str. 331.

kämpfe ich für Unabhängigkeit der Kirche, Bekenntnißfreiheit und Gleichstellung aller Culte.«⁴¹

Omenjeni junijski oglas je predvideval tudi naloge za *Carinthio*: »In das Gebiet der 'Carinthia' gehören zunächst Aufsätze, welche geeignet sind, politische Bildung in weitem Kreise zu befördern, welche die Verhältnisse unseres Landes, drückende Uebelstände u.s.w. besprechen, wobei wir nur bemerken, daß der Ton in unsern Blättern bei aller Wärme und Entschiedenheit des Wortes immer ein würdiger seyn muß.«⁴²

V prvi številki svojega časopisa je Rizzi objavil članek, v katerem se dotakne vseh perečih družbenopolitičnih vprašanj, kot je na primer šolska problematika.⁴³ Aktualna so bila razmišljanja o bodočem položaju dežele in s tem tudi s frankfurtskim parlamentom. Zaveda se, da izobražen Slovan kljub vsemu v pogovoru z Nemcem ne bo popolnoma enakopraven, ampak to dejstvo utemeljuje s politično nujnostjo. Bodoče države si ne zna predstavljati brez Nemčije: »Das letzte entscheidende Wort über unser Schicksal wird in Frankfurt am Main gesprochen werden.«⁴⁴ Zanimivo je, da izpostavi tudi tržaško vprašanje, ki ga pojmuje za življenjsko vprašanje Nemčije.

O frankfurtskih volitvah je bila v uradnem listu objavljena vrsta član- kov, ki so se dotikali slovenskega vprašanja na Koroškem in na splošno. »Značilno pa je, da med njimi ni bilo prostora niti za enega, ki bi razložil slovenski program, oziroma bi bil pisan v slovenskem narodnem smislu.«⁴⁵

Ideje koroškega urednika so bile v mnogočem podobne idejam urednika celjskega časopisa *Cillier Zeitung*, Vincenca Prascha.⁴⁶ Zvesto je sledil cesarju, mu izkazoval hvaležnost za vse pridobitve revolucije, hkrati pa se je zavzemal za skupno državo v okviru močne Nemčije. Razlike med obema urednikoma se, kot bomo videli v nadaljevanju, pojavijo predvsem pri vprašanju naroda. Medtem ko celovski urednik močno zagovarja slovenstvo, in to besedo tudi redno uporablja, se celjski urednik nacionalnemu vprašanju najraje izogne. Ko izogibanje ni več mogoče, se ob člankih z

⁴¹ Prim. tudi Janko Pleterski, Narodna in politična zavest na Koroškem, str. 45.

⁴² Pränumerations-Anzeige, KZ, 7. 6. 1848, str. 331.

⁴³ Ansichten über die gegenwärtige Stellung des Lehrers, KZ, 28. 9. 1848, št. 38, nepaginirano.

⁴⁴ KZ, 3. 7. 1848, št. 1, nepaginirano.

⁴⁵ Janko Pleterski, Narodna in politična zavest na Koroškem, str. 44.

⁴⁶ Vincenc Prasch – gimnazijski profesor, urednik *Cillier Zeitung* in dopisnik *Journal des oesterreichischen Lloyd*.

nacionalno vsebino, ki jih v duhu svobode tiska kljub nasprotnemu stališču sicer objavi, z opombami vedno ogradi.⁴⁷

Vinzenz Rizzi je za nekaj časa v Špitalu ob Dravi (Spittal an der Drau)⁴⁸ prevzel opozicijski časopis *Deutsche Monatsschrift aus Kärnten*. Do leta 1851 je izšlo 15 števil, izrazito politične narave, v katerih je (večinoma avtorsko) novinarsko opazoval dogajanje v državi in se zavzemal za delitev države in Cerkve. Kljub »velikonemški orientaciji« je zahteval enakopravno Koroško s Slovenci in Nemci ter razširjal nacionalno prepričanje o nedeljivi deželi z dvema enakopravnima narodoma.⁴⁹

Rizzi je, tako kot Vincenc Prasch,⁵⁰ pri urejanju časopisa ostal zvest ideji mnogih takratnih časopisnih urednikov, ki so zagovarjali resnico: »Ich will nur das Beste für alle. Wahrheit, so gut ich sie weiß, werde ich schreiben, unbekümmert, ob ich rechts oder links Beifall oder Tadel finde. Ich kenne keine Rücksicht als die für Wahrheit und Recht.«⁵¹

Klagenfurter Zeitung je za razliko od celjskega nemškega časopisa redko objavljala uvodne članke aktualnih vsebin, prav tako ni imel stalnih uvodničarjev. Njegove strani so polnile novice iz daljne okolice, pa tudi bližnje, česar pa v celjskem nemškem časopisu ne zasledimo. Celovski časopis jih je navadno povzemal po drugih takratnih časopisih, kot so *Wiener Zeitung*, *Journal des oesterreichischen Lloyd*, *Agramer Zeitung*, številnih italijanskih, recimo *Gazzet*, *Moniteur* ali *Osservatore Triestin*, po katerem je povzel, da tamkajšnji Istrijani niso preveč zainteresirani za skupno Slovenijo s Korošci, Kranjci in Štajerci.⁵² Po *Laibacher Zeitung* na primer je povzel informacijo o položaju Trsta.⁵³ Omenjeni časopisni viri

⁴⁷ Na primer opomba pri članku Dr. J. Galba, Oesterreich und seine Verfassung, *Cillier Zeitung*, 28. 7. 1848, št. 22, str. 110. (dalje CZ)

⁴⁸ Da se izognemo nejasnostim, smo v oklepaju pri nekaterih krajih navedli še nemška imena.

⁴⁹ Österreichisches Biographisches Lexikon, 1985, zvezek 9, str. 186. O tej temi glej tudi Marjan Sturm, Für eine neue Kultur des Zusammenlebens: den Nationalismus überwinden, das Zusammenleben gestalten, v: *Kärntner Jahrbuch für Politik*, Klagenfurt, 1994, str. 257–263, Krainer Larissa, Zwei Volksgruppen, zwei Sprachen, eine Gesellschaft, v: *Stimme: von und für Minderheiten*, 4, Innsbruck, 1994, št. 10, str. 19, Wilhelm Baum, Die Rezeption neuer philosophischer Strömungen in Kärnten in der Zeit des Vormärz am Beispiel von U. Jarnik, F. E. Pipitz und V. Rizzi (1810–1848), v: *Carinthia I: Mittheilungen des Geschichtsvereines für Kärnten*, Klagenfurt, 1991, let. 181, str. 351–382.

⁵⁰ Das Programm, *Cillier Wochenblatt*, 1. 4. 1848, št. 1, str. 1 (dalje CW).

⁵¹ Erich Nussbaumer, *Geistiges Kärnten: Literatur- und Geistesgeschichte des Landes*, Klagenfurt, 1956, str. 310.

⁵² KZ, 5. 9. 1848, št. 28, nepaginirano.

⁵³ KZ, 26. 5. 1848, št. 50, str. 287.

so bili precej dobro znani tudi celjskemu uredniku, ki je bil pri poznavanju takratne časopisne periodike med takratnimi uredniki na Slovenskem sploh nekaj posebnega.

Odmevi aktualnega političnega dogajanja s posebnim poudarkom na slovenstvo

Koroški časopis je pogosto objavljajal novice iz *Illyrien*. Tako je bila že v januarski prvi številki prva novica na naslovnici povzetek (neimenovane) ljubljanskega časopisa, in sicer o prihodu vojakov bataljona polka Piret⁵⁴ iz Gradca v mesto.⁵⁵

Tudi sicer je rubrika iz gubernija zanimiva, saj se je z njenim spreminjanjem posredno odražala tudi politična usmeritev časopisa. Rubrika se je vse do številke 22, ki je izšla 15. marca, skoraj vedno pojavljala v časopisu na prvi strani kot prva novica. Naslednja številka, 19. marca, je izšla po dunajskih dogodkih in je na naslovnici prinesla novo rubriko, in sicer *Herzogtum Kärnten*, in kasneje vse do marca 1849 *Kaiserthum Oesterreich*.

Prva julijska številka in vse nadaljnje do konca leta 1848 so na naslovnih objavljale novice v rubriki *Deutschland*, v podrubriki *Kaiserthum Oesterreich*, je časopis objavljajal lokalno dogajanje. Časopis je bralcem redno prinašal protokole sej deželnega zbora, njegove razglase, različna pisma takratnih političnih akterjev z Dunaja. Naj izpostavimo objavljene protokole jesenskih sej deželnega zbora, na katerih so večkrat razpravljali o javni rabi slovenskega jezika.⁵⁶

Sicer pa to ni bila edina stalna rubrika v časopisu. Novice iz Pešte, Sedmograške, Hrvaške so bile združene v rubriki *Nichtdeutsche Länder Oesterreichs*. Sicer pa v časopisu najdemo tudi novice iz različnih koncev Italije, Francije, Anglije, Turčije, Rusije in celo Egipta.⁵⁷

Klagenfurter Zeitung je svojo naklonjenost do cesarja izkazoval tako, da ga je spremljal na vsakem koraku. Zato ni čudno, da je slovesno obe-

⁵⁴ Štajerska imela v letu 1848 na bojišču v Italiji tri pehotne polke, *Piret*, *Prohaska*, *Kinsky*. Slednjega so v pretežni meri sestavljali slovenski Štajerci. Granda, Graška Slovenija v letu 1848/1849, v: *Zgodovinski časopis*, 28, Ljubljana 1974, str. 71.

⁵⁵ KZ, 2. 1. 1848, št. 1, str. 1.

⁵⁶ KZ, 2. 9. 1848, št. 27, nepaginirano, KZ, 4. 11. 1848, št. 54, nepaginirano.

⁵⁷ KZ, 17. 10. 1848, št. 46, str. 184.

ležil tudi njegov rojstni dan.⁵⁸ Podobno torej kot celjski nemški časopis *Cillier Wochenblatt*,⁵⁹ le da je koroški temu dogodku namenil precej več prostora. O slavnosti ni poročal samo iz Celovca in z Dunaja, ampak tudi iz okoliških krajev Šentvida na Glini (St. Weit), Pliberka (Bleiberg), Križa (Kreutz)⁶⁰ in iz Brež (Friesach).⁶¹

Zanimanje za lokalno dogajanje nasploh je v celovškem časopisu večje kot v nemškem celjskem. V celovškem tako izvemo o vremenskih neviščnostih, toči, hudih neurij in potresih. Pri čemer se je časopis aktivno vključil v reševanje nesrečnikov, in sicer tako, da je pomagal zbirati denar za prizadete.

Iz Ljubljane in Gorice, nasploh iz krajev današnjega slovenskega ozemlja, so bila poročila v večini vojaškega značaja in so bila skoraj vedno povezana z vojaškimi oddelki, ki so prihajali, odhajali ali bivali v mestu. Izjema je morda poročilo o volilnih možeh iz Ljubljane⁶² in poročilo o železniški nesreči poštnega vlaka blizu Celja, ki jo je celovški časopis povzel po *Gratzer Zeitung*. Poštni vlak zaradi nepregledne signalizacije ni ustavil in je zapeljal na mesto, kjer so prav takrat polagali tračnice. Kot lahko preberemo, se nesreča k sreči ni končala tragično.⁶³ O železnici je konec meseca sledilo še poročilo iz Celja. Celovški časopis sicer potrjuje novico, ki so jo objavili tudi drugi časopisi, namreč da je bila železniška proga iz Celja do Laškega že odprta, vendar dodaja: »[...] die Eröffnung für den Personen- und Frachtenverkehr jedoch erst nach Beendigung der Route bis Laibach, somit höchst wahrscheinlich im Spätsommer d. J. erfolgen wird.«⁶⁴

Zanimiv je ponatis članka politične priloge *Laibacher Zeitung* del Cotta, *Die provinzielle Oeffentlichkeit*, ki ga je urednik označil za precej ostrega, a vendar takratnim razmeram primernega, in katerega sporočilo bi lahko veljalo tudi za celovški okoliš. Del Cott v članku poziva vse ljudi k javnemu

⁵⁸ Cesarjev rojstni dan, 19. april, je bil leta 1848 v velikem tednu, ko niso smeli prirejati proslav in zabav. Zato so slavnostne prireditve premaknili na čas po veliki noči. Proslavljanje je bilo množično, saj je bila navada, da so bile na sedežih župnij slovesne maše z obvezno zahvalno pesmijo z začetkom Te Deum. V letu revolucije so bile te svečanosti še toliko bolj zanimive, ker so se morali na njih pojavljati tako predstavniki starih oblasti kot tudi tistih sil, ki so jih na površje potisnili dramatični dogodki v mesecu marcu. Zato so marsikje razobesili napise, ki so izražali ljubezen do cesarja Ferdinanda Dobrotljivega in zahvalo za podeljene svoboščine, predvsem pa pozivali k bratovski slogi vseh stanov in k miru. Stane Granda, Varljivi mir, v: Slovenska kronika, Ljubljana 2001–2003, str. 325.

⁵⁹ Cilli, CW, 27. 4. 1848, št. 5, str. 26.

⁶⁰ KZ, 1. 5. 1848, št. 39, str. 200–201.

⁶¹ KZ, 5. 5. 1848, št. 41, str. 216.

⁶² KZ, 10. 5. 1848, št. 43, str. 238.

⁶³ KZ, 3. 5. 1848, št. 41, str. 216.

⁶⁴ Steiermark, KZ, 23. 1. 1849, št. 10, str. 45.

delovanju v skupno dobro. Kritizira stare vzorce vedenja, ki so se kot posledica vzgoje vrasli v ljudi, da mislijo le na sebe, ne pa na javno dobro. To velja končno tudi za provincialno prebivalstvo, ki mu mnogi v nasprotju z meščani očitajo majhnost in okornost. Časopisi bi po njegovem mnenju lahko bili sredstvo, s pomočjo katerega bi uresničevali javno dobro, zato je pozival k javnemu delovanju vse za to sposobne: »Ich fordere daher nochmals im Namen des Zeitgeistes, der die Oeffentlichkeit, die Aussprache des Volkes will, alle Befähigten auf, sich an irgend ein Lieblingsthema zu machen, und es zum Frommen der gemeinschaftlichen Sache an das Forum des Landes zu bringen.«⁶⁵

Omenili smo že Rizzijevo načelno stališče za nedeljivo Koroško z enakopravnima narodoma, kar je večkrat, pogosto v opombah, tudi izrecno poudaril. Na enakopravnost ni pozabil niti pri odmevih na osnutek koroškega občinskega zakona, ki je razburjal bralstvo v začetku avgusta. Pri tem je odločno zagovarjal stališče, da so pristojnosti občinskega, deželnega in državnega zbora precej jasne: »Der Reichstag entscheidet über das Allgemeine, der Landtag über das Provinzielle, die Gemeinde über das Ihre mit gleicher Bevollmächtigung. Innerhalb ihrer Kreise sind alle gleichberechtigt.«⁶⁶

Glede razprav o bodoči ureditvi dežele je v začetku leta 1849 na naslovnici izšel kar obsežen članek z naslovom *Oesterreich hoch und mächtig!?* s podnaslovom *Aus einem Briefe vom Lande*, nekega R. Glede na vsebino bi morda lahko celo sklepali, da gre za urednika Rizzija. Avtor razpravlja o bodoči ureditvi dežele in se zavzema za močno Avstrijo znotraj Nemčije: »Höret denn, Ihr Herren zu Frankfurt a. Main was will derzeit, mehr wie sonst je, der Kern des österreichischen Volkes: 'es will ein starkes, ein iges Oesterreich' mit dem innigsten Anschlusse an Deutschland. Auf diesem, ja nur auf diesem Wege habt Ihr uns, und zwar mit Leib und Seele, mit Gut und Blut.«⁶⁷

Časopis je o nemško-avstrijskem vprašanju objavil celotni govor dunajskega poslanca Wütha.⁶⁸ Nasploh so bile razprave v začetku februarja 1849 glede tega vprašanja v celovškem časopisu zelo žive, prav tako kot vprašanje carinske združitve oziroma proste trgovine.⁶⁹

Klagenfurter Zeitung je že dva dni po tem, ko je bilo uradno znano, da bo Koroška nedeljiva in svobodna dežela s svojim lastnim deželnim

⁶⁵ KZ, 28. 7. 1848, št. 12, nepaginirano.

⁶⁶ KZ, 11. 8. 1848, št. 18, str. 70.

⁶⁷ R..., *Oesterreich hoch und mächtig!?*, KZ, 4. 1. 1849, št. 2, nepaginirano.

⁶⁸ KZ, 27. 1. 1849, št. 12, nepaginirano.

⁶⁹ KZ, 20. 2. 1849, št. 22, str. 96 in KZ, 24. 2. 1849, št. 24, str. 103–104.

parlamentom, reagiral z objavo daljšega članka, katerega avtor bi bil glede na vsebino morda lahko tudi glavni urednik. Pri utemeljevanju enotne in nedeljive Avstrije je izhajal iz zgodovinskih dejstev. Kljub temu da je dežela pred 45 leti že drugič izgubila svoj parlament, je duh Karantanije še naprej živel v srcih in mejah Koroške, zato je na novo pridobljena neodvisnost bila nujnost. Zahvala gre seveda dobrotljivemu in presvetlemu cesarju, ki ga je avtor imenoval Kaiser von Oesterreich, Herzog von Kärnten. Avtor končuje članek s pozivom: »Landsleute! laßt uns diesen Tag mit goldenen Laternen in die reichen Geschichtstafeln unserer Heimath unauslöschlich eingraben, – denselben jährlich mit treuen Herzen feiern, und nie vergessen, daß K ä r n t e n von einem Volke bewohnt wird, daß durch Gemeinsinn, Treue, Vaterlandsliebe und Unabhängigkeit an seinen geliebten Landesvater keinem andern Lande je nachstand, noch nachstehen soll.«⁷⁰ Koroška samostojnost in enotnost je po poročanju časopisa odmevala v različnih koroških krajih, na primer v Pliberku (Bleiberg)⁷¹ in Brežah (Freisach).⁷²

Neimenovani avtor dopisa *Die beabsichtige Eintheilung der Gemeinden in Kärnten*⁷³ bi glede na znana dejstva o uredniku prav lahko bil urednik sam. Že v uvodu je namreč precej ostro očital vsem dosedanjim razpravam, da se problema jezika niso dotaknile. Po njegovem mnenju bi bil prav problem jezika lahko eden izmed glavnih razlogov za delitev občin. S citatom iz knjige *Herzogthume Kärnten* avtorja Josepha Wagnerja je v nadaljevanju želel prikazati življenjski prostor Slovencev: »Die Slaven (auch Wenden, Windische genannt) bewohnen beinahe den ganzen sudlichen Theil am rechten Ufer der Drau und selbst einige Strecken jenseits derselben. Ihre Grenze bleibt immer nordlich der Hauptstrasse von Villach bis Lavamünd und Unterdrauburg, und ist in den verschiedenen Landestheilen von einer Viertelstunde bis an 2 und 3 Stunden von derselben entfernt. Am nördlichsten erscheint sie am Heldenberge, als Hauptwendepunct.«⁷⁴ Avtor je zavoljo ljubega miru in v duhu svobode, ki jo je prinesla revolucija, nikakor pa ne v duhu že večkrat očitane, a nikoli dokazanega separatizma in nacionalnega sovraštva, izpostavil vprašanje jezika. Po njegovem bi ga bilo pri nadaljnjih debatah o bodoči ureditvi dežele treba močno upoštevati in ga ne prezreti kot kakšno nepotrebno malenkost. Ob tem se sprašuje, kako bodo govorili poslanci, doma v Mariji na Zilji (Maria Gail) ali v Pečnici (Petschnitzen) pri Ledenicah ali v Ločah (Latschach), ki naj bi se

⁷⁰ KZ, 15. 3. 1849, št. 32, nepaginirano.

⁷¹ KZ, 17. 3. 1849, št. 33, nepaginirano.

⁷² KZ, 20. 3. 1849, št. 34, nepaginirano.

⁷³ KZ, 14. 8. 1849, št. 19, nepaginirano.

⁷⁴ KZ, 14. 8. 1849, št. 19, nepaginirano.

»spopadali« v celovškem parlamentu. Dejstvo namreč je, da slednji nemško slabo govorijo. Avtor se sprašuje, v katerem jeziku bodo vodili protokole in razprave. Glede na vso do tedaj sprejeto zakonodajo avtor meni, da: »Die Slovenen werden demzufolge in Villach slovenisch, die Deutschen hingegen deutsch verhandeln wollen.«⁷⁵ Prav tako ugotavlja, da se s tovrstnimi *Sprachverwirrungen* ukvarjajo tudi v državnem zboru na Dunaju in poudarja, da se nekega jezika ne mora kar na silo izključiti oziroma ga brez posledic prezreti. To bi namreč vodilo v še ostrejše spore: »[...] nur Gerechtigkeit, Gleichheit und Brüderlichkeit werden dem neuen Baue Fertigkeit und Gedeihen bringen.«⁷⁶ Odzivov na omenjeni dopis ni bilo, so pa po poročanju časopisa o delitvi dravske občine potekale živahne debate v deželnem parlamentu.⁷⁷

O slovenskem jeziku je zanimiv prispevek nekega U. E, z naslovom *Die Sprache in den Volksschulen auf slovenschen Orten*.⁷⁸ Avtor je izrazito slovensko usmerjen in ostro kritizira takratno stanje, saj so slovenski otroci v ljudskih šolah še vedno prikrajšani za izobraževanje v slovenskim jeziku. Za boljše razumevanje avtor hipotetično prikaže, kako bi se v nasprotnem primeru počutili nemško govoreči: »Wäre es nicht eine himmelschreiende Ungerechtigkeit, wenn man in den deutschen Orten den Unterricht in der slovenischen Sprache beginnen und fortsetzten, Lehrbücher in slovenischer Sprache einführen und Schullehrer anstellen wollen, welche deutsch weder lesen, noch schreiben, noch sprechen können. Ein Schrei des Entsetzens über solche Unrecht würde in allen deutschen Gauen ertönen.«⁷⁹ Rabo slovenskega jezika v šolah je utemeljeval z vsesplošnim prepričanjem, da moderni človek mora poznati temeljna, z ustavo predpisana znanja. Izpostavil je vero in moralo, branje, pisanje, računanje in materni jezik, ki ga mora vsak znati pisati in govoriti. Nadalje so pomembni predmeti, ki pripomorejo k poznavanju narave in človeka, še posebno pomembna se mu zdi državljanska vzgoja. Avtor se ob koncu prispevka naslanja na že omenjen del razmišljanja Cottova o ustvarjalnosti in še enkrat odločno zahteva: »Der Unterricht in der Volksschule auf slovenischen Orten werde ausschließlich in slovenischer Sprache ertheilt; dadurch geht den Deutschen nicht das mindeste Unrecht, nicht der geringste Schaden, den Slovenen aber das wahre Recht und der größte Nutzen zu.«⁸⁰

⁷⁵ KZ, 14. 8. 1848, št. 19, nepaginirano.

⁷⁶ KZ, 14. 8. 1848, št. 19, nepaginirano.

⁷⁷ KZ, 18. 8. 1848, št. 21, nepaginirano.

⁷⁸ KZ, 7. 9. 1848, št. 29, str. 113–114.

⁷⁹ KZ, 7. 9. 1848, št. 29, str. 113.

⁸⁰ KZ, 7. 9. 1848, št. 29, str. 114.

Omenili smo že, da se je od člankov, ki bi povečevali nacionalna naspotja, celjski urednik Vincenc Prasch vedno ogradil z opombami. Izogibal se je tudi uporabi besed, ki bi označevale nemški ali slovenski narod. Zato njegove opombe pri objavi dopisov, ki sta poleg programa ureditve prihodnje države vsebovala tudi nacionalne občutke, niso presenetljive: »Folgende zwei Aufsätze, von ganz entgegengesetzter Tendenz mögen den Beweis liefern, daß die Redaction weder für die eine, noch für die andere Nationalität einseitig Parthei angreife.«⁸¹ Pričakovana je bila tudi Prascheva reakcija na dopis celovškega dopisnika M. R.: »Zur Aufnahme nicht geeignet. Wir sind durchaus nicht gesonnen, Oehl in die Flamme zu gießen, und den Nationalitätsstreit fort zu nähren zu einer Zeit, wo wir in nächster Umgebung so wie in der Ferne die traurigsten Folgen desselben bemerken. Einheit! Einheit! Diese thut Noth, nicht der Same der Zwietracht, während der Krieg an unsere Pforten pocht. Ultrasklaven und Ultragermanen sind beide unsere Feinde. Dies ist unser Glaubensbekenntnis.«⁸² Njegova naloga in naloga celjskega časopisa je bila za razliko od celovškega predvsem pomirjati. Nič čudnega, saj je bil celjski nemški časopis glasnik celjskega Društva za pomirjanje.⁸³

Klagenfurter Zeitung je o panslavističnih idejah objavil Preschlov članek z naslovom *An meine slovenischen Brüder*,⁸⁴ ki ga je objavil tudi v *Laibacher Zeitung*.⁸⁵ Proti tovrstnemu podvajanju člankov je v opombi reagiral urednik ljubljanske priloge Kordeš, ki je priznal, da je prepozno opazil objavo v celovškem časopisu.

Preschla, bil je gorenjski Slovenec, okrajni komisar na področju Zgornje Bele (Ober Vellach), »navajamo le kot primer mišljenja državnega uradnika, kakršne je avstrijski sistem ustvarjal pri vseh narodih, gotovo pa ne kot predstavnika mišljenja koroških Slovencev.«⁸⁶ Preschl se ni izrekel le proti slovenski politični individualnosti, ampak tudi proti nemški in je »zagovarjal združenje nemško-slovanskih (političnih) nacij s pogojem, da ne bo nobenih nacionalnih privilegijev.«⁸⁷

17. maja je Preschl v osrednjem celovškem časopisu objavil članek z istim naslovom kot Grün, in sicer *Mojim slovenskim bratom*. Preschl priporoča

⁸¹ Zeitfragen, CW, 22. 4. 1848, št. 4, str. 19–20.

⁸² Correspondenz der Redaction, CW, 11. 5. 1848, št. 7, str. 39–40.

⁸³ O programu prim. Janez Cvirn, Celje in leto 1848, v: *Iz zgodovine Celja 1848–1918*, Celje, 1998, str. 64–65.

⁸⁴ Preschl, *An meine slovenischen Brüder*, KZ, 17. 5. 1848, št. 46.

⁸⁵ Preschl, *Slovenische Brüder*, LZ, 31. 5. 1848, št. 66, str. 407–408.

⁸⁶ Janko Pleterski, *Narodna in politična zavest na Koroškem*, str. 44.

⁸⁷ Prav tam, str. 45.

Grünova pisma in v nadaljevanju svari pred panslavizmom in njegovimi privrženci: »Jede Nation ist ihre volle Selbstständigkeit durch die Worte garantiert Kr. Majestät unseres gerechten Kaisers garantirt [...]«. ⁸⁸ Preschl je konec maja objavil še en članek z naslovom *Slovenische Brüder*, ⁸⁹ v katerem kliče po uvidevnosti Slovencev, da naj iz hvaležnosti cesarju in ustave ne izpostavljajo nacionalnih zahtev.

V zadnjih številkah leta 1848 se je v debatah o bodoči ureditvi države *Klagenfurter Zeitung* izrazilo postavil proti Löhnerjevemu ⁹⁰ programu, ⁹¹ ideji o večnacionalni Avstriji, v okviru katere naj bi vsak narod, tudi Slovenci, ohranil svojo identiteto. ⁹² Enako stališče zasledimo v celjskem *Cillier Zeitung*, ki je bralce o teh načrtih sicer seznanil, ⁹³ se je pa v duhu nedeljive Štajerske od tega odločno ogradil. V nasprotju z Galbo, avtorjem celjskega članka, je Jakomini iz Pliberka zagovarjal enotno in samostojno Koroško. Gre za poslanca Franca viteza Jacominija, kot se je sam podpisoval. Po poroki z bogato dedinjo je bil eden izmed glavnih lastnikov in rudarskih podjetnikov v svinčevih revirjih Pliberk-Rute, pred tem pa visok uradnik. ⁹⁴ Löhnerja je v repliki *Eine Bemerkung zu der Abhandlung »Kann und soll Oesterreich fortbestehen?«* avtorja Josepha Rudolpha Firbacha« Jacomini imenoval *Fantast*, ki »[...] legt ein Messer an das Leben unseres Landes und tranchirt es in seinem Programm der Reichslinken in zwei Theile.« ⁹⁵

Analiza poročil aktualne političnih vsebin celovškega osrednjega časopisa je prinesla dvoje ugotovitev. Časopis se je kljub izrazitemu sledenju politiki dvora in izražanju globokega zaupanja v cesarja vendarle zavedal dejstva, da na Koroškem živita dva različna »naroda«, ki bosta v prihodnosti morala biti enakopravna. To dejstvo je povezoval predvsem s

⁸⁸ Preschl, *Slovenische Brüder*, LZ, 31. 5. 1848, št. 66, str. 407–408.

⁸⁹ Preschl, *Slovenische Brüder*, KZ, 29. 5. 1848, nepaginirano.

⁹⁰ Ludwig von Löhner (1812 – 12. 5. 1852), Wurzbach, Wien, 1866, zvezek 15, str. 390–396.

⁹¹ Löhner je predvideval popolno nacionalno samostojnost v okviru njihovih etničnih meja. Bodoča država bo na federativni osnovi združevala pet narodov: 1. nemški, v Avstriji (Niederösterreich, Oberösterreich, Salzburg, Nordtirol, Vorarlberg in nemške dele Štajerske, (Koroška Šlezija in Češka), 2. češki, v čeških delih Avstrije (Češka), 3. poljski v poljskih delih Avstrije (Galicija, Krakow in Bukovina), 4. Slovenski (Kranjska ter slovenski del Štajerske, Koroške in Gorice), 5. Italijanski (južni del Tirolske in Istre ter italijanski del Gorice in Trsta ter Dalmacije). Robert Kann, *Das Nationalitätenproblem der Habsburgermonarchie*, Graz–Köln, 1964, str. 21–22.

⁹² KZ, 23. 12. 1848, št. 75.

⁹³ Dr. J. Galba, *Oesterreich und seine Verfassung*, CZ, 28. 7. 1848, št. 22, str. 110.

⁹⁴ Več o njegovem delovanju prim. Janko Pleterski, *Narodna in politična zavest na Koroškem*, str. 51–52.

⁹⁵ KZ, 23. 12. 1848, št. 75, nepaginirano.

problemom jezika. Druga ugotovitev se nanaša na nedeljivost dežele, v kateri bosta enakopravno zastopana oba naroda, s tem pa tudi njuna skupna prihodnost znotraj Avstrije v okviru Nemčije.

Intelligenzblatt zur *Klagenfurter Zeitung*

Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung je bila priloga z različnimi vrstami oglasov iz širše in daljne okolice. Oglasi sodobnemu raziskovalcu nudijo sliko takratnega nepolitičnega življenja v mestu in okolici. Priloga časopisa je bila namenjena predvsem okoliškemu dogajanju, nasploh praktičnim objavam, tako meščanom kot tudi kmetom. Priloga je objavljala tudi tržne cene in sezname prišlekov v mesto, ni pa želela objavljati tiralic v klasičnem smislu.

Bila je precej aktualna, če vemo, da je *Intelligenzblatt* v svojem zgodovinskem razvoju, zlasti pa v drugi polovici 19. stoletja, počasi začel slediti tržnim zakonitostim. Ustanovljeni so bili celo ekspediti, ki so se ukvarjali izključno z zbiranjem in posredovanjem oglasov.⁹⁶

Glava priloge se je ujemala z glavo glavnega lista. Kar zadeva njegovo obliko in vsebino je bila identična, ko pa je uredništvo prevzel Vinzenz Rizzi, je prišlo do vsebinskih razlik. Glava časopisa je namreč od takrat dalje prinašala podatek o ceni oglasov, priloga pa ne. Priloga *Klagenfurter Zeitung* je zaračunavala enako ceno za enkratno objavo oglasa kot *Cillier Zeitung*, nižji ceni pa sta veljali za dvakratno objavo, 3½ kr, in za trikratno objavo, 4 kr.⁹⁷ Cene oglasov v *Laibacher Zeitung* imamo le za večje, 12-vrstične oglase, zato so tudi cene precej višje. Za enkratno objavo takega oglasa je bilo treba odšteti 40 kr, za dvakratno 50 kr in za trikratno objavo kar 1 gld.⁹⁸

Meja med *Amtsblattem* in *Intelligenzblattem* vsaj v začetku leta 1848 ni bila ostra, saj so bile uredbe in različni oglasi objavljeni kar v prilogi. Bolj izrazita je delitev postala šele po spremembi urednika.

⁹⁶ Karl Schottenloher, *Flugblatt und Zeitung*. Berlin, 1922, str. 462–463.

⁹⁷ KZ, 30. 12. 1848, št. 77, str. 305.

⁹⁸ Pränumerations-Einladung, *Intelligenzblatt zur Laibacher Zeitung*, 12. 12. 1848, št. 149, v: LZ, 12. 12. 1848, št. 149, str. 452.

Časopisni oglasi in *Slovensko društvo*

Poleg oglasov za celjski nemški časopis je celovški časopis oglaševal še za *Laibacher Zeitung* ter *Illyrisches Blatt*,⁹⁹ *Slovenijo*¹⁰⁰ in v zadnji decembrskih številkah še za »beliebte und ungewöhnlich stark verbreitete *Kmetijske rokodelske in narodske Novice*«. ¹⁰¹ Bralci celovškega časopisa so bili dobro seznanjeni, kje lahko pridejo do slovenskih časopisov. Tamkajšnje *Slovensko društvo*¹⁰² je namreč svoje člane večkrat pozvalo na naročilo časopisov v nemškem jeziku (*Klagenfurter* -, *Laibacher* -, *Gratzer* -, *Agramer* -, *Südslavische Zeitung*, *Lloyd*, *Slavische Centralblätter*, *Laibacher Theologische Zeitung*) in slovanskih časopisov za leto 1849: *Slovenija, Novice kmetijskih, rokodeljskih in narodnih reči*, *Štajerske slovenske novine*, *Cerkveni časopis*, *Vedež*, *Slavenski jug*, *Horvatske, slavonske i dalmatinske novine s Danicam*, *Katolički zagrebcki list*, *Zora dalmatinska*, *Beogradske novine*, *Narodny noviny*.¹⁰³

Slovensko društvo v Celovcu je nastalo konec leta 1848, in sicer so o njegovi ustanovitvi poročale tudi *Novice*.¹⁰⁴ V revolucionarnem letu 1848/49 je prvič prišlo do javnega formiranja društev političnega značaja, ki je bilo omejeno na ozek sloj mestnega prebivalstva. Torej ravno nasprotno društvom iz predmarčnega obdobja oziroma konca 18. stoletja, ki so bili množični.¹⁰⁵

Koroška je v primerjavi z drugimi deželami v monarhiji bila po številu društev konec leta 1856 z 21 društvi skorajda na zadnjem mestu. Naj samo za primerjavo zapišemo, da je bilo število društev na Štajerskem istega leta

⁹⁹ KZ, 26. 6. 1848, št. 63, str. 1114–1115.

¹⁰⁰ *Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung*, 30. 8. 1848, št. 26, nepaginirano, v: KZ, 30. 8. 1848, št. 26.

¹⁰¹ *Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung*, 23. 12. 1848, št. 75, str. 139, v: KZ, 23. 12. 1848, št. 75, *Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung*, 28. 12. 1848, št. 76, str. 143, v: KZ, 28. 12. 1848, št. 76 in *Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung*, 30. 12. 1848, št. 77, str. 143, v: KZ, 30. 12. 1848, št. 77, *Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung*, 22. 12. 1849, št. 153, str. 335, v: KZ, 22. 12. 1849, št. 153.

¹⁰² Več o društvu Stane Granda, Koroški Slovenci v letu 1848/1849, v: Andreas Moritsch (ur.), *Pomlad narodov/Völkerfrühling*, Klagenfurt/Celovec–Ljubljana–Wien, 1999, str. 186–199 in Janko Pleterški, *Narodna in politična zavest na Koroškem*, str. 26.

¹⁰³ *Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung*, 30. 12. 1848, št. 77, str. 143, v: KZ, 30. 12. 1848, št. 77. *Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung*, 2. 1. 1849, št. 1, nepaginirano, v: KZ, 2. 1. 1849, št. 1.

¹⁰⁴ Stane Granda, *Koroški Slovenci v letu 1848/1849*, str. 186.

¹⁰⁵ Izčrpna predstavitev društev iz tega obdobja Wilhelm Wadl, *Die demokratische Bewegung in Kärnten im Jahre 1848*, v: *Carinthia I 174*, 1984, str. 375–412.

kar 157.¹⁰⁶ Iz bralnega krožka je konec leta 1848 v Celovcu nastalo Slovensko društvo, ki si je prizadevalo za razvoj nacionalnosti, in sicer »[...] durch die vom Gesetze zugestandenen Mittel, insbesondere durch Ausbildung der slovenischen Sprache und durch das Studium anderer slavischer Dialekte.«¹⁰⁷

Program društva je temeljil na prizadevanjih za slovenski jezik, ob čemer pa se politični stvarnosti ni bilo povsem mogoče izogniti. Program sestavljajo štiri točke, v katerih se zavzemajo za razdelitev Koroške na slovenski in nemški krog. V slovenskem krogu naj bodo vse uradne službe (uradi, pisarne) v slovenskem jeziku, v šolah naj bo poučevalni jezik slovenščina, saj slovenski jezik ne sme ponikniti v bodoči nemški državi. Želeli so, da se stara delitev na zgornjo in spodnjo Koroško nadomesti z delitvijo na slovenski in nemški del, zagovarjali so enakopravnost jezikov.¹⁰⁸ Prvi občni zbor je celovško društvo imelo 14. decembra. Na njem sta se predstavila začasni predsednik dr. Jurij Hladnik in tajnik Andrej Einspieler.¹⁰⁹ Članstva je bilo malo, poglavitni namen pa predvsem večerno druženje, učenje slovenskega, češkega in »ilirskega« jezika, petje in javno nastopanje. Interno so organizirali tudi poučevanje materinščine, ki ga je vodil gospod Anton Janeschitz,¹¹⁰ tudi večkratni oglaševalec v *Klagenfurter Zeitung*.¹¹¹

Seje društva so bile vsak teden, in sicer v drugem nadstropju lokala *Zum goldenen Bären*.¹¹² Odbor slovenskega društva v Celovcu se je hitro odzval na obvestilo celovškega časopisa, ki je objavilo naročilo ministrstva, da se zakoni prevedejo tudi v »slovenische Sprache«.¹¹³ Ljubljansko Slovensko društvo je namreč že začelo s prevajanjem zakonov in jih je nekaj celo že objavilo. Hkrati z objavo je ljubljansko društvo prosilo vsa Slovenska društva oziroma vse pravne strokovnjake in jezikoslovce, naj sporočijo morebitne pripombe oziroma predloge izboljšav prevedenih vsebin. Za celovško društvo je bila dolžnost sodelovati v takem projektu, zato poziva vse pravnike, »[...] welche der slovenischen Sprache mächtig sind, oder sich darin noch weiteres ausbilden wollen«, naj se udeležijo seje, ki bo 5. marca v prostorih društva.¹¹⁴

¹⁰⁶ Werner Drobesh, *Vereine und Verbände in Kärnten (1848–1938)*, Klagenfurt 1991, str. 33.

¹⁰⁷ Prav tam, str. 31.

¹⁰⁸ Stane Granda, *Koroški Slovenci v letu 1848/1849*, str. 186–187.

¹⁰⁹ Andrej Einspieler (13. 11. 1813 Sveče v Rožu – 16. 1. 1888 Celovec), SBL 1, str. 151–155.

¹¹⁰ Stane Granda, *Koroški Slovenci v letu 1848/1849*, str. 189–195.

¹¹¹ *Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung*, 4. 1. 1849, št. 2, str. 4, v: KZ, 4. 1. 1849, št. 2.

¹¹² *Einladung*, KZ, 3. 3. 1849, št. 27, str. 115.

¹¹³ Prav tam.

¹¹⁴ Prav tam.

Slovensko društvo je v obravnavanem časopisu leta 1848 večkrat oglaševalo,¹¹⁵ prav tako pa tudi v letu 1849. Januarja je poleg napovedi naslednje seje reagiralo na govornice, češ da društvo postavlja ovire in ne dovoli dostopa vsakomur. Društvo je poudarilo, da so seje, ki so vsako sredo ob 18. uri, odprte za vsakogar, prav tako so prosto dostopni vsi protokoli sej. Pisanje se zaključi z razlago vzrokov nastanka tovrstnih govornic: »Es ist somit ein Zeichen entweder von Unwissenheit oder von Böswilligkeit, wenn man das Gerücht verbreitet oder als wahr annimmt, daß der slovenische Verein die Öffentlichkeit scheue.«¹¹⁶ Glede na to, da je bil oglas natisnjen večkrat, sklepamo, da so bili tovrstni očitki Slovenskemu društvu v Celovcu kar pogosti.¹¹⁷

Knjižni oglasi

Poleg že omenjenih časopisnih oglasov in oglasov, v katerih so posamezni gostilničarji obveščali, katere časopise se je v njihovih kavarnah bralo, je *Klagenfurter Zeitung* objavljala knjižne oglase.

Številni knjigotrški oglasi niso novost leta 1848, saj jim sledimo že iz 18. stoletja. Pri nas jih je najprej tiskal *Wochentliches Kundschaftsblatt des Herzogthum Krain*.¹¹⁸

V celovškem osrednjem časopisu niso bili prav številni, so pa zanimivi, ker med njimi najdemo tudi slovenske knjige. Tako že kmalu po revolucij zasledimo oglas za *Evangelij in Branje ali Pisme* ter prevode Karla Robide,¹¹⁹ meniha benediktinskega reda, in sicer *Molitev in Andohti pred troštljivo, gnadjivo podobo s' trnjem britko kronane Svete glave* ter *Veliki*

¹¹⁵ Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung, 2. 12. 1848, št. 66, str. 120, v: KZ, 2. 12. 1848, št. 66, Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung, 5. 12. 1848, št. 67, str. 122, v: KZ, 5. 12. 1848, št. 67 in Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung, 7. 12. 1848, št. 68, str. 124, v: KZ, 7. 12. 1848, št. 68.

¹¹⁶ Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung, 23. 1. 1849, št. 10, nepaginirano, v: KZ, 23. 1. 1849, št. 10.

¹¹⁷ Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung, 27. 1. 1849, št. 12, nepaginirano, v: KZ, 27. 1. 1849, št. 12.

¹¹⁸ Anja Dular, Živeti od knjig. Zgodovina knjigotrštva na Kranjskem do začetka 19. stoletja, Ljubljana, 2002, str. 26. *Wochentliches Kundschaftsblatt des Herzogthum Krain* – časopis, ki je izhajal v Ljubljani med 1775–1776. Tanja Žigon, Nemško časopisje na Slovenskem, Ljubljana 2001, str. 16 in 83.

¹¹⁹ Karl Robida (13. okt. 1804 Ljubljana, + 4. okt. 1877 Celovec). <http://nl.ijs.si/fedora/get/sbl:2586/VIEW/> (26. 2. 2013)

teden kakor ga obhaja mati katoliška cerkev.¹²⁰ Oglas za omenjeni Evangelij je časopis skupaj z oglasom za nov molitvenik v slovenskem jeziku *Hvala inu pozheshenje presvetiga reshniga Telesa* ponovil še junija¹²¹ in še naslednje leto.¹²² Omenjeni Robida je prevedel tudi *Maria sedem Shalosti nash isgled in tolash*.¹²³

Za 2 kr je bilo na voljo poročilo o marčevskih dogodkih *Le sem, Slovenzi! poslushajti, kaj se je une dni v Dunaji (v Wiener) sgodilo*.¹²⁴ Tudi *Gebet des Trostes* je bila na voljo v »*Windischer Sprache*«. ¹²⁵ V letu 1849 izpostavimo še oglasa za delo že omenjenega Antona Janežiča, profesorja slovenskega jezika na celovski gimnaziji, z naslovom *Formlehre*,¹²⁶ in Murkove *Theoretisch – praktische Grammatik der slovenischen Sprache*, ki je izšla v Gradcu.¹²⁷

Knjižni oglasi so v primerjavi s knjižnimi oglasi celjskega nemškega časopisa precej manj obsežni, je pa zato na seznamu knjig najti številne slovenske, česar v celjskem časopisu ne najdemo.

Drugi oglasi javnega značaja

Uradni oziroma državni oglasi so urejali splošne družbeno, politične, gospodarske zadeve in so nam po večini znane. Omenili smo že redne objave ilirskega gubernija, ki so urejale življenje takratnega prebivalstva: šolskih objav (začetek študija, štipendisti ...), bančne zadeve (obligacije, denar ...), vojaške zadeve ali pa provizorični občinski zakon.¹²⁸

¹²⁰ Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung, 29. 3. 1848, št. 26, str. 644, v: KZ, 29. 3. 1848, št. 26, Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung, 20. 3. 1848, št. 34, str. 67, v: KZ, 20. 3. 1848, št. 34.

¹²¹ Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung, 21. 6. 1848, št. 61, str. 1094, v: KZ, 21. 6. 1848, št. 61.

¹²² Anhang, KZ, 1. 3. 1849, št. 26, str. 112.

¹²³ Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung, 12. 7. 1848, št. 12, str. 26, v: KZ, 28. 7. 1848, št. 12.

¹²⁴ Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung, 6. 4. 1848, št. 28, str. 683, v: KZ, 6. 4. 1848, št. 28.

¹²⁵ Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung, 28. 9. 1848, št. 38, str. 79, v: KZ, 28. 9. 1848, št. 38.

¹²⁶ Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung, 8. 3. 1849, št. 29, str. 55, v: KZ, 8. 3. 1849, št. 29.

¹²⁷ Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung, 22. 12. 1849, št. 153, nepaginirano, v: KZ, 22. 12. 1849, št. 153, Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung, 29. 12. 1849, št. 154, str. 337, v: KZ, 29. 12. 1849, št. 154.

¹²⁸ KZ, 24. 3. 1849, št. 36 in KZ, 27. 3. 1849, št. 37.

Omenimo naj, da je *Klagenfurter Zeitung* tovrstne oglase objavljajal včasih v *Intelligenzblatt*, včasih v *Amtsblatt*. Objavljeni so bili v nemškem, italijanskem,¹²⁹ številni pa tudi v slovenskem jeziku. Med slovenskimi tako najdemo na primer Provisorische Verordnung gegen den Mißbrauch der Presse,¹³⁰ *Razglas ilirskega poglavarstva o postavitvi telegrafov od Celja do Gorice*,¹³¹ *Izpisek iz policijske postave za železnice od 18. sušca 1847*,¹³² *Oznanilo zastran noviga drobniga denarja*,¹³³ *Razglas c.k. ilirskega poglavarstva zastran štompela drugopisov (Duplokat) obsojil ali urtelnov, izročnih sklepov po mertvih*.¹³⁴

Prvo slovensko oznanilo sicer najdemo že teden po revoluciji, in sicer o bankovcih: *Tergovci u Zelovzu jemljajo she sa naprej Banknote sa popolnoma kakor srebern denar*.¹³⁵

Zanimivo je bilo, da je bilo v sklopu uredbe o kaznovanju izgredništva kar obširno opisano izgredništvo na iškem gradu.¹³⁶ *Amtsblatt* je poročal o veliki škodi, ki je bila napravljena ne le na hiši in pohištvu. Izgredniki so se lotili celo kleti in iz sodov izpustili vso vino. Uredba predvideva kaznovanje nasilnežev, ki bodo morali povrniti škodo, in svari pred tovrstnimi izbruhi ter grozi s smrtno kaznijo. Gotovo gre pri objavi tovrstnih novic tudi za svarilo, sploh če vemo, da je bilo gibanje slovenskih kmečkih množic v letu 1848 močnejše kot v nemškem kmečkem delu. Zato se ne gre čuditi, da je ilirski gubernij 24. aprila 1848 za slovenski del Koroške, prav tako kot za Kranjsko, odsvetoval organiziranje brambovske »črne vojske« (Volkssturm), češ da je ljudstvo preveč nemirno, da bi mu dali v roke orožje; ugotavlja še, da so pogoji dani le v nemškem delu.¹³⁷ Verjetno je kmečkim nastopom pripomogla jezikovna enotnost, pa tudi močno razgibano kranjsko področje, glavni razlog pa je bil v različnosti pogojev kmečkega gospodarstva med slovenskim delom na jugovzhodu in jugu ter nemškim

¹²⁹ Avviso di concorso, *Amtsblatt zur Klagenfurter Zeitung*, 23. 9. 1848, št. 36, v: KZ 23. 9. 1848, št. 26 in Editto, *Amtsblatt zur Klagenfurter Zeitung*, 2. 1. 1849, št. 1, str. 1–2, v: KZ, 2. 1. 1849, št. 1.

¹³⁰ *Amtsblatt zur Klagenfurter Zeitung*, 21. 7. 1848, št. 9, v: KZ, 21. 7. 1848, št. 9.

¹³¹ *Amtsblatt, zur Klagenfurter Zeitung*, 30. 9. 1848, št. 39, v: KZ, 30. 9. 1848, št. 39, str. 1.

¹³² Prav tam, str. 2.

¹³³ *Amtsblatt zur Klagenfurter Zeitung*, 17. 10. 1848, št. 46, nepaginirano, v: KZ, 17. 10. 1848, št. 46.

¹³⁴ *Amtsblatt zur Klagenfurter Zeitung*, 31. 10. 1848, št. 52, nepaginirano, v: KZ, 31. 10. 1848, št. 52.

¹³⁵ *Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung*, 24. 3. 1848, št. 24, str. 625, v: KZ, 24. 3. 1848, št. 24.

¹³⁶ *Amtsblatt zur Laibacher Zeitung*, 29. 3. 1848, št. 26, str. 639, v: KZ, 29. 3. 1848, št. 26.

¹³⁷ Janko Pleterški, *Narodna in politična zavest na Koroškem*, Ljubljana 1965, str. 22.

delom na severozahodu in severu.¹³⁸ Dejstvo je, da se je razburjenost na podeželju umirila po objavi zakona o zemljiški odvezi in kmetje se tudi v času oktobrskega obračuna z revolucijo na Dunaju, podobno kot v vseh avstrijskih deželah, niso zganili iz brezbržnosti.¹³⁹

Uradni list je bil v drugem obdobju izhajanja *Klagenfurter Zeitung* bolj obsežen in poln lokalnih oglasov. Tudi v letu 1849 je bil praktično celoten prostor namenjen objavi seznamov vojaških obveznikov, zato so bili oglasi večkrat tudi v rubriki *Anhang*.¹⁴⁰ Precej pogosti so bili oglasi o urejanju cest, predvsem v Pliberku.¹⁴¹

Morda naj na tem mestu izpostavimo še dve strani dolg oglas direkcije zdravilišča Laško, ki ga je prinesla druga majska številka. Bralci so se lahko zelo podrobno seznanili s cenami najema različnih tipov sob, kopalnih storitev in hrane. Navedene pa so bile tudi cene najema prostora v gospodarskem posloplju, kjer je bil prostor za konje in vozove.¹⁴²

Oglasi privatnega značaja

Privatno oglaševanje v časopisu ima za sodobnega bralca dvojni pomen. Na eni strani kažejo podobo takratnega lokalnega dogajanja, na drugi pa kje vse so časopis brali. Poleg že omenjenih skupin bi oglase lahko razdelili v več skupin, in sicer licitacije, oglasi za delo, že omenjeni knjižni oglasi, svarila, prodaja nepremičnin, kot na primer v Trgu (Feldkirchen), kjer so prodajali sadovnjak in zelenjavni vrt,¹⁴³ oziroma najem nepremičnin, kot na primer v Velikovcu (Völkermarkt).¹⁴⁴ Pri prodaji nepremičnin omenimo oglas za prodajo *Glas-Fabrik* nekje na Štajerskem. Kraj lahko le ugibamo, saj so interese svoje ponudbe morali oddati na pošti kot *posta restante*.¹⁴⁵

¹³⁸ Prav tam, str. 23.

¹³⁹ Bogo Grafenauer, *Slovenski kmet v letu 1848*, Ljubljana 1949, str. 53 in 57.

¹⁴⁰ *Amtsblatt zur Klagenfurter Zeitung*, 27. 2. 1849, št. 25, v: KZ, 27. 2. 1849, št. 25.

¹⁴¹ *Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung*, 13. 2. 1848, št. 13, str. 331, v: KZ, 13. 2. 1848, št. 13.

¹⁴² KZ, 3. 5. 1848, št. 40, nepaginirano.

¹⁴³ *Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung*, 30. 1. 1849, št. 13, nepaginirano, v: KZ, 30. 1. 1849, št. 13.

¹⁴⁴ *Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung*, 25. 1. 1849, št. 11, str. 22, v: KZ, 25. 1. 1849, št. 11.

¹⁴⁵ *Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung*, 13. 2. 1849, št. 19, str. 38, v: KZ, 13. 2. 1849, št. 19, *Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung*, 20. 2. 1849, št. 22, str. 42, v: KZ, 20. 2. 1849, št. 22.

Med avtorji nepremičninskih oglasov zasledimo številna slovenska imena. Tako je Gregor Woschitz v Tinjah (Tainach) prodajal posestvo,¹⁴⁶ Katarina Debella iz Brež (Freisach) je v bližini kraja za več let želela oddati *Mineralbad* skupaj z gostiščem,¹⁴⁷ v Šentvidu (St. Weit) pa je kavarno prodajal Joseph Pickl.¹⁴⁸

Pogosto so oglaševali tudi licitacije. Najpogosteje se je licitiralo s slamo v Krki (Gurk),¹⁴⁹ z žitom v Osojah (Ossiach),¹⁵⁰ kjer so prodajali tudi konje.¹⁵¹ Konje so prav tako licitirali v Velikovcu (Völkermarkt),¹⁵² vino pa na Ptujju in Žovneku.¹⁵³ Zanimiv je tudi oglas iz Novega mesta, kjer so licitirali hrastova debla.¹⁵⁴

Oglasi, ki so nudili zaposlitev, so bili redki, tako se je v Celovcu iskalo nižjega uradnika, ki je moral pokazati znanje *slavischer Sprache*.¹⁵⁵ Številčnejši so bili oglasi, v katerih so se oglaševale storitve. Tako je poučevanje slovenskega jezika ponujal že omenjeni Anton Janeschitz,¹⁵⁶ Raimund Poglajen iz Celovca pa pouk iz italijanskega, francoskega in angleškega jezika.¹⁵⁷ Pri oglasih s šolsko vsebino omenimo še oglas Ferdinanda Mahra, ta je najavljal začetek šolskega leta v trgovski šoli, ki je delovala že 14 let in je bila v provinci precej znana.¹⁵⁸

¹⁴⁶ Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung, 9. 1. 1848, št. 3, str. 57, v: KZ, 9. 1. 1848, št. 3.

¹⁴⁷ Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung, 26. 1. 1848, št. 8, str. 217, v: KZ, 26. 1. 1848, št. 8.

¹⁴⁸ Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung, 13. 1. 1849, št. 6, nepaginirano, v: KZ, 13. 1. 1849, št. 6.

¹⁴⁹ Amtsblatt zur Klagenfurter Zeitung, 1. 3. 1848, št. 18, str. 466, v: KZ, 1. 3. 1848, št. 18 in Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung, 15. 3. 1849, št. 32, str. 116, v: KZ, 15. 3. 1849, št. 32.

¹⁵⁰ Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung, 15. 3. 1849, št. 32, str. 117, v: KZ, 15. 3. 1849, št. 32.

¹⁵¹ Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung, 12. 6. 1848, št. 57, str. 1049, v: KZ, 12. 6. 1848, št. 57.

¹⁵² Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung, 27. 2. 1849, št. 25, str. 47, v: KZ, 27. 2. 1849, št. 25.

¹⁵³ Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung, 30. 6. 1848, št. 65, str. 1137, v: KZ, 30. 6. 1848, št. 65, Amtsblatt zur Klagenfurter Zeitung, KZ, 7. 10. 1848, št. 42, str. 86, v: KZ, 7. 10. 1848, št. 42 in Amtsblatt zur Klagenfurter Zeitung, 18. 8. 1848, št. 21, nepaginirano, v: KZ, 18. 8. 1848, št. 21.

¹⁵⁴ Amtsblatt zur Klagenfurter Zeitung, 17. 10. 1848, št. 46, str. 174, v: KZ, 17. 10. 1848, št. 46, Amtsblatt zur Klagenfurter Zeitung, 19. 10. 1848, št. 47, nepaginirano, v: KZ, 19. 10. 1848, št. 47.

¹⁵⁵ Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung, 1. 2. 1849, št. 14, nepaginirano, v: KZ, 1. 2. 1849, št. 14.

¹⁵⁶ Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung, 4. 1. 1849, št. 2, str. 4, v: KZ, 4. 1. 1849, št. 2.

¹⁵⁷ Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung, 2. 1. 1849, št. 1, nepaginirano, v: KZ, 2. 1. 1849, št. 1.

¹⁵⁸ Anhang, Klagenfurter Zeitung, 25. 8. 1848, št. 24, str. 96.

Matthäus Markus iz Lipnice (Leibnitz) je z oglasi poskušal povečati prodajo svojih ornamentov.¹⁵⁹ Tudi modistka Fani Preschern je ponujala storitve in izdelke. Kje točno je živela, ne vemo, verjetno pa ne v Celovcu, saj so bili v njenih oglasih navedeni le naslovi, kjer so stranke lahko oddale materiale ali naročila.¹⁶⁰

Svarila, za današnji čas nerazumljiva, čeprav morda niti ne tako nepotrebna, so bila v tistem času precej pogosta. Njihove objave lahko spremljamo v *Cillier Zeitung* kot tudi v osrednjem celovškem. Po pričakovanjih so bili med avtorji svaril bogatejši, kot trgovec Georg Egger¹⁶¹ ali kot morda njegova sorodnica Marie Theresie Egger, ki je javno oznanila, da ne bo plačala nobenega dolga, če bi si kdor koli sposojal na njen račun.¹⁶² Med avtorji svarila najdemo tudi Antona Knausa iz Marije na Zilji (Maria Gail)¹⁶³ ali Josepha Ullmanna iz Prevalj.¹⁶⁴ Iz leta 1849 naj omenimo še Josefino Gozzani Marquise de St. George iz Tourina,¹⁶⁵ markizo, ki je z večkratnim oglaševanjem seznanjala javnost, da ne bo prevzemala nobenih dolgov na svoje ime. Vse skupaj je moralo biti precej hudo, saj je oglas izšel tudi v marcu istega leta, le da je tokrat svaril markiz.¹⁶⁶

Če je revolucija omogočila politična razglabljanja v časopisih, sta njen propad in ponovna vzpostavitev cenzure povzročila, ne le propad številnih časopisov, ampak tudi vsebinske spremembe obstoječih. To spremembo je opaziti tudi v *Klagenfurter Zeitung*. Časopis je po propadu revolucije ponovno začel kazati zanimanje za kulturne dogodke, kar dokazujejo oglasi,

¹⁵⁹ Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung, 24. 2. 1849, št. 24, str. 45, v: KZ, 24. 2. 1849, št. 24, Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung, 24. 3. 1848, št. 36, str. 71, v: KZ, 24. 3. 1848, št. 36.

¹⁶⁰ Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung, 24. 2. 1849, št. 24, str. 45, v: KZ, 24. 2. 1849, št. 24, Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung, 27. 2. 1849, št. 25, str. 47, v: KZ, 27. 2. 1849, št. 25.

¹⁶¹ Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung, 13. 1. 1849, nepaginirano, v: KZ, 13. 1. 1849, št. 6.

¹⁶² Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung, 12. 5. 1848, št. 44, str. 875, v: KZ, 12. 5. 1848, št. 44.

¹⁶³ Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung, 20. 1. 1849, št. 6, str. 18, v: KZ, 20. 1. 1849, št. 9 in Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung, 23. 1. 1849, št. 10, nepaginirano, v: KZ, 23. 1. 1849, št. 10.

¹⁶⁴ Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung, 10. 7. 1848, št. 4, str. 8, v: KZ, 10. 7. 1848, št. 4.

¹⁶⁵ Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung, 27. 2. 1849, št. 25, str. 47, v: KZ, 27. 2. 1849, št. 25, Anhang, KZ, 1. 3. 1849, št. 26, str. 112 in Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung, 1. 3. 1849, št. 26, nepaginirano, v: KZ, 1. 3. 1849, št. 26.

¹⁶⁶ Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung, 6. 3. 1849, št. 28, str. 51, v: KZ, 6. 3. 1849, št. 28, Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung, 8. 3. 1849, št. 29, str. 55, v: KZ, 8. 3. 1849, št. 29

predvsem vabila na gledališke igre, kot na primer *Urbild des Tartüffe*,¹⁶⁷ ali druge družabne dogodke, kot je *Maskenball*.¹⁶⁸ V letu 1849 so objave za tovrstne dejavnosti še pogostejše in jih lahko preberemo ne le v prilogi,¹⁶⁹ ampak tudi v *Anhang*.¹⁷⁰

Sklep

Z analizo osrednjega celovškega časopisa smo želeli v prvi vrsti predstaviti njegov odnos do aktualnih vprašanj v revolucionarnem letu 1848/1849 s posebnim poudarkom na slovenstvu in vlogo njenega osrednjega akterja Vinzenza Rizzija kot glavnega urednika časopisa. Časopis se je v prvi vrsti zavedal pridobitev revolucije in jih podpiral. Veselil se je svobode tiska in se hkrati zavedal novih nalog, ki jih je prinesla odprava cenzure. Sledil je družbenopolitičnemu dogajanju in se držal zastavljenih smernic, torej velikonemškega koncepta, pri čemer pa se je zelo zavedal slovenstva. Ne samo kot jezikovno samostojnega področja znotraj nedeljive Avstrije, ampak tudi kot enakopravnega akterja med narodi v bodoči novi državi.

Osrednji celovski časopis je torej v velikonemškem duhu revolucijo podpiral, slovenskega revolucionarnega gibanja pa ni prav posebej spremljal, še manj podpiral. Pri tem ne opazimo sovražnosti, morda gre pri tem bolj za »gledanje navzdol«. Zdi se, da gresta obe revolucionarni struji, nemška in slovenska, bolj druga mimo druge, pri čemer ne gre za izgrede, pač pa bolj za zavedanje obeh. Ob branju lahko čutimo nenaklonjenost oziroma tiho nestrinjanje podrejenosti Ilirskemu guberniju s sedežem v Ljubljani, kar pa je glede na odkrito in stalno prizadevanje *Klagenfurter Zeitung* za neodvisno Koroško bilo pričakovano. Ta prizadevanja so enkrat bolj očitna, drugič manj, kažejo pa se tudi v premiku objav uradnih novic v zadnji del in ne v sprednji del časopisa.

¹⁶⁷ Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung, 29. 3. 1848, št. 26, str. 644, v: KZ, 29. 3. 1848, št. 26.

¹⁶⁸ Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung, 1. 2. 1849, št. 14, str. 27, v: KZ, 1. 2. 1849, št. 14, Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung, 3. 2. 1849, št. 15, str. 29, v: KZ, 3. 2. 1849, št. 15, Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung, 6. 2. 1849, št. 16, nepaginirano, v: KZ, 6. 2. 1849, št. 16, Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung, 8. 2. 1849, št. 17, str. 76, v: KZ, 8. 2. 1849, št. 17, Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung, 10. 2. 1849, št. 18, nepaginirano, v: KZ, 10. 2. 1849, št. 18.

¹⁶⁹ Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung, 6. 2. 1849, št. 16, str. 32, v: KZ, 6. 2. 1849, št. 16.

¹⁷⁰ Anhang, KZ, 17. 2. 1849, str. 92.

Pri analizi smo celovski časopis večkrat primerjali s celjskim *Cillier Zeitung*, ker je izhajal v podobnih razmerah. Pri tem mislimo na nacionalno mešano področje, kjer so nacionalna nasprotja postajala vse očitnejša. Oba časopisa sta se zavedala obstoja dveh različnih narodov (če lahko že govorimo o narodih), če ne drugače, vsaj kar se tiče različnosti jezika. Razlika je v tem, da se je celovski večkrat jasno postavil na slovensko stran, medtem ko nemški celjski tega ni napravil odkrito. Nacionalna nasprotja v Celju so postajala vse očitnejša in časopis teh nemirov ni želel še dodatno razpihovati.

Oglasi, ki so izhajali tako v *Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung*, *Anhang*u in tudi v *Amtsblattu*, nam kažejo podobo takratnega življenja izven koroške prestolnice, torej v krajih s ponekod celo večinskim slovenskim prebivalstvom. Kljub temu da je bila večina kmečkega porekla, pa imena avtorjev kažejo, da so se ukvarjali tudi z drugimi dejavnostmi.

Seznam kratic

SBL 1: *Slovenski biografski leksikon 1*, Jugoslovanska tiskarna v Ljubljani, Zadružna gospodarska banka, Ljubljana, 1925–1932.

SBL 2: *Slovenski biografski leksikon 2*, Jugoslovanska tiskarna v Ljubljani in Tiskarna Ljudske pravice, Ljubljana 1993, Jugoslovanska tiskarna v Ljubljani, 1952.

SBL 3: *Slovenski biografski leksikon 3*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Tiskarna Ljudske pravice, Ljubljana, 1960–1971.

SBL 4: *Slovenski biografski leksikon 4*, ISAZU, Ljubljana, 1980–1991.

Viri

Klagenfurter Zeitung

Cillier Zeitung

Laibacher Zeitung

Journal des oesterreichischen Lloyd

Literatura

Josip Apih, *Slovenci in leto 1848*. Matica Slovenska, tisk Blaznikov, Ljubljana, 1888.

Wilhelm Baum, Urban Jarnik und das Selbstbewusstsein der Kärntner Slowenen im Vormärz. V: Andreas Moritsch (ur.), *Pomlad narodov/Völkerfrühling*, Mohorjeva založba/Hermagoras Verlag, Klagenfurt/ Celovec–Ljubljana–Wien, 1999, str. 53–80.

Wilhelm Baum, Die Rezeption neuer philosophischer Strömungen in Kärnten in der Zeit des Vormärz am Beispiel von U. Jarnik, F. E. Pipitz und V. Rizzi (1810–1848). V: *Carinthia I: Mittheilungen des Geschichtsvereines für Kärnten*, letn. 181, J. Leon, Klagenfurt, 1991, str. 351–382.

Janez Cvirn, Nemci na Slovenskem. V: *Nemci na Slovenskem 1941–1955*, Dušan Nečak (ur.), Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana 1998, str. 53–98.

Janez Cvirn, Nemško slovenska razmerja v predmarčni dobi. V: Andreas Moritsch (ur.), *Pomlad narodov, Völkerfrühling*, Mohorjeva založba/Hermagoras Verlag, Klagenfurt/Celovec–Ljubljana–Wien, 1991, str. 81–96.

Janez Cvirn, Deutsche und Slowenen in der Untersteiermark: zwischen Kooperation und Konfrontation. V: Heppner (ur.), *Slowenen und Deutsch im gemeinsamen Raum*. R. Oldenburg Verlag, München, 2002, 111–125.

Janez Cvirn, »Naj se vrne cenzura, ljubša bi nam bila« Avstrijsko tiskovno pravo in slovensko časopisje (1848–1914). V: Mateja Režek (ur.), *Cenzurirano: zgodovina cenzure, na Slovenskem od 19. stoletja do danes*. Nova revija, Ljubljana, 2010, str. 13–44.

Teodor Domej, Dunaj in Koroška v Prešernovem življenju. V: *Melikov zbornik: Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje*. Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana, 2001, str. 405–430.

Werner Drobesch, *Vereine und Verbände in Kärnten (1848–1938)*. Verlag des Kärntner Landesarchivs, Klagenfurt, 1991.

Anja Dular, *Živeti od knjig. Zgodovina knjigotrštva na Kranjskem do začetka 19. stoletja*. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana, 2002.

Ferdinand Gatti, *Die Ereignisse des Jahres 1848 in der Steiermark*. In Commission bei J. Kienreich, Graz, 1850.

Bogo Grafenauer, *Slovenski kmet v letu 1848*. Zgodovinsko društvo za Slovenijo, Ljubljana 1949.

Bogo Grafenauer, Jarnik's »Aundeutungen« und ihr Stellenwert in der Forschung zur Germanisierung der Slowenen in Kärnten. V: Urban Jarnik, *Aundeutungen über Kärntens Germanisierung*. Klagenfurt Celovec, Drava: Slovenski znanstveni inštitut, 1984, spremna študija.

Stane Granda, Sloveniens Blatt – časopis iz leta 1848. V: *Zgodovinski časopis*, 1994, št. 2, str. 231–252.

Stane Granda, Koroški Slovenci v letu 1848/1849. V: Andreas Moritsch (ur.), *Pomlad narodov, Völkerfrühling*. Mohorjeva založba/Hermagoras Verlag, Klagenfurt/Celovec–Ljubljana–Wien, 1999, str. 157–218.

Stane Granda, Varljivi mir. V: Janez Cvirn (ur.) *Slovenska kronika XIX. stoletja*. Nova revija, Ljubljana, 2001–2003, str. 325.

Igor Grdina, Nacionalizacija Slovencev in njen evropski kontekst. V: Andreas Moritsch (ur.), *Pomlad narodov, Völkerfrühling*. Mohorjeva založba/Hermagoras Verlag, Klagenfurt/Celovec–Ljubljana–Wien, 1999, str. 141–156.

Joachim Hösl, *Von Krain zu Slowenien. Die Anfänge der nationalen Differenzierungsprozesse in Krain und der Untersteiermark von der Aufklärung bis zur Revolution 1768–1848*. München: R. Oldenbourg, 2006.

Robert Kann, *Das Nationalitätenproblem der Habsburgermonarchie*. Böhlaus Nachf. Graz–Köln, 1964.

Larissa Krainer, *Zwei Volksgruppen, zwei Sprachen, eine Gesellschaft*. V: *Stimme: von und für Minderheiten*, 4, št. 10, Bürgerinitiative Demokratisch Leben, Innsbruck, 1994, str. 19.

Vasilij Melik, *Deutsche und Slowenen*. V: Feliks Bister, Peter Vodopivec (ur.), *Kulturelle Wechselseitigkeit in Mitteleuropa. Deutsche und slowenische Kultur in slowenischen Raum vom Anfang des 19. Jahrhunderts bis zum Zweiten Weltkrieg*. Ljubljana, 1995, str. 15–20.

Vasilij Melik, *Frankfurtske volitve*. V: *Zgodovinski časopis*, 2–3, 1948–1949, 1996, str. 69–134.

Hermann Meynert, *Geschichte der Ereignisse in der österreichischen Monarchie während der Jahre 1848 in ihren Ursachen und Folgen*. Verlag und Druck von Carl Gerold und Sohn, Wien, 1853.

Andreas Moritsch, *Revolution 1848 – Österreichs Slaven wohin?* V: Andreas Moritsch (ur.), *Der Prager Slavenkongress 1848*. Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar, München 2002, 111–125.

Gotbert Moro, »Carinthia« Österreichs älteste Zeitschrift. V: Wolbert Ebne (ur.), *Das ist Kärnten*, 5., geänd. Aufl., Verlag des Landesmuseums Kärnten, Klagenfurt, 2003, str. 90–91.

Erich Nussbaumer, *Geistiges Kärnten: Literatur- und Geistesgeschichte des Landes*, Kleinmayr, Klagenfurt, 1956.

Österreichisches Biographisches Lexikon, 1815–1950.

Ignacij Orožen, *Celska kronika*. J. Jeretin, Cele, 1854.

Mojca Marija Peternel, *Cillier Zeitung 1848*. V: Mira Miladinović Zalaznik (ur.), *Germanistik im Kontaktraum Europa II. Beiträge zur Literatur* (Symposium Ljubljana 17.–20. 4. 2002), Ljubljana 2002, str. 339–357

Marija Mojca Peternel, *Cillier Wochenblatt (Zeitung)*. *Celjski nemški časopis iz leta 1848*. Zgodovinsko društvo Celje, Celje 2006.

Janko Pleterski, *Narodna in politična zavest na Koroškem*. Slovenska matica Ljubljana, 1965.

Janko Pleterski, *Slowenisch oder deutsch? Nationale Differenzierungsprozesse in Kärnten 1848–1914*. Klagenfurt, 1969.

Karl Schottenloher, *Flugblatt und Zeitung: ein Wegweiser durch das gedruckte Tagesschrifttum*. R. C. Schmidt & Co, Berlin, 1922.

Marjan Sturm, *Für eine neue Kultur des Zusammenlebens: den Nationalismus überwinden, das Zusammenleben gestalten*. V: *Kärntner Jahrbuch für Politik*. Kärntner Druck- und Verlagsgesellschaft, Kärntner, 1994, str. 257–263,

Peter Vodopivec, *Socialni in gospodarski nazori v slovenskih in sosednjih pokrajinah v predmarčni dobi*. Dizertacija. Ljubljana, 1978.

Peter Vodopivec, *Slovenci od Kopitarja do Prešerna*. V: Andreas Moritsch (ur.), *Pomlad narodov Völkerfrühling*. Mohorjeva založba/Hermagoras Verlag, Klagenfurt/ Celovec–Ljubljana–Wien, 1999, 13–30.

Wilhelm Wadl, Die demokratische Bewegung in Kärnten im Jahre 1848. V: *Carinthia I* 174, 1984, 375–412.

Wolf, A. A. *Deutsch slovenisches Wörterbuch*. Gedruckt bei Josef Blasnik, Laibach, 1860, 1. in 2. Band.

Constantin Wurzbach, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, L. C. Zamarski: Kaiserlich – königliche Hof- und Staatsdruckerei*. Wien, 1856–1891.

Erich Zöllner, *Geschichte Österreichs*. R. Oldenburg Verlag, München, 1900.

Fran Zwitter, *Nacionalni problemi v Habsburški monarhiji*. Slovenska matica, Ljubljana, 1962.

Tanja Žigon, *Nemško časopisje na Slovenskem*. Študentska založba, Ljubljana, 2001.

KLAGENFURTER ZEITUNG AND SLOVENES IN THE REVOLUTIONARY YEAR 1848/49

Summary

With a special consideration of Slovenhood the article tries to highlight the reports of the central Klagenfurt newspaper *Klagenfurter Zeitung* in the revolutionary year 1848/49. The article tries to analyse the newspaper's attitude towards the then current socio-political questions. The abolition of censorship enabled such (public) discussions and numerous newspapers became places for political discussions and presenting opinions. This was not true only for the newly founded newspapers but also for the already established ones like the *Klagenfurter Zeitung*. In the revolutionary year two different periods of the newspaper can be defined, i.e. the period before Vinzenz Rizzi became editor and the period of his editorship. The article's analysis showed that after the editor was replaced the newspaper became less radical.

While reading the central Klagenfurt newspaper we concentrated on its attitude towards Slovenhood. We found out that the newspaper dealt with all the important questions of that year and did never bypass Slovenhood. The newspaper reported positively on the achievements of the revolution, spoke in favour of the great Germany concept and within it of the indivisible and independent Carinthia, while considering its national disunity. It was aware of both nationalities and defended the national principle mostly within the language frames. The Slovene language was a necessity that had to be introduced in schools and in the provincial assembly.

The newspaper supplement is not very extensive but it offers a great image of the non-political life also outside the capital of Carinthia. There are many Slovene names among the advertisers and many towns that used to have predominantly Slovene population.

DIE »KLAGENFURTER ZEITUNG« UND SLOWENEN IN DEM REVOLUTIONSJAHRE 1848/49

Zusammenfassung

Dieser Artikel möchte die Berichte der zentralen Klagenfurter Zeitung, der „Klagenfurter Zeitung“ in dem Revolutionsjahr 1848/49 mit der besonderen Hinsicht auf das Slowenentum erläutern. In dem Artikel versuchten wir ihre Stellung zu den damaligen

sozialpolitischen Fragen zu analysieren. Die Abschaffung der Zäsur ermöglichte nämlich solche (öffentliche) Debatten und zahlreiche Zeitungen wurden zum Schauplatz politischer Diskussionen bzw. Meinungsschilderungen. Das gilt aber nicht nur für die meisten neugegründeten Zeitungen, sondern auch für die schon etablierten, wie z. B. für die „Klagenfurter Zeitung“. Bei dieser Zeitung können wir im Revolutionsjahr zwei Perioden feststellen, d.h. die Periode bevor Vinzenz Rizzi die Redaktion übernahm und die Periode, als er Redakteur war. Die Analyse der Zeitungsartikel zeigte, dass die Zeitung nach dem Redaktionswechsel weniger radikal wurde.

Beim Lesen der zentralen Klagenfurter Zeitung konzentrierten wir uns vor allem auf ihrer Stellung zu dem Slowenentum. Es stellte sich heraus, dass die Zeitung sich mit allen aktuellen Fragen dieses Jahres beschäftigte und dabei nie das Slowenentum an die Seite schob. Bei der Zeitung freute man sich über die Revolutionserfolge, man befürwortete das Großdeutsche Konzept und im Rahmen dessen auch das unteilbare und unabhängige Kärnten, obwohl man sich bei der Zeitung seiner nationalen Uneinigkeit bewusst war. Sie waren sich auch beider Nationalitäten bewusst und verteidigten das nationale Prinzip vor allem in dem sprachlichen Rahmen. Die slowenische Sprache war ein Muss, das in die Schulen und in die Landesversammlung eingeführt werden sollte.

Die Zeitungsbeilage ist nicht sehr umfangreich, doch sie gibt ein Bild des unpolitischen Lebens auch außerhalb der Hauptstadt Kärntens. Unter den Inserenten findet man zahlreiche slowenische Namen und in der Palette verschiedener Annoncen auch Ortschaften, die zu dieser Zeit überwiegend slowenisch waren.

Volitve v okrajne zastope na Spodnjem Štajerskem v letih 1873 in 1876

Aljoša Špelec*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 324(497.4-18)"187"

Aljoša Špelec: Volitve v okrajne zastope na Spodnjem Štajerskem v letih 1873 in 1876. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 84=49(2013), 1, str. 54–68

Okrajni zastopi so bili od vseh slovenskih dežel avstrijskega dela monarhije uvedeni samo na Štajerskem (Spodnjem Štajerskem). Na upravno-političnem nivoju so predstavljali vmesno stopnjo med občinami in deželnim zborom v Gradcu. Praviloma so se pokrivali z mejami političnih in sodnih okrajev. Bili so samoupravni organi, pod njihovo pristojnost so spadale vse občine okraja, razen tistih, ki so imele lastne statute in so bile v občinskih zadevah podrejene neposredno deželnemu odboru (na Spodnjem Štajerskem Maribor, Celje in Ptuj). Volitve v okrajne zastope so potekale vsaka tri leta, zastopi so predstavljali prestiž na lokalnem nivoju, večje pomembnosti niso imeli, Slovenci pa so imeli do njih vsaj v začetku odklonilen odnos.

Ključne besede: okrajni zastopi, volitve, Spodnja Štajerska, 1873, 1876.

1.01 Original Scientific Article
UDC 324(497.4-18)"187"

Aljoša Špelec: The Elections of County Representative Bodies in Lower Styria in 1873 and 1876. Review for History and Ethnography, Maribor 84=49(2013), 1, pp. 54–68

The county representative bodies were in among all Slovene countries of the Austrian part of the Monarchy introduced only in Styria (Lower Styria). On the administrative-political level they represented the intermediate stage between the municipalities and the provincial government in Graz. They were mostly identical with the borders of

* Mag. Aljoša Špelec, Mariborska c. 122, SI – 2312 Orehova vas, aljosa.spelec@triera.net

political and judicial counties. The representative bodies were self-governing bodies and all of the county municipalities were under their authority except of those that had their own statutes and were in the municipal affairs directly subordinated to the provincial committee (in Lower Styria these were Maribor, Celje and Ptuj). The elections of the county representative bodies took place every three years. They were a manifestation of prestige on the local level; nevertheless they were of no great importance and the Slovenes were, at least in the beginning, not very much fond of them.

Key words: county representative bodies, elections, Lower Styria, 1873, 1876.

Uvod

Najprej bom predstavil značilnosti in potek volitev v okrajne zastope na Spodnjem Štajerskem v 70. letih 19. stoletja. Okrajni zastopi so bili namreč štajerska posebnost, predstavljali pa so vmesno stopnjo med občinami in deželnim zborom. V nadaljevanju bom navedel nekatere najpomembnejše zadeve v zvezi z ustanovitvijo le-teh (z njimi povezano zakonodajo) in poskušal prikazati vpliv nacionalnih razmer med slovenskim in nemškim prebivalstvom na izvedbo volitev. Zastopi so predstavljali prestiž na lokalnem nivoju, večje pomembnosti niso imeli, Slovenci pa so imeli do njih odklonilen odnos. O okrajnih zastopih so do današnjega dne že pisali nekateri avtorji.¹

Nastanek okrajnih zastopov

Določila državnega občinskega zakona o zakonski ureditvi okrajnih, okrožnih in občinskih zastopov so uporabili v Šleziji (1863), na Češkem (1864), Galiciji in na Štajerskem (1866), na Tirolskem (1868, 1871) in v Bukovini (1869). Dejansko pa so bili uvedeni le na Češkem in v Galiciji, od slovenskih dežel pa samo na Štajerskem.² Bili so protiutež političnim okrajem ter posredniki med občinami in deželnim zborom v Gradcu. Deželni

¹ O okrajnih zastopih glej Metka Bukošek, Okrajni zastopi na Štajerskem 1868–1929, Zgodovinski arhiv Celje – 50 let, Celje 2006, (dalje Bukošek, Okrajni zastopi), str. 147–149; Jože Žontar, Priročniki in karte o organizacijski strukturi v deželah Koroški, Kranjski, Primorski in Štajerski do leta 1918, Graz- Klagenfurt-Ljubljana-Gorizia-Trieste, 1988, (dalje Žontar, Priročniki in karte); Peter Urbanitsch, Die Wahlen in die Bezirksvertretungen der Untersteiermark, v: Arhivistika-Zgodovina-Pravo, Vilfanov spominski zbornik, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Gradivo in razprave, Ljubljana, 2007 (dalje Urbanitsch, Die Wahlen), str. 307–309; Filip Čuček, Slovenski »napad« na okrajne zastope v Taaffejevi dobi, v: ZČ, letnik 62, leto 2008, št. 1–2, (137), (dalje Čuček, Slovenski napad), str. 47–60.

² Helmut Rumpler, Die Donaumonarchie 1848–1918, Verfassung und Parlamentarismus, Band VII/2, Wien 2000, (dalje, Rumpler, Die Donaumonarchie), str. 1382.

zakon je sredi junija 1866 zapovedal ureditev območij okrajnih zastopov vsem političnim okrajem (na spodnjem Štajerskem jih je bilo 20). Ob ustanovitvi so se na Štajerskem praviloma pokrivali z mejami političnih in sodnih okrajev (slednjih je bilo prav tako 20). Na osnovi zakonodaje iz 1868 so bila spet obnovljena tudi okrajna glavarstva, v eno glavarstvo pa je bilo vključenih več okrajnih zastopov.³ Delovanje zastopov je bilo določeno z zakonom o ureditvi občin (1862), vendar se je zakon udejanjil šele z ločitvijo sodstva in uprave l. 1868.⁴

Funkcije okrajnih zastopov

Okrajni zastopi so bili samoupravni organi, pod njihovo pristojnost pa so praviloma spadale vse občine okraja, razen delnih izjem tistih, ki so imela lastne statute in so bile v občinskih zadevah podrejene neposredno deželnemu odboru (na Spodnjem Štajerskem Maribor 1866, Celje 1867, Ptuj 1887), v zadevah, ki jih je mestu poverila država, pa namestništvu v Gradcu.⁵ Z zakonom iz l. 1866 so bile jasno določene pristojnosti zastopa, ena najpomembnejših je bila proračun okraja, ki je vseboval skupno premoženje, skupne potrebe okraja in institucije v njem. Med institucije okraja so spadale vse ustanove, ki so bile financirane iz okrajnih sredstev, povezane s kmetijstvom (melioracije, regulacije, živinoreja), zdravstveno varstvo, dobrodelne ustanove, enako pa ustanove in ukrepi, povezani z obstoječimi državnimi in deželnimi zakoni – ti so se nanašali na olajšave občinam glede namestitve vojaštva, njihove oskrbe, okrajnim zastopom pa so dajali tudi kompetence na področju gradnje cest, železnic lokalnega pomena, okrajnih zavarovalnic in hranilnic.⁶ Za zadeve, glede katerih se je okrajni zastop posvetoval z namestništvom ali deželnim zborom, je moral podati mnenje, imel pa je pravico vlaganja predlogov glede okrajnih interesov na namestništvo ali deželni odbor. Okrajni odbor je imel v zadevah svojega okraja posvetovalno in izvršno funkcijo, pripravljal je letne predračune in letne obračune ter jih 14 dni pred pregledom zastopa dal članom na vpogled. Ob tem je pisal priprave za obravnave okrajnega zastopa in skrbel za izvrševanje sklepov slednjega.⁷

³ Žontar, Priročniki in karte, str. 102.

⁴ Bukošek, Okrajni zastopi, str. 147.

⁵ Vasilij Melik, Volitve, str. 116; Sergij Vilfan, Uvod v pravno zgodovino, str. 453.

⁶ Rumpler, Die Donaumonarchie, str. 1382–1383; Bukošek, Okrajni zastopi, str. 147.

⁷ Čuček, Slovenski »napad«, str. 46–47.

Sestava okrajnih zastopov

Število članov zastopa je bilo odvisno od števila stalno naseljenih prebivalcev v okraju. Če je v okraju živelo manj kot 10.000 ljudi, je bilo članov 24, v okrajih s številom prebivalcev do 20.000 je bilo zastopnikov 30–32. Okraji z 20.000 do 30.000 prebivalci so volili 36-članski zastop, oni z več kot 30.000 prebivalci pa 40–42- članskega.⁸

V okrajne zastope so lahko bili voljeni predstavniki naslednjih skupin prebivalstva:

- veliki posestniki (gruntarji);
- obrtniki in trgovci, ki so plačevali višje davke;
- drugi meščani oziroma tržani;
- predstavniki kmečkih občin.

Zakon je podrobno določal, koliko predstavnikov določene skupine je lahko izvoljenih. Okrajno zastopstvo je volilo iz svoje sredine odbor in načelnika (predstojnika). Delovati sta lahko začela šele tedaj, ko ju je potrdil cesar. Prvo volilno kurijo so predstavljali veleposestniki, ki so plačevali najmanj 60 goldinarjev zemljiškega in hišnega davka, drugo kurijo lastniki industrijskih in trgovskih podjetij ter lastniki rudnikov, ki so plačevali v državno blagajno od svojih podjetij najmanj 60 gld direktnih davkov brez doklad. Mesta in trgi so tvorili tretjo kurijo, vse druge občine pa so bile vključene v kurijo kmečkih občin, ki jih je zastopal župan in še en volilni mož.⁹

Delovanje in funkcijska doba okrajnih zastopov

Volitve okrajnih zastopov so bile vsaka tri leta. Volilna pravica je bila omejena na eno kurijo, zato je lahko posameznik, ki je bil upravičen voliti v dveh kurijah ali več, lahko volil le v eni. Prav tako je bil član več občinskih zastopov dolžan voliti v okrajni zastop le v občini, kjer je prebival, oziroma tam, kjer je plačeval največ davka. Enak princip je veljal za one, ki so bili izvoljeni kot volilni možje v več krajevnih občinah. V okrajni zastop je lahko bil izvoljen vsak, ki je lahko kandidiral kot član občine pri volitvah v občinski odbor.¹⁰ Okrajni zastopi so se sestajali redno (4-krat, na

⁸ Urbanitsch, *Die Wahlen*, str. 309.

⁹ Čuček, *Slovenski »napad«*, str. 47–48.

¹⁰ Prav tam, str. 50.

Štajerskem 2-krat letno) na javnih sejah, dejansko pa so sklicevali zastope po potrebi. Okrajni glavar ali njegov namestnik sta imela pravico, da se pojavita na sejah in povzameta besedo.¹¹ Volitve v okrajne zastope se od volitev v deželni in državni zbor niso bistveno razlikovale. Temeljile so na Schmerlingovi geometriji kurij. Razdelitev mandatov po posameznih kurijah je bila za Slovence na Spodnjem Štajerskem pravična le na papirju, ker je vsaka kurija dobila enako število mandatov v zastopu, čeprav je največ prebivalcev okraja pripadalo kmečki kuriji, kjer pa so bili v večini Slovenci. Mestna kurija je bila praviloma in v večini v nemških rokah, medtem ko so Slovenci prevladali v kmečki. Odločilne glasove sta tako predstavljali veleposestniška in trgovsko-obrtna kurija, ki sta pogosto »določili« razmerja za naslednja tri leta. Zaradi slovenske večine v okrajih se je slovenska politika na spodnjem Štajerskem osredotočila na osvojitve zastopov, čeprav niso imeli odločilnega pomena v širšem, državnem smislu.¹²

Volitve v okrajne zastope l. 1873

Volitve l. 1873 so bile tretje volitve v zastope od njihove uvedbe (prve so bile 1867, druge 1870). Za slednje se je začelo agitirati že konec marca, ko je bil v SGp objavljen »Opomin zastran volitev v okrajni zastop«, namenjen volilcem okraja Radgona, ki jih je opozoril, »da so volitve blizo, da mnogo vaših dač (davkov – op. p.) pride v roke okrajnemu zastopu, zato je treba možakov, ki bodo vedeli ž njimi dobro gospodariti! Proč z Nemci in nemškutarji iz našega zastopa, ki nimajo nikdar dobre volje in srca za nas in za naš prid!«¹³ Naslednji teden so v časniku predstavili volilne skupine vseh okrajnih zastopov na spodnjem Štajerskem s številom zastopnikov in navedenimi davki, ki jih posamezne kurije plačujejo.¹⁴

Nato je po daljšem premoru 1. maja poročilo iz Ptujja napovedalo, da bodo volitve v tamkajšnji zastop 12. maja ter da je zato »treba predvsem sloge v kmečkih občinah, ki volijo 10 zastopnikov«, volilcem pa nadalje priporoča, »naj volijo imena na koncu dopisa enoglasno, ker so vsi vzeti izmed njih«, kandidati so bili navedeni poimensko – Jožef Muršec, Peter Majerič, Josip Sukač, Martin Zageršak, Jožef Reisinger, Simon Merkuš, Anton Leskobar, Martin Medved, Jožef Žiher in Andrej Zakelšek. Bralce

¹¹ Rumpler, *Die Donaumonarchie*, str. 1382.

¹² Čuček, *Slovenski »napad«*, str. 49.

¹³ *Opomin zastran volitev v okrajni zastop*, *Slovenski Gospodar*, 27. marec 1873, št. 13, str. 5–6.

¹⁴ *Razne stvari*, *Slovenski Gospodar*, 3. april 1873, št. 14, str. 7.

pa so hkrati obvestili o izidu volitev veleposestnikov v mariborski okrajni zastop, ki so potekale 29. aprila – »vseh 10 je bilo izvoljenih iz Seidl-Carnerijeve pritikline«, eden od volilcev, g. Perko pa je v »Marburgerci« odkril naslednjo lepo reč; »prvosednika namestnik, plemeniti Gasteiger, je vabil v razgovor, in to le srenjčane, ki so njemu po godu, nekatere mariborske volilce je pa celo povabiti opustil.«¹⁵ Izvoljeni so bili gg. Jurij Dobaj, Matthias Löschnig, Konrad Seidl, Josef Walcher, Michael Wretzl, vitez von Carneri, Heinrich von Gasteiger, David Hartmann, Ferdinand baron Rast, Alois von Kriehuber.¹⁶

V začetku maja je dopisnik iz Ljutomera pisal, »da se bomo skoro zopet poskusiti morali z ljubimi prijatelji – nemškutarji v volilni borbi za stran okrajnega zastopa. Ta borba utegne biti zelo živa, ker se od nasprotne strani napenjajo vse moči, da bi Slovence v zastopu skoz vrata pahnili«,¹⁷ v isti številki pa je dopisnik iz Radoslavec¹⁸ pri Mali Nedelji (kmečki okraj Ormož – op. p.) izrazil zadovoljstvo, »ker je bila v našem okraju slovenska narodna stranka že v dveh volilnih dobah v ogromni večini«. V nadaljevanju je sicer priznal, da okrajni zastopi med ljudmi niso nič kaj priljubljeni, ker pa pač obstajajo in ker je »v nekaterih posebno narodna stranka jako važen faktor, treba, da se zanj tudi potezamo, da se volilci kolikor mogoče o tem podučijo«. Zaradi tega hočejo nemškutarji očrniti okrajni zastop z lažmi, tako so letos celo davčni c. kr. uradniki večkrat s prstom na g. načelnika kazali, da je on kriv velikih okrajnih davkov, čeprav sam pri odločitvi ni imel nič«!

S ptujskega območja so za zastop iz skupine veleposestnikov nasvetovali naslednje gospode; Nikolo Druževiča, Jožeta Pihlarja, Janeza Vojsko, Jakoba Meška, Božidarja Raiča, Matijo Kaiserja, Ferdinanda Rajšpa, Andreja Jurco, Antona Svobodo in dr. Jakoba Ploja. Slovenska predvolilna agitacija na ptujskem območju je bila očitno precej uspešna, saj so bili izvoljeni vsi predlagani kandidati razen Vojske in Raiča, »Slovenci pa se nadejajo nadaljnjega uspeha, saj bodo brez dvoma tudi kmetske občine vseh 10 slovenskih kandidatov izvolile«. Tako bodo imeli slovensko večino, ako le volilci iz trga Gora (Ptujске gore – op. p.) svoje narodne zastopnike volijo.«¹⁹

Z drugega konca spodnje Štajerske, z Vranskega, pa se je poročalo, da je bilo v 24 članski zastop voljenih 18 pripadnikov slovenske narodne

¹⁵ Razne stvari, Slovenski Gospodar, 1. maj 1873, št. 18, str. 6.

¹⁶ Marburger Berichte, Marburger Zeitung, 30. april 1873, št. 52, str. 3.

¹⁷ Razne stvari, Slovenski Gospodar, 8. maj 1873, št. 19, str. 7.

¹⁸ Prav tam.

¹⁹ Razne stvari, Slovenski Gospodar, 15. maj 1873, št. 20, str. 6.

stranke, torej je bila slovenska večina kar tričetrtinska.²⁰ Načelnik je postal posestnik Franc Brinovec, namestnik pa občinski predstojnik in dekan v Braslovčah Sebastijan Bohinc.²¹ Konec maja je svoj okrajni odbor izvolil mariborski zastop, vanj pa so bili imenovani sami Nemci, med njimi ni bilo niti enega Slovence. Načelnik je postal deželnozborski in državnozborski poslanec Konrad Seidl, namestnik Heinrich von Gasteiger, člani pa David Hartmann, Franz Perko, dr. Ferdinand Duchatsch, Friedrich Brandstetter in Johann Girstmayer.²²

Naslednji so volili v zastop veleposestniki okraja Radgona, in sicer 1. junija, pisec pa je v poročilu žalostno ugotovil, »da je za nekatere glasove propadla narodna stranka, Slovence bodo v važnih denarnih zadevah zopet Nemci in nekteri tukajšnji nemčurji zastopali«, zato se je vprašal, kdo je tega kriv? »Duše nemarne«, in razkril, kdo je še bolj kriv; to sta dva možica, ktera slovenske zemlje kruh jesta, pa sta vrgla pošten narodni značaj v blato – prvi je nekdanji šentpeterski školnik Simonič, drugi je negovski kmet Špirk!!« Nasprotno pa se je o slovenski zmagi poročalo iz Ljutomera, kjer so Slovenci zmagali s 14 glasovi proti 11 in tako osvojili večino, kljub temu da so »nemčurski tržani vse žile bili napeli da dobe večino. Toliko slavnejša zmaga za kmetske veleposestnike!«²³ Tako je bilo v ljutomerski okraj »voljenih v veleposestvu 8 narodnjakov, pri kmetjskih občinah 12, trg Veržej je volil 4; Slovencev bode v okrajnem zastopu 24 proti 8 nemškutarjem. Pri kmetijskih volilcih so dobili kandidati nemškutarjev 13 glasov, slovenski pa 39.«²⁴

Izjema v bojih za zastope med Slovenci in Nemci pa je bila Savinjska dolina, saj »tukaj ni bilo boja med Slovenci in Nemci, ker so prebivalci vsi narodni«. Razlika je bila le v tem, da so imeli do tedaj večino v zastopu Gornjegrajčani, zdaj pa so zmagali Savinjčani iz spodnje Savinjske doline, ki zastopajo večino prebivalcev in obrtnije – prvosednik je Jožef Krulec, namestnik Janez Lipold, odborniki Anton Goričer, Anton Lipev in Mokajn, Žmavec, Mikuš in Robnik.«²⁵

V začetku julija je o volilni tekmi v Marenbergu (Radlje ob Dravi – op. p.) pisalo v članku »K. Seidl in volitve v okrajni zastop«. Volitve so bile razpisane za 14. julija, razglas o tem se je poslal vsem občinskim predstojnikom, ki se jim je obenem naročalo, »pridno nabirati zaupnih mož

²⁰ Razne stvari, Slovenski Gospodar, 22. maj 1873, št. 21, str. 7.

²¹ Marburger Berichte, Marburger Zeitung, 16. november 1873, št. 138, str. 2.

²² Marburger Berichte, Marburger Zeitung, 30. maj 1873, št. 65, str. 3.

²³ Razne stvari, Slovenski Gospodar, 5. junij 1873, št. 23, str. 8.

²⁴ Razne stvari, Slovenski Gospodar, 12. junij 1873, št. 24, str. 7.

²⁵ Razne stvari, Slovenski Gospodar, 19. junij 1873, št. 25, str. 7.

Seidlnove baze in skrbeti, da se obilno kmetov pri ti priložnosti zbere, ker se hoče po dokončanih volitvah v okrajni zastop Konrad Seidl, kamški strah (Seidl je bil župan v Kamnici pri Mariboru – op. p.) kmečkim občinam predstaviti hkrati še kot kandidat za bližajoče se državnozborske volitve«. Pisec je o tem kmete opozoril, naj ne nasedajo Seidlovim sladkim besedam, ker se »nam hoče zopet za poslanca vsiliti s pomočjo našega okrajnega uradništva, da bi zopet 10 gld. iz naših žepov vsak dan služil!«²⁶ Sam izid volitev v marenberški zastop 16. julija pa je bil takšen, da so bili v zastop voljeni »veči del sami liberalci in njih privrženci, pošteni slovenski kmet pa nima tako nobenega zastopnika.«²⁷ Konec oktobra je bila potrjena volitev načelnika, veleposestnika Felixa Schmitta in namestnika, poštnega mojstra Augusta Kutle.²⁸

Medtem je okrajni zastop Rogatec na volitvah dobil spet slovensko večino, za načelnika je bil potrjen okrajni sodnik Simon Praprotnik, za namestnika pa župan Johann Krisper,²⁹ v konjiškem zastopu pa je bil za načelnika potrjen odvetnik Ladislav Posek, za namestnika pa Anton Stanzer, sam zastop pa je imel nemško večino.³⁰

Do konca meseca julija so se volitve po okrajnih zastopih že končale. Poročilo iz Slovenj Gradca je javljalo, da »so volilci 10. in 12. t. m. (julija – op. p.) iz skupine veleposestnikov in kmečkih občin v naš okrajni zastop spravili 13 zanesljivih mož. Zato se mora priznati, da smo v treh letih orjaški korak naprej storili, če pomislimo, da so do sedaj samo 4 okrajni zastopniki Slovenci bili.« Dalje pa ugotavlja, »da s tem izidom ne moremo biti zadovoljni; zakaj gospodje še prihodnja tri leta ne bomo mi domačini in slovenski katoličani, ampak zopet bodo črez nas gospodarili in med nami naseljeni tujci nemškutarji in pa liberalci, ki bi radi katoliško vero iz sveta spravili.«³¹ V sredini avgusta, so v Slovenj Gradcu izvolili svoj odbor, za načelnika je bil imenovan veleposestnik Jožef Kaligarič, namestnik je postal Janez Tomšek, člani pa so bili vitez Naredi, nekdanji deželni poslanec Lohninger, Krammer, Schwockl in Ogrinc.³²

²⁶ Razne stvari, Slovenski Gospodar, 3. julij 1873, št. 27, str. 6.

²⁷ Razne stvari, Slovenski Gospodar, 31. julij 1873, št. 31, str. 7.

²⁸ Marburger Berichte, Marburger Zeitung, 29. oktober 1873, št. 130, str. 2.

²⁹ Marburger Berichte, Marburger Zeitung, 25. julij 1873, št. 89, str. 3.

³⁰ Marburger Berichte, Marburger Zeitung, 1. avgust 1873, št. 92, str. 3.

³¹ Glej op. 28.

³² Marburger Berichte, Marburger Zeitung, 15. avgust 1873, št. 98, str. 3.

Volitve v okrajne zastope l. 1876

Kljub odklonilnemu slovenskemu stališču do okrajnih zastopov, ki sem ga že omenil v uvodu, so se od začetka 70. let v časopisju pojavljali članki, ki so opozarjali na pomembnost le-teh na lokalnem nivoju. Izstopajoč v tem smislu je uvodnik v SGp s konca oktobra 1872 z naslovom »Volitve za okrajne zastope na Štajerskem«, ki ugotavlja, »da so ti posebno važni postali, ker volijo zastopnike v okrajne šolske svete, v zemljiške cenilne komisije, ker slednjič spadajo v njihov delokrog vse notranje zadeve, torej vsi okrajni zavodi, ki se vzdržujejo iz okrajnega premoženja, zdravilstvene in dobrotne naprave, okrajne ceste itd«. Zato se avtor sprašuje, kako bi v zastope spravili večino narodnih mož. Težavo pri tem vidi namreč v »neugodnem volilnem redu, ki ga je namreč nemška večina štajerskega deželnega zbora prav premedeno osnovala, da zagotovi v slovenskih okrajih nemškutarsko večino.« Pisec je bralce informiral tudi o številčnosti okrajnih zastopov (Šmarje, Kozje, Ormož, Lenart, Ljutomer, Marenberg, Gornji Grad, Gornja Radgona, Brežice, Rogatec, Šoštanj, Laško, Slovenska Bistrica in Slovenj Gradec imajo v zastopu 30–32 članov, Konjice 36, Celje, Ptuj in Maribor pa 40 članov).³³

Agitacija za volitve v zastope se je pričela v začetku maja 1876. V zvezi s tem se je za slovensko zmago v zastopih znova najbolj angažiral *Slovenski Gospodar*. Sredi maja je v dopisu »Volitve za okrajne zastope pa slovensko kmetско ljudstvo« opozoril bralce, da bodo kmalu volitve za zastope in se spraševal, »kaj je treba storiti slovenskim rodoljubom in kako se mora kmetско ljudstvo obnašati, da bi imelo od tega koristi«. Hkrati spominja tudi na dejstvo, da mineva 10 let od ustanovitve okrajnih zastopov, a je nova ureditev hitro postala nepovoljna, posebno za kmete«. Zato je že l. 1871 petsto kmečkih občin poslalo deželnemu zboru prošnjo, naj okrajne zastope odpravi, »ker so pomnožili že čezmerno pisarijo in število gosposk. Namesto političnih gosposk pri okrajnih sodnijah je minister Giskra 1868. ustanovil velika okrajna glavarstva z dragimi komisarji, zato sedaj pisarijo srenje (občine, op. p.), okrajni zastopi, okrajna glavarstva, notarji deželni odbori in cesarske namestnije, kar je nevzdržno«. Ob koncu je dodano, da stanejo vsi okrajni zastopi na spodnjem Štajerskem blizu 100.000 fl. na leto.³⁴

³³ Volitve za krajne zastope na Štajerskem, *Slovenski Gospodar*, 31. oktober 1872, št. 44, str. 1–2.

³⁴ Volitve v okrajne zastope pa slovensko kmečko ljudstvo, *Slovenski Gospodar*, 11. maj 1876, št. 20, str. 1–2.

V nadaljevanju častnik nato prikaže zneske davčnih obveznosti posameznih volilnih skupin (npr. ptujski zastop voli 40 zastopnikov, po 10 iz vsake kurije – veleposestva, velikih obrtnij in trgovin, mestjanov v Ptujju in tržanov pri Devici Mariji na Gori – Ptujski Gori, op. p., prvi plačajo 11.059 fl. dače, drugi 16.665 fl., tretji 7.548 fl. in četrti 83.403 fl.³⁵ Ormoški zastop pa šteje 30 članov in šteje 18.000 prebivalcev. V zastop volijo veleposestniki, mesto Ormož in trg Središče ter kmetje. Prvi plačajo 7.201 fl. davka, drugi 4.138 fl. in tretji 34.764 fl.³⁶

Teden dni kasneje prinaša poročilo o okrajnih volitvah iz Maribora, kjer so se 3. junija zbrali veleposestniki na pogovor o volitvah v zastop. Oglasil se je poslanec dr. Radej³⁷ in opozoril na dostojnost, »da se je 80 kmetov veleposestnikov krivično izbrisalo, in je vpisalo Seidla, ki ni veleposestnik, ne on, pa tudi njegova žena ne, zato so narodni veleposestniki vložili protest zoper tako ravnanje«. Temu je presenetljivo pritrdil tudi baron Rast. C. kr. namestnik je problem rešil tako, da je okrajnemu glavarju Seederju ukazal, »dati voliti po nekorigiranem zapisniku, to se reče: 80 kmetov veleposestnikov zgubi svojo volilno pravico in Seidl voli kot veleposestnik«. Zaključno besedo je dal dr. Radej, ki je izrazil odločno nasprotovanje okrajnim zastopom, »ker so predragi, so glede volilnega reda krivi in pri nas trdnjave nemčurjev – zato proč z njimi«! Volimo samo take zastopnike, ki bodo delali za odstranitev okrajnih zastopov, ker pa tega v Mariboru sedaj storiti ne moremo – zato ne pojdemo volit!³⁸

Volitve so se začele v drugi polovici meseca junija. Prva vzpodbudna novica je prispela iz Sv. Lenarta v Slovenskih goricah, ki je prvič dobil slovensko narodno večino, in sicer dvotretjinsko, konstituiral se je 27. julija in za načelnika izvolil okrajnega sodnika Jožefa Moraka.³⁹ Slaba pa je bila ta, »da je mariborski okrajni zastop ostal trdno nemčurski – spet je samo nemško – liberalni zastop mesta Maribor. V njem čepi 26 mestjanov, kmetov je le 8, velikih posestnikov je 7, trgovcev in obrtnikov je 9, članov iz mesta 10.« V kmečkih občinah mariborskega okraja so »izvolili staro nemško liberalno gardo« – Feyrerja, Botheja, Glaserja, Gartnerja, Hellerja, Ledinega, Povodna, Wratschka in Weingerla. Mestni člani so Reuter, Marko, Girstmayer, Peternel, dr. Lorber, dr. Kozmuth, dr. Duchatsch, Vetz,⁴⁰ v

³⁵ Razne stvari, Slovenski Gospodar, 25. maj 1876, št. 22, str. 6.

³⁶ Razne stvari, Slovenski Gospodar, 1. junij 1876, št. 23, str. 9.

³⁷ Franc Radej, štajerski deželnozborski poslanec 1876–1896, namestnik štajerskega deželnega glavarja 1887–1890, 1895–1896, v: Melik, Slovenci 1848–1918, str. 616.

³⁸ Razne stvari, Slovenski Gospodar, 8. junij 1876, št. 24, str. 6.

³⁹ Marburger Berichte, Marburger Zeitung, 6. avgust 1876, št. 93, str. 3.

⁴⁰ Razne stvari, Slovenski Gospodar, 22. junij 1876, št. 26, str. 7.

veleposestniškem razredu pa je od 321 upravičencev 68 volilcev za zastopnike izbralo predlagane kandidate viteza Carnerija, Dobaja, Gasteigerja, Hartmanna, Löschnigga, Kriehuberja, Ferdinanda barona Rasta, Seidla, Wiesingerja in Wretzla.⁴¹

Industrialci in obrtniki so volili 9. junija, od 27 upravičencev jih je volilo 5, v tej skupini so bili izvoljeni von Albensberg, Badl, Bancalari, Halbärth, Jäger, Janschitz, Josef Kokoschinegg, Julius Pfrimer, Götz in Scherbaum.⁴² Nazadnje so volili v podeželskih občinah mariborskega zastopa; udeležba je bila precej visoka, od 165 upravičencev se jih je volitev udeležilo 142. Ti so izvolili Glaserja iz Smolnika pri Rušah, Weingerla iz Sv. Jakoba, Povodna s Pobrežja, Gartnerja iz Selnice ob Dravi, Ledineka iz Poličke vasi, Weingerla iz Rance, plemenitega Feyrerja s Pohorskega dvora, Vračka iz Svetega Jurija, Hellerja iz Zgornje Kungote in Botheja iz Krčevine. Ugotovimo lahko, da so bili večinoma slovenski kandidati izvoljeni le v podeželskih občinah.⁴³ Novo izvoljen mariborski zastop se je konstituiral 7. julija, za načelnika je bil izvoljen Konrad Seidl. Za namestnika je bil izvoljen pl. Gasteiger, ki pa je imenovanje zaradi visoke starosti zavrnil, zato je bil na to funkcijo imenovan Johann Girstmayer. Drugi člani odbora so postali iz skupine veleposestnikov Hartmann, iz skupine trgovcev in industrialcev von Albensberg, iz skupine mest Maribora in trga Sv. Lovrenc dr. Duchatsch, iz skupine podeželskih občin Glaser in za vse skupine Johann Girstmayer in Wiesinger.⁴⁴

Novica iz Ljutomera je poročala, da je pri volitvah veleposestnikov 21. junija zmagala slovenska stranka in »da so prišli Slovenci volit v tako velikem številu, da si nemškutarji zaradi samega strahu blizu niso upali,«⁴⁵ načelnik zastopa je po volitvah postal veleposestnik Jožef Kukovec, namestnik pa trgovec Matija Zemljič.⁴⁶

28. junija so se vršile volitve na Ptuj, kjer pa je vladal pravi nered; »brez reda, brez priprave je prišlo 144 volilcev, ki so svoje glase tako raztepli, da so komaj trije možje dobili nadpolovično večino glasov,« (nemškutarji Soler, Senekovič in Koser). V drugih volitvah so bili izvoljeni še Anton Pichler, Anton Mikl, Jožef Drevenšek, Jakob Vojsk, Franc Marinič, Merkuš in Schell. Tako so bile volitve v okrajni zastop »dovršene in narodna stranka, ki do zadnjega trenutka skoro ni nič storila, sme od 40 izvoljenih

⁴¹ Marburger Berichte, Marburger Zeitung, 9. junij 1876, št. 68, str. 3.

⁴² Marburger Berichte, Marburger Zeitung, 11. junij 1876, št. 69, str. 3.

⁴³ Marburger Bezirksvertretung, Marburger Zeitung, 18. junij 1876, št. 72, str. 3.

⁴⁴ Marburger Berichte, Marburger Zeitung, 9. julij 1876, št. 81, str. 3.

⁴⁵ Razne stvari, Slovenski Gospodar, 29. junij 1876, št. 27, str. 8.

⁴⁶ Marburger Berichte, Marburger Zeitung, 15. september 1876, št. 110, str. 3.

članov šteti 15–18 zastopnikov«. V skupini veleposestnikov je bil izbran tudi posestnik graščine Turnišče pri Ptujju, »slaboglasni Oppenheim, in sicer po prizadevanjih ptujskega župana dr. Strafelle,⁴⁷ saj si je slednji brž ko ne mislil; če sta Seidl in Brandstetter za deželni zbor sposobna, zakaj ne bi bil Offenheim za ptujski okrajni zastop«, zaključil pa s kritiko na Straffellin račun, ko pravi, »da on ni bil nikdar naše gore list, in njegovo protislovenstvo smo pri mnogih prilikah bridko občutili, no pri vsem tem bi nam bil kot predsednik okrajnega zastopa še bar 9 krat ljubši od katerega si bodi iz njegove svojati«.⁴⁸

Tako je ptujski zastop torej obdržal nemško večino, a se je število slovenskih zastopnikov povečalo, glede na volitve pred tremi leti. Na drugi strani Haloz, v Rogatcu, so potekale volitve 15. julija. Sam trg je izvolil 10 zastopnikov, okolica pa 12, od tega je »okolica izvolila 10 narodnih mož kmečkih in 2 Slatinčana. Za predstojnika pa bo najbrže zopet in to 3 krat izvoljen obče spoštovani g. Praprotnik, c. kr. okrajni sodnik«. Tako je torej tudi ta zastop prešel v slovenske roke.⁴⁹

Istega meseca so volili tudi v ormoškem okrajnem zastopu, »kjer pa je radi groznega pritiska nemčurske svojati, Slovenci nismo zamogli popolnem zmagati in smo tedaj v novo izvoljenem zastopu v manjšini«. Popolnoma so Slovenci zmagali le v skupini kmečkih občin, kjer je bil izvoljen rodoljub dr. Geršak.⁵⁰ Na koncu pisec doda, »da odkar okrajni zastopi životarijo, smo Slovenci le enkrat zmagali v skupini kmetskih občin, a v zadnjih 3 letih niso imeli Slovenci niti enega zastopnika.«⁵¹ Torej se je v ormoškem zastopu stanje za Slovence nekoliko izboljšalo, še vedno pa so ostali v precejšnji manjšini.

Pri analizi volilnega izida se je nadalje ugotovilo, »da je pri volitvah veleposestva več slovenskih volilcev izostalo, večini pa nemčursko sestavljena volilna komisija ni pustila voliti. Ko se je nato vršila volitev za mesto Ormož in trg Središče, je mesto volilo 5 nemčurjev, trg pa 5 narodnjakov.«⁵²

⁴⁷ Razne stvari, Slovenski Gospodar, 6. julij 1876, št. 28, str. 7.

⁴⁸ Glej op. 45, str. 5.

⁴⁹ Razne stvari, Slovenski Gospodar, 20. julij 1876, št. 30, str. 6.

⁵⁰ Ivan GERŠAK, pravnik, politik, ekonomski teoretik, (1838–1911). V Gradcu je doktoriral iz prava, kot odvetniški kandidat pa je služboval v Mariboru in na Ptujju, od l. 1871 pa je bil notar v Ormožu. L. 1870 je kandidiral za deželnega poslanca v ptujski mestni skupini, a je propadel. V času konservativno-liberalnega razcepa je skupaj z Raičem zagovarjal slogo in poskušal doseči spravo med sprtima strankama. L. 1880 je v Ormožu ustanovil politično društvo Sloga, ki je bilo do konca 90. let središče političnega življenja v ormoškem okraju. Povzeto po ES, 3. zvezek, Ljubljana 1989, str. 210.

⁵¹ Dopisi, Slovenski Gospodar, 3. avgust 1876, št. 32, str. 4.

⁵² Dopisi, Slovenski Gospodar, 10. avgust 1876, št. 33, str. 4.

Sredi meseca avgusta so sledile volitve na Vranskem v Savinjski dolini, ki pa niso izpadle v slovensko korist. Gospodar je namreč zapisal, »... da so si bili Slovenci svesti, da bodo iz kmečkih občin volili same narodnjake, a so letos propadli zaradi enega glasu župana na Reki pri Preboldu Jakoba Pozniča. Vzel je listke od obeh strank, potem pa je volil v nasprotnem taboru.«⁵³ Kot zadnji so volili v okrajnem zastopu Slovenj Gradec, kjer so Slovenci slavili sijajno zmago, prvič v skupini veleposestnikov in naposled v kmečki skupini. Avtor članka se je zato z veseljem ponorčeval, »... da mačkinja muzika strojena pogumnemu dr. Šucu od strani slovenjegraških capinov ni pomagala nič!« Izvoljenih je bilo osem narodnih konservativnih veleposestnikov,⁵⁴ to so bili Janez Bart, Urban Dietrich, Valentin Fišer, Janez Heuke, Anton Pečolar, Franc Peharc, dr. Šuc in Simon Verdnik.⁵⁵ V okrajnem zastopu Slovenska Bistrica so prevladali nemški volilci, načelnik je postal župan Karl von Formacher, namestnik pa Michael Detischek.⁵⁶

Če povzamemo rezultate volitev, ugotovimo, da so v volilni skupini mest in trgov povečini zmagali nemški kandidati (Maribor, Slovenska Bistrica, Ptuj, Ormož), v kmečkih okrajih in večini trgov pa slovenski. V prvih treh skupinah (veleposestvih, mestih in trgih in trgovsko-obrtnih zbornicah) je bil odločujoči element nemški, slovenska stran pa zaradi tedanjih političnih razmer v državi (pritisk nemško liberalne vlade na vseh političnih ravneh ni imela nobenih realnih možnosti za uspeh. Uspeli so lahko le v kmečki kuriji, kar pa nikakor ni zadostovalo za večino v posameznem okrajnem zastopu.⁵⁷ Za primer lahko navedemo Ptuj. Slovenske politične voditelje je predvsem motilo dejstvo, da je med 45.000 prebivalci zastopa $\frac{3}{4}$ davkov plačevalo 40.000 prebivalcev kmečkih okrajev, a so iz svoje sredine volili le 10 zastopnikov. Svoje nezadovoljstvo in bes so zlili na deželni zbor v Gradcu, »ker je pač vsakemu jasna modrost in pravičnost zbora, ki je to postavo napravil, ker je gospodom šlo le za to, kako bi na škodo narodnega življa ponemčenim mestjanom vkljub njihove ogromne manjšine pripravila premoč čez kmečke volilce«. Nič kaj drugače ni bilo tudi v Celju.⁵⁸ Če zaključimo; slovenska »borba« za okrajne zastope ni nikakor pripomogla k večji slovenski politični in jezikovni enakopravnosti v monarhiji. Slovenska politika na Spodnjem Štajerskem je na lokalnem

⁵³ Dopisi, Slovenski Gospodar, 14. september 1876, št. 38, str. 4.

⁵⁴ Razne stvari, Slovenski Gospodar, 14. september 1876, št. 38, str. 7.

⁵⁵ Razne stvari, Slovenski Gospodar, 21. september 1876, št. 39, str. 6.

⁵⁶ Marburger Berichte, Marburger Zeitung, 6. oktober 1876, št. 119, str. 2.

⁵⁷ Čuček, »Slovenski napad«, str. 50.

⁵⁸ Prav tam, str. 51.

nivoju sicer pridobivala na moči, pomembnejšega širšega vpliva na položaj Slovencev pa ni imela.⁵⁹

THE ELECTIONS OF COUNTY REPRESENTATIVE BODIES IN LOWER STYRIA IN 1873 AND 1876

Summary

The in this paper discussed county representative bodies were the intermediate level between the municipalities and the provincial committee and they were counterweight to the political authorities. Among all Slovene countries of the Austrian part of the Monarchy they were introduced by Law in 1866 and only in Styria. They were mostly identical with the borders of political and judicial counties. The representative bodies were self-governing bodies and all of the county municipalities were under their authority except of those that had their own statutes (in Lower Styria these were Maribor, Celje and Ptuj). The jurisdiction of each representative body was strictly defined; the most important jurisdiction was the county budget. Among the institutions of the county representative bodies were all establishments that were financed by the county budget and that were connected with farming, health services, charity organisations as well as institutions and measures related to the provincial and state legislation regarding the army, jurisdiction on the field of road construction, local railways, insurance companies and saving banks.

The elections of the county representative bodies generally took place every three years; the first ones were in 1867. The elections were carried out in four groups – in large estates; in the Chamber of commerce and trades; in towns and market towns; and in country municipalities. German candidates won in the first three categories in Lower Styria in the discussed years for the German element was decisive in these areas; Slovenes could only hope for winning in the county group. In 1873 and in 1876 Slovenes did not win in towns, but they won in county municipalities and in some market towns (Ljutomer, Ormož, Rogatec, Sv. Lenart, Vransko, Slovenj Gradec). Although they won in the county municipalities this still was not enough for majority in single representative bodies because of the system of dividing representatives according to groups. Every group elected the same number of representatives even though they paid different taxes and so the principle of equality was not considered. The Slovene achievements in the county representative bodies in the 1870s did not contribute to a greater equality in political sense. The Slovene Styria politicians gained their power on the local level but this did not have a significant impact on the advancement of Slovenes' situation in Lower Styria.

DIE WAHLEN IN DIE BEZIRKSVERTRETUNGEN DER UNTERSTIEIERMARK IN DEN JAHREN 1873 UND 1876

Zusammenfassung

Die in dem Artikel behandelten Bezirksvertretungen waren eine Zwischenstufe zwischen der Stadtbehörden und der Landesversammlung sowie ein Kontragewicht zu politischen Organen. Von allen slowenischen Ländern in der österreichischen Hälfte der Monarchie wurden sie mit einem Gesetz im Jahr 1866 nur in der Steiermark eingeführt. Meistens waren die Grenzen dieser Behörde den Grenzen der politischen und gerichtlichen Bezirke

⁵⁹ Prav tam, str. 60.

gleich (in der Steiermark waren das Maribor/Marburg, Celje/Cilli und Ptuj/Pettau). Die Zuständigkeiten der Bezirksvertretungen waren klar definiert und die wichtigste war die Zuständigkeit für das Bezirksbudget. Unter die Institutionen der Bezirksvertretungen gehörten alle Institutionen, die aus den Bezirksgeldern finanziert wurden und die auf die Landwirtschaft, das Gesundheitswesen und auf die Wohltätigkeitsinstitutionen bezogen waren. Dazu gehörten auch Institutionen und Maßnahmen im Bezug auf die Landes- und Staatsgesetzgebung für die Unterbringung der Armee, den Straßenbau, die lokale Eisenbahn sowie für Versicherungen und Sparkassen. Die Wahlen in die Bezirksvertretungen fanden normalerweise jede drei Jahre statt. Die ersten waren im Jahr 1867. Man wählte in vier Gruppen: in den Großgrundbesitzen, in den Handels- und Handwerkerkammern, in den Städten und Märkten und in den Bauerngemeinden. In der Untersteiermark gewannen in den ersten drei oben genannten Gruppen in den behandelten Jahren immer deutsche Kandidaten, denn da war das deutsche Element entscheidend. Slowenen konnten immer nur auf den Erfolg in den Bauerngemeinden hoffen. So gewannen Slowenen in den Jahren 1873 und 1876 nicht in den Städten, sie konnten jedoch in Bauerngemeinden und einigen Märkten (Ljutomer/Luttenberg, Ormož/Friedau, Rogatec/Rohitsch, Sv. Lenart/St. Leonhard in Windisch-Büheln, Vranksko/Franz und Slovenj Gradec/Winischgratz) gewinnen. Trotz der Siege in den Bauerngemeinden reichte das nicht für die Mehrheit in einzelnen Vertretungen und schuld daran war das System der Vertreterverteilung nach Gruppen. Jede Gruppe wählte nämlich gleiche Vertreterzahl, obwohl sie verschiedene Steuer zahlten. Damit wurde das Gleichheitsprinzip nicht berücksichtigt. Die slowenischen Errungenschaften in den Bezirksvertretungen in den 1870er Jahre trugen nicht so richtig zu einer größeren Gleichberechtigung im politischen Sinne bei. Die slowenischen steirischen Politiker gewannen jedoch an der Macht auf dem lokalen Niveau, obwohl das keinen nennenswerteren Einfluss auf eine bessere Lage von Slowenen in der Untersteiermark hatte.

Slovinci v burski vojni

Franc Rozman*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 929(=163.6):94(680)"1899/1902"

Franc Rozman: Slovinci v burski vojni. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 84=49(2013), 1, str. 69–82

V času burske vojne v letih 1899–1902 so se na strani Burov borili tudi prostovoljci iz Avstro-Ogrske. Zaradi pomanjkanja podatkov avtor v prispevku izpostavi usode le treh sodelujočih Slovencev, ki so jih uspeli identificirati.

Ključne besede: burska vojna, Slovinci, Avstro-Ogrska, Južna Afrika, vojaška zgodovina.

1.01 Original Scientific Article
UDC 929(=163.6):94(680)"1899/1902"

Franc Rozman: Slovenes in the Boer War. Review for History and Ethnography, Maribor 84=49(2013), 1, pp. 69–82

In the Boer War (1899–1902) volunteers from Austria-Hungary fought on the Boer side. Due to insufficient data the author presents the destinies of three participating Slovenes, who could be identified.

Key words: The Boer War, Slovenes, Austria-Hungary, South Africa, military history.

Ko so v burski republiki Transvaal, svobodni državi Oranje in v Natalu v drugi polovici 19. stoletja odkrili bogata nahajališča zlata in diamantov, so se začeli tja priseljevati številni, predvsem angleško govoreči rudarji, in Buri so poskušali poostriti pogoje naseljevanja, saj je pretilo, da ne bodo

* Red. prof. dr. Franc Rozman, Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru, Koroška c. 160, SI – 2000 Maribor, franc.rozman@um.si

več večinski prebivalci. To je izzvalo vedno močnejši pritisk Velike Britanije, ki si je prizadevala pokoriti celotno Južno Afriko. Oktobra 1899 je izbruhnila vojna, ki se je končala s porazom Burov in z mirom v Pretoriji 31. maja 1902.

Buri so v začetku imeli uspehe in so nekajkrat premagali britanske vojaške, saj so bili v začetku tudi številčno močnejši, razen tega so Angleži Bure tudi podcenjevali. Kmalu pa so spoznali, da so Buri kljub drugačni vojaški organizaciji dobro oboroženi, pogumni, dobri strelci in so imeli tudi dobro in moderno topništvo. V začetku je proti 27.000 Angležem stalo okrog 47.000 Burov, toda Angleži so iz metropole stalno dobivali okrepitev in ob koncu vojne so njihove sile narasle že na okrog 240.000 mož z več kot 500 topovi. Žrtve so bile na obeh straneh velike, Angleži so imeli skoraj 6.000 mrtvih in okrog 23.000 ranjenih, Buri pa okrog 4.000 mrtvih. Prvo leto vojne je bila iniciativa na burski strani, od srede 1900 pa se je bojna sreča obrnila in Buri so se vse bolj zatekali le še v gverilsko bojevanje. Proti tej obliki vojne so Angleži začeli uničevati in požigati farme in polja, za Bure pa so ustanavljali koncentracijska taborišča, podobno kot ZDA 1898 na Kubi. Taborišča je začel uvajati poveljujoči v Južni Afriki feldmaršal Frederick Roberts¹ že septembra 1900. V teh taboriščih je bilo okrog 115.000 Burov in zaradi slabih razmer jih je okrog 20.000 umrlo, med njimi okrog 16.000 otrok. Na drugi strani so imeli Angleži okrog 14.000 mrtvih zaradi malarije, tifusa in drugih bolezni.²

Burska vojna je vzbudila precejšnje zanimanje tudi v zahodni Evropi, poleg Velike Britanije seveda tudi v Nemčiji in Avstro-Ogrski. V Avstro-Ogrski in Nemčiji je bilo javno mnenje večinoma na strani Burov, uradna politika pa bolj na strani Angležev, ne nazadnje tudi zaradi sorodstvenih vezi vladarskih in tudi drugih plemiških hiš. Cesar Franc Jožef I. je, recimo, na dvornem plesu 9. januarja 1900 dejal: »Dans cette guerre, je suis complètement Anglais«.³ Buri so uživali simpatije zato, ker so se uprli velikemu imperiju in je šlo za boj med Davidom in Golijatom. To je bilo zlasti čutiti po prvih burskih uspehih. Pomembno je bilo tudi, da so mnogi videli v Burih zdrav kmečki stan, ki se bori proti bolnemu in dekadentnemu meščanstvu ter proti kramarskim interesom angleškega imperializma.

¹ Frederick Roberts (1832–1914), feldmaršal, od decembra 1899 glavni komandant britanskih sil v Južni Afriki. (Vojna enciklopedija (odslej VE), zv. 8, Beograd 1974, str. 196.)

² Janez J. Švajncer: Vojna zgodovina, Ljubljana 1998, str. 305–308. VE, Beograd, 1971, zv. 2, str. 129–130. Zelo obširno piše o burski vojni v svoji neobjavljeni disertaciji Erwin A. Schmidl: Österreich im Burenkrieg 1899–1902. Phil. Dissertation an Phil. Fakultät Wien, 1980, 400 str. (odslej Schmidl).

³ Schmidl, str. 127–128.

Idealiziranje burskega kmečkega značaja je zlasti med nemško nacionalno propagando igralo vlogo ob dejstvu, da so bili sicer oboji udeleženi v vojni konec koncev vendarle Germani. To poudarjanje zdravega kmečkega življenja je bila tudi poteza v kasnejši nacionalsocialistični ideologiji in Adolf Hitler se je kot 11-letni deček navduševal nad Buri ter sošolcem risal prizore iz burske vojne. Na drugi strani je bil tudi štajerski pisatelj Peter Rosegger med podpisniki pri ustanavljanju Deutschen Burenhilfsbunda novembra 1901.⁴ Tako mladina kot starejši so začeli nositi burske klobuke in na kravatnih iglah transvaalske barve in tudi znana dunajska »Burenwurst« naj bi takrat dobila ime.

V Cislitvaniji so simpatizerji Burov imeli največ pristašev med nemškimi nacionalci v Sudetih, na Štajerskem in na Dunaju. Pri nas je bilo tega znatno manj, sodeč vsaj po časopisnih poročilih, ne nazadnje tudi zato, ker so bili Buri protestanti in ker cesar ni bil na njihovi strani.⁵

Ko se je začela v Južni Afriki zlata in diamantna mrzlica se je tja namejalo precej ljudi, ki so iskali zaslužek v tamkajšnjih rudnikih. Največ je bilo Hrvatov in Dalmatincev (1.000 do 2.000), ki pa so se po nekaj letih v glavnem vrnili. Konec 80-ih let 19. stoletja je bilo samo v rudnikih Kimberleya okrog 800 državljanov dvojne monarhije. Med njimi je bilo največ obrtnikov, tudi mornarjev, precej je bilo Istranov.⁶ Nekateri med njimi so se udeležili vojne tako na eni kot na drugi strani. Največ jih je bilo na burski strani in po koncu vojne jih je bilo več kot 70 izgnanih. Večinoma so bili to rudarji in gradbeni delavci, po izgonu so dobili tudi odškodnino, ki je bila zanje višja kot za državljane drugih držav, glede na to, da je Avstro-Ogrska vodila do Velike Britanije bolj prijazno politiko.⁷

Angleži so ujeli okrog 40 Avstrijcev in jih deportirali na Sv. Heleno, Cejlon, Indijo ali na Bermude in jih leta 1900 in 1901 vrnili domov. Ocene so, da je bilo na burski strani okrog 3.400 prostovoljcev iz Nemčije, Avstro-Ogrske, Skandinavije, ZDA, Irske, Italije in celo Rusije.⁸ Zaradi pomanjkljivih virov gre le za domneve. Med prostovoljci je bilo tudi nekaj Slovencev, doslej so po virih izpričani trije. V virih so večinoma navedeni le priimki in pa državljanstvo, po priimkih sodeč pa bi utegnil biti Slovenec še kdo.

Največ podatkov imamo o Ljubljančanu Egonu Moschetu, ki je objavil tudi obsežen feljton in bomo o njem pisali nazadnje.

⁴ Schmidl, str. 118–119.

⁵ Schmidl, str. 120.

⁶ Schmidl, str. 198.

⁷ Schmidl, str. 103.

⁸ Schmidl, str. 163.

Drugi je bil Richard Schega, ki je bil rojen v Kranju št. 187 dne 26. oktobra 1872 očetu Johannu, okrajnemu glavarju, in materi Maximiliani, roj. Nikl. Odločil se je za vojaško službo in leta 1892 postal kadet v gali-cijskem 80. pehotnem polku v Lvovu, čez dve leti pa je bil od 1. maja 1894 poročnik, vendar je že 1896 izstopil iz vojske in naslednje leto izgubil tudi čin. Izguba čina je bila tedaj precej pogosta zaradi kvartopirskih dolgov in nemara je bilo tudi pri njem tako. Kdaj je odšel v Južno Afriko, ni znano. Po izbruhu vojne se je kot oficir hotel priključiti Burom, ki ga za oficirja niso hoteli, ampak le za navadnega vojaka, kot je bila v burski vojski nava-da glede tujcev, ki so lahko napredovali šele kasneje. Kot navaden vojak pa ni hotel služiti in je nekaj časa zaman iskal službo, dokler ni bil nekaj časa pri rudniški policiji. Na intervencijo nemškega konzula Nelsa je 8. januarja 1901 le dobil mesto oficirja v avstrijski četi. Toda že 20. januarja 1901 je spet prosil konzula Nelsa, naj mu preskrbi prosto vozovnico do пристanišča Laurenço Marques (danes Bamako), da bi se vrnil domov. Več o njem ni znanega.⁹

O drugem Slovencu iz časa burske vojne ne vemo pravzaprav nič. Ohrani-lo se je le njegovo pismo iz Captowna, ki ga je objavil *Slovenski Narod*. Ni znano, niti komu je ta možakar, Anton Pokorn, pisal niti od kod je bil niti kaj se je pred tem ali kasneje z njim zgodilo. Pismo je datiral v Captownu 27. januarja 1900 in ga naslovil kar »moj prijatelj.« Iz Ljubljane se je 29. oktobra 1900 napotil preko Münchna, Frankfurta na Maini, Strasbourga v Pariz, od tam pa v London, kamor je prispel 7. novembra. Že 24. novembra se je odpeljal proti Južni Afriki, ko z zaposlitvijo v Londonu ni bil zadovo-ljen. Med potovanjem je ladja pristala na Tenerifih in Sv. Heleni, od koder je bilo do Captowna še osem dni plovbe, kamor so prispeli 21. decembra 1900. V Londonu je verjel govoricam, da je vojna že končana. Hotel je priti v Johannesburg, za kamor pa je potreboval dovoljenje avstrijskega konzula. Konzul mu je odsvetoval, da bi kot angleški prostovoljec šel v Transvaal in zato je ostal v Captownu ter se zaposlil pri nekem Angležu. Tam je po novem letu stopil v mestno stražo, ker je zaradi službe to moral storiti. Zaslužil je kar dobro, 6 goldinarjev na dan, za hrano in stanovanje pa je plačal na teden 15 goldinarjev. Priseči je moral zvestobo angleški vladi in začeli so tudi s strelskimi vajami. O vojni pravi, da je tisoče ljudi spravila v revščino, največ hudega pa da so Angleži prizadejali svojim ljudem. »Ču-dno je vendar, da Evropa gleda tako mirno to krivično vojno in da se nihče

⁹ Nadškofijski arhiv Ljubljana, rojstne knjige fare sv. Kancijana in tovarišev 1867–1895 v Kranju, str. 77; Schematismus von der k.u.k. Heer und k.u.k. Kriegsmarine von 1895, Wien 1895, str. 238; Schmidl, str. 372.

ne postavi za svoje ljudi. Ko bi se angleškim podanikom godila taka krivica, bi se Angleži že davno postavili za svoje ljudi.«¹⁰ Pokorn je bil eden tistih, ki so šli v Južno Afriko s trebuhom za kruhom, ne pa iskat slave na bojnem polju kot večina tistih, ki so bili oficirji, in se je v vojno vključil zaradi razmer. Več o njegovem nadaljnjem življenju nismo uspeli najti.

Največ podatkov doslej imamo o artilerijskem poročniku Egonu Moschetu, ki je izhajal iz znane ljubljanske družine advokata Alfonza Moschete (1839–1901). V rojstni knjigi je sicer zapišan kot Eugen Maria Veith Alfons in je bil rojen 21. marca 1873 ob 3.45 in krščen šele 30. marca. Mati je bila Anna Grumnik, botra sta bila upravni svetnik Veith Mosche, morda brat Alfonza, ter hišna posestnica Maria Grumnik. Družina je tedaj stanovala v Kapucinskem predmestju št. 79. Egon je bil prvorojenec, za njim je prišla na svet sestra Vera 30. oktobra 1877, ki je bila kasneje poročena z znanim ljubljanskim zdravnikom dr. Alfredom Valento, tretji otrok pa je bil kasnejši advokat dr. Erich, rojen 9. avgusta 1883, ki je na pravni fakulteti dunajske univerze diplomiral 1904, najverjetneje tudi ostal tam in se na Dunaju 1911 poročil.¹¹ Erich Mosche je 1900 maturiral na klasični gimnaziji v Ljubljani. Med sošolci naj omenimo kasnejšega kemika Maksimilijana Samca, pa enega od ustanoviteljev Narodne galerije Josefa Regalija, sinove znanih družin Ottomarja Bamberga, Franca Krisperja, Ivana Šavnika iz Kranja. Erich je bil za tiste čase tudi odličen športnik in je na teniškem turnirju v Ljubljani konec septembra 1901 zasedel drugo mesto, ravno tako pa tudi na plavalni tekmi na Bledu istega leta.¹²

Egon je gimnazijo obiskoval v Kremsmünstru in jo zaključil z dobrim uspehom, nato se je vpisal na vojaško tehnično akademijo na Dunaju, ki jo je prav tako končal z dobrim uspehom 1894. Dodeljen je bil 38. divizijskemu artilerijskemu polku v Osijeku in 1. septembra 1894 je postal poročnik. V njegovi karakteristiki za leto 1894 piše, da popolnoma obvlada nemščino in je dober stilist, povsem je znal tudi slovensko, govorno je obvladal francoščino in angleščino, ker pa je bil moštveni jezik hrvaščina je imel rok do 18. avgusta 1897, da se je nauči vsaj za službene potrebe. Bil je opisan kot visok in slok ter precej dobro razvit in zelo dober pianist. Bil naj bi živahnega temperamenta, mirne narave, častivrednega značaja, dobrega tehničnega poznavanja strelnega orožja, precej dober jezdec in poznavalec konj. Vendar je bilo njegove vojaške kariere kmalu konec, kajti že 1895 je

¹⁰ Slovenski Narod (odslej SN), št. 45, 23. 2. 1901.

¹¹ Nadškofijski arhiv Ljubljana, rojstna knjiga fare Marijinega oznanjenja 1865–1879 v Ljubljani. Mosche se je včasih podpisoval tudi Moše, stalno pa je uporabljal ime Egon.

¹² Slovenski šolski muzej, Jahresbericht des k.u.k. Staatsbergymnasium zu Laibach zu 1899/1900.

bil zapleten v pretep in je omadeževal oficirsko čast. 1. aprila 1896 je izgubil čin in bil premeščen kot nižji topničar v 5. korpusni artilerijski polk. Do izgube čina je bil še v Osijeku kot poročnik v rezervi.¹³ Tam se je ukvarjal tudi z esperantom.¹⁴

Kdaj je zapustil vojsko, ni čisto jasno, vsekakor pa se je zadnjega oktobra 1898 vkrcal na ladjo »Reichstag« in iz Trsta odplul v Južno Afriko.¹⁵ O tem potovanju in bivanju v Pretoriji je v *Domu in svetu* objavil serijo šestih člankov. O teh člankih je prvi pisal Zmago Šmitek.¹⁶

Sicer pa sta glavna slovenska časnika *Slovenski Narod* in *Slovenec* zunanjepolitičnim dogodkom namenjala mnogo manj prostora kot pa uradni *Laibacher Zeitung*. Ta je tudi burski vojni namenjal precej pozornosti. Nekajotic je izšlo tudi v *Slovenskem Narodu*, ki je oktobra 1899 pisal, da je poveljnik nemškega korpusa prostovoljcev polkovnik Schiel.¹⁷ Čez nekaj dni najdemo spet zapis, da je tukajšnji topničarski častnik Irku vzel 14-dnevni dopust in zapustil Ljubljano s pretvezo, da gre obiskat svoje sorodnike. Zdaj pa je že sporočil svojemu polku, da je že na poti v Transvaal, kjer se hoče boriti na strani Burov.¹⁸ Čez teden dni pa je isti časnik poročal, da se je Irku odločil dezertirati zaradi ponarejenih menic in dolgov ter da je za njim že razpisana tiralica.¹⁹ »Med Bure se mislita podati dva trgovska pomočnika iz neke tukajšnje večje trgovine, da bi tamkaj pričela trgovino z avstrijskimi izdelki. Mnogo sreče!« In v isti številki: »Navdušen prijatelj Burov je neki ljubljanski trgovski pomočnik, ki je poslal predsedniku Transvaalske republike Krügerju razglednico iz Ljubljane z napisom Heil den Buren!²⁰

V tistem času se je Egon Mosche boril na burski strani, bil ujet in se 27. avgusta 1900 vrnil na Bled, potem ko so ga Angleži kot tujca izkrcali v

¹³ Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Qualifikationsliste, Karton 2115. Kopije mi je prijazno priskrbel dr. Walter Lukan, za kar se mu najlepše zahvaljujem.

¹⁴ Hrvatska esperantska galerija I. (1887–1918), brez letnice.

¹⁵ Dom in svet 1899, str. 61–62, 91–93, 155–159, 221–223, 250–252, 283–286. Delno tudi *Laibacher Zeitung*, št. 150, 4. 7. 1899, str. 1205–1206.

¹⁶ Zmago Šmitek: Klic divjih svetov. Slovenci in neevropske kulture, Ljubljana 1985, str. 60.

¹⁷ SN, št. 244, 24. 10. 1899. Adolf Schiel (1858–1904) je bil krajši čas pruski oficir pri braunschwejskih huzarjih, napredoval v polkovnika in komandanta nemškega prostovoljskega korpusa v Južni Afriki. Bil je adjutant generala Petrusa (Pieta) Jacobusa Jouberta in poveljnik zopora v Južni Afriki. Bil je tudi svetovalec in minister pri zulujskem kralju Dinizuluju. Ujet kot poveljnik trdnjave v Johannesburgu in prepeljan kot angleški ujetnik na Sv. Heleno, po izpustitvi se je vrnil v Nemčijo in napisal spomine (<http://oberst-schiel.de/i verein.htm oberst>).

¹⁸ SN, št. 252, 3. 11. 1899.

¹⁹ SN, št. 258, 10. 11. 1899.

²⁰ SN, št. 59, 13. 3. 1900.

Vlissingenu na Nizozemskem in se je z vlakom odpeljal na Bled. Tam so Valentovi imeli od leta 1889 vilo, ki sta jo po smrti dr. Valente podedovala njegova snaha Vera, roj. Mosche, in njen brat Erich. Po drugi svetovni vojni je bila nacionalizirana in dana JLA kot počitniški dom, danes pa je v njej gostinski obrat trgovskega podjetja Sportina.²¹ Vest o Moschetovi vrnitvi sta objavila tako *Slovenski Narod* in *Laibacher Zeitung*. Že čez kak teden je povratnik v *Slovenskem Narodu* objavil feljton »Iz Pretorije na Bled.« V soboto, 22. septembra 1900, pa je tudi »predaval pred mnogobrojno izbrano družbo. Podal je najprej popis značaja Burov in njihove dežele, opisal že dolgotrajne špekulacije Angležev na zlata in biserov polno deželo Transvaal in Oranje, naslikal napoved vojne, njen začetek in konec ter nekaj velezanimivih epizod iz svojega vojnega dnevnika. Predavanje je bilo prav zanimivo ter je žel g. Mosche mnogo priznanja. Predaval bo še v Gradcu in tudi še enkrat v Ljubljani.«²² O teh dveh predavanjih ni več vesti. *Laibacher Zeitung* pa tudi o ljubljanskem predavanju ni nič zapisal. Pač pa je poročal o predavanju poveljnika nemško-avstrijskega prostovoljskega korpusa Antona von Goldegga,²³ ki ga je imel v veliki dvorani Filharmonije 2. marca 1901 in je bil organiziran kot nabiralna akcija za pomoč burskim vdovam in sirotam. Govor je bil natisnjen in je v njem govoril o bojih, ki so jih avstrijski in nemški prostovoljci vodili v sklopu čet burskega generala De la Reya.²⁴ V Ljubljani je imel von Goldegg dve predavanji, koliko denarja je zbral, pa ni podatkov.

Mosche je bil ujet v tako imenovani prvi fazi burske vojne, ko so se Buri še frontalno borili z Angleži, po porazu pa so prešli na gverilsko taktiko bojevanja. Mosche je bil pač eden tistih avstrijskih in nemških oficirjev, ki so bili doma zaradi različnih vzrokov, največ pa zaradi dolgov ali pretepev degradirani in so skušali oprati svojo vojaško čast na bojnem polju v Južni

²¹ Božo Benedik: Počitniške vile so bile ponos blejskega turizma. V: *Kronika* 32, Ljubljana 1984, str. 197–213 (tu 204–205); *Laibacher Zeitung*, št. 196, 28. 8. 1900; SN, št. 206, 7. 9. 1900.

²² SN, št. 221, 26. 9. 1900.

²³ *Laibacher Zeitung*, št. 52, 4. 3. 1901, str. 421. Anton Ritter von und zu Goldegg und Lindenburg (1865–1926) je bil nadporočnik v 9. huzarskem polku, 1894 zaradi dolgov degradiran, januarja 1900 odšel v Južno Afriko, skupaj s sestro, ki je bila pri nemškemu Rdečem križu. S sestro sta se vrnila v Avstrijo, imel predavanja o burski vojni v Bolzanu, Innsbrucku, Trstu, Ljubljani. V prvi svetovni vojni se je odlikoval v diviziji dalmatinskih konjeniških strelcev in mu je bil vrnjen čin. Gl. Schmidl, str. 220–224. Predavanja v Ljubljani ne omenja.

²⁴ *Laibacher Zeitung*, št. 52, 4. 3. 1901. Jacobus Hercules De la Rey (1847–1914), burski general, večkrat premagal Angleže, 1901 vodil gverilsko vojno v Oranju, 1914 se uprl Angležem, potem ko je bil od 1907 član Transvaalskega parlamenta. V uporuh padel. VE, zv. 2, Beograd 1971, str. 348.

Afriki in se ovenčani s slavo vrniti domov. Nobenemu to ni uspelo. Vendar se Egon Mosche vojaški karieri ni hotel odpovedati in kmalu po smrti očeta²⁵ je vstopil kot oficir v čilsko armado. Odtlej je njegova življenjska pot zavita v temo.²⁶

Z vojnimi zaslugami se pogosto skušajo ovenčati in po možnosti tudi kaj zaslužiti zelo različni ljudje, ki so bili običajno čim dlje od bojnega polja in jim je nemški vojaški žargon pravil »Schlachtenbummlerji.« Takšen primer se je zgodil tudi v Ljubljani. »V prvi polovici avgusta 1902 je v Ljubljano prišel nekdo, ki se je v uredništvu *Slovenskega Naroda* izdajal za burskega generala in naj bi se pisal grof Anton Arthur Potocki d'Otton iz stare poljske plemiške rodbine. Pripovedoval je, da je že 34 let živel med Buri in naj bi v okolici Johannesburga imel farmo in veliko posestvo. Farmo so mu Angleži zažgali, žena mu je umrla v koncentracijskem taborišču, bila naj bi sestra generala Pieta Cronja.²⁷ Grofu naj bi v boju padel sin, on sam pa je bil ranjen ...«²⁸ Tik pred božičem pa je iz Innsbrucka prišlo obvestilo, da se je ta Potocki v Innsbrucku izdajal za upokojenega ruskega generalmajorja in člana štaba pri burskem generalu Louisu Bothi.²⁹ Že v Ljubljani si je sposodil denar, nek dobrosrčni in naivni Ljubljčan ga je tudi vzdrževal in je pisal v Innsbruck policijskemu nadkomisarju o tem dogodku, vendar se je pismo izgubilo. Grof je bil nazadnje v innsbruški bolnici.³⁰ Nadaljevanje ni znano.

Na ljubljansko predavanje se je Egon Mosche dobro pripravil. Za objavo je pripravil sedem prispevkov.³¹ V začetku je najbrž povzegal feljtone iz *Doma in sveta*, predavanja pa gotovo ni končal tako kot zadnje nadaljevanje, saj se vidi, da v njem še nekaj manjka. Zakaj ni predavanje izšlo v celoti,

²⁵ V torek, 15. 1., je ob 21. uri za pljučnico umrl dr. Alfonz Mosche, je poročal SN, št. 13, 16. 1. 1901. Med žalujočimi omenja ženo Terezijo, roj. Zeschko, ki je bila njegova druga žena. Gl. Zgodovinski arhiv Ljubljana, Popis prebivalstva 1890 jo že omenja kot ženo Alfonza, popis 1910 pa razkrije, da je bila rojena 16. 11. 1849 in umrla 4. 8. 1935. Tam je tudi pripis, da je konzulat kraljevine Jugoslavije v dopisu 26. 2. 1941 sporočil, da advokat dr. Erich Mosche ni dobil domovinske pravice na Dunaju, ki se je na Dunaju 16. 1. 1911 poročil z Augusto Terezijo roj. Budschofsky. Prav tam tudi piše, da je bila njegova mati Terezija roj. Zeschko. Laibacher Zeitung je v št. 14, 17. 1. 1901 objavil osmrtnico in življenjepis, naslednjega dne pa poročilo o pogrebu in zahvalo.

²⁶ SN, št. 6, 9. 1. 1902.

²⁷ Piet Arnoldus Cronje (1840–1911), burski general. VE, zv. 4, Beograd 1972, str. 725.

²⁸ SN, št. 185, 13. 8. 1902.

²⁹ SN, št. 295, 24. 12. 1902. Louis Botha (1862–1919), burski general in državnik, po koncu burske vojne zagovornik kolaboracije in eden največjih pristašev Angležev, 1907 predsednik Transvaala in 1910 predsednik Južnoafriške republike, julija 1915 zavzel nemško Jugozahodno Afriko. VE, zv. 1, Beograd 1970, str. 785.

³⁰ SN, št. 295, 24. 11. 1902.

³¹ SN, št. 269, 274, 22. 11. in 28. 11. 1900, št. 4, 47, 49, 50, 61, 4. 1., 6. 2., 28. 2., 1. 3., 14. 3. 1901.

ni znano. Besedilo je začelo izhajati kot feljton dva meseca po predavanju. Začel je s pripovedovanjem, kako je bilo v Pretoriji, kjer je bil že od leta 1898. Razmere so se tam začele zaostrovati septembra 1899. Sredi tega meseca so se začeli iz mesta izseljevati angleški uradniki, lastniki bank, Judje in deloma tudi rudarji. »No, končno je bilo vse veselo, da so se umaknili ti ljudje, kajti po njih odhodu je izginil v Pretoriji revolucionarni element.«³² Transvaalska vlada je britanski dala ultimat, naj v 48 urah umakne svoje čete z meje. Rok ultimata se je iztekel 11. oktobra 1899, ko se je ob 10. uri zbrala šestčlanska transvaalska vlada in čakala, da ji je angleški odposlanec lord Connyngham Green izročil negativen odgovor. Sekretar transvaalske vlade naj bi Moschetu takole opisal dogajanje: »V dvorani je vladala smrtna tišina, nihče ni spregovoril niti besedice, dokler ni predsednik zmolil kratko molitev in podpisal vojno napoved, katero je vročil s potnim listom vred britanskemu agentu. Ta se je poklonil ter se tiho poslovil. Naslednji dan, 11. oktobra, je izbruhnila vojna.«³³ V drugem nadaljevanju je opisal svoj in odhod 150 prostovoljcev različne starosti, od 17 do 60 let, na fronto. Zbrali so se že 1. oktobra 1899 v Johannesburgu pod poveljstvom polkovnika Schiela, saj je bilo bolj ali manj že pol meseca jasno, da je vojna neizbežna. Vso četo so sestavljali jezdec, ki so se z vlakom odpeljali na mejo z Oranjem. Meja je bila na skoraj 300 m visokem Bothovem prelazu, kamor so seveda šli peš in tja prispeli 9. oktobra. Schielovi prostovoljci so se združili s holandskimi in johannesburškimi. Za to enoto se je vojna začela 13. oktobra, ko so prekoračili mejo. S seboj so vlekli tudi nekaj topov in precej voz prateža.³⁴

Posebno nadaljevanje je Mosche posvetil burski vojni, iz pisanja se vidi, da je bil izšolan oficir. Poudaril je, da ta vojska ni takšna, kot smo je navajeni v Evropi. Nihče ni plačan, ne general in ne navadni vojaki ali oficirji. Država da vsakemu konja, sedlo, puško, obleko in hrano. Oficirje volijo vojaki in niso imenovani od vojske. Vojaki lahko mirno prehajajo iz enote v enoto. Enotnih uniform nimajo, imajo jih le topničarji, drugi se bojujejo v civilnih oblekah. Precej točne so njegove ocene o številu vojakov in se skoraj povsem ujemajo s številkami iz historične literature. Pravi, da je Transvaal dal najmanj 30.000 mož, Oranje pa 25.000, prostovoljcev naj bi bilo do 6.000. Meni, da je prostovoljcev največ iz Nemčije, tem sledijo državljani Avstro-Ogrske, potem so še iz Švice, Belgije, Nizozemske, Rusije, Italije. Poveljniki imajo pod seboj različno število vojakov, od 25 do

³² SN, št. 269, 22. 11. 1900.

³³ SN, prav tam.

³⁴ SN, št. 274, 28. 11. 1900.

2.000. Prostovoljskih odredov je bilo v začetku malo, prva sta bila nemški in holandski korpus, kot jih imenuje, pozneje jih je nastalo več. Koliko mož šteje vsa vojska, ni mogoče reči natančno, ker pri Burih ni kontrole in lahko vsak pride in tudi odide. Za bralce je bil gotovo zanimiv opis prateža, ki so ga sestavljali znani visoki burski vozovi, večkrat z nad dva metra visokima zadnjima kolesoma, vpreženih je bilo tudi do 12 mul in več volov. Pohvalil je artilerijo, ki jo je sestavljalo stalno moštvo okrog 400 mož. Opremljena je bila z najmodernejšimi Creuzotovimi topovi in strojnicami Maxim, prav to orožje je Angležem prizadejalo hude izgube.³⁵

Mosche je ognjeni krst doživel pri Elandslaagteju, to je bila železniška postaja, v bližini sta bili dve farmi in rudnik premoga. Tja so prispeli 18. oktobra, se tam utaborili in spekli vola. Mosche napačno piše, da je bil Schiel podčastnik, sicer pa o njem piše zelo pozitivno, zlasti mu je bilo všeč, da se je zelo brigal za svoj oddelek. V Schielovem štabu je bil tudi grof Haro Zeppelin, ki je že naslednjega dne v boju padel. Na tej postaji so Buri zaplenili tovorni vlak, ki je bil poln hrane in pijače, od paštet, gnjati do šampanjca. Potem jih je 20. oktobra napadel polk strelcev s škotskega višavja, ki je imel tudi dvanajst topov. Buri so se hrabro borili, nazadnje pa so se z velikimi izgubami morali umakniti. Polkovnik Schiel je bil ranjen in ujet, hudo ranjen je bil tudi general de Kock in je čez nekaj dni umrl. Po Moschejevih besedah so Buri imeli 48 mrtvih, okrog 10 ranjenih ali ujetih. Angležem je v tej bitki poveljeval kasnejši feldmaršal French,³⁶ ki je bil tedaj komandant konjeniške divizije, vendar pa te bitke ni docela izkoristil in so se Buri lahko umaknili.³⁷

Nemški prostovoljski korpus je bil v tej bitki razbit, spet se je organiziral 1. novembra pod poveljstvom Albedylla, pri katerem je Mosche opravljal tajniške posle in sredi novembra odšel na južno mejo Oranja in prišel do Rendsberga v Kaplandu. Ta del burske vojske je štel okrog 3.000 mož in je imel 4 topove. Do srede decembra ni bilo sovražnosti in prostovoljci so imeli »prav idilično življenje. Hodili smo na lov ter dobivali živila iz bližnjih farm«. ³⁸ Konec decembra 1899 so zasedli Colesberg in nato odbili več angleških napadov. V začetku februarja 1900 je burska vojska narasla na 9.000 mož z 8 topovi.³⁹ Na tem mestu se članki nepojasnjeno nehajo, prav tako pa tudi ni pojasnila o podrobnostih Moschejevega predavanja.

³⁵ SN, št. 3, 4. 1. 1901.

³⁶ John Denton Pinkstone French (1852–1925), v burski vojni komandant britanske konjeniške divizije, v prvi svetovni vojni feldmaršal (VE, zv. 3, Beograd 1972, str. 107).

³⁷ SN, št. 50, 1. 3. 1901.

³⁸ SN, št. 49, 28. 2. 1901.

³⁹ SN, št. 61, 14. 3. 1901.

O svoji nadaljnji poti je Mosche sicer nekaj napisal že prej, in sicer v članku »Iz Pretorije na Bled,« ki ga začel pisati na krovu ladje »Hawarden Castle« 7. julija 1900, s katero se je vračal domov. Članek začinja tam, kjer je svoj feljton čez pol leta končal. Iz okolice Colesberga so se Buri začeli umikati 24. februarja 1900, ker je bila angleška premoč prevelika. Konec marca je Mosche prišel v Pretorijo in sodeloval pri njenem utrjevanju. Mesto je potem 5. junija 1900 zavzel feldmaršal Roberts in to je pomenilo preobrat v nadaljnjem poteku vojne. Mosche je videl, kako je Roberts vkrakal v Pretorijo in piše: »Bili smo pravzaprav veseli, da smo dobili končno red, kajti zadnje dni človek resnično skoraj ni bil varen svojega življenja, zlasti pa ni bilo varno imetje. Kradlo in plenilo se je v velikem stilu in tega niso delali samo najnižji sloji. Prve dni okupacije je šlo vse dosti dobro, vsaj v mestu ... Polagoma smo čuli vedno več o plenitvah, katere so dovoljevali angleški vojaki. Zlasti so ropali po okoliških farmah, večinoma v lasti Italijanov in Dalmatincev. Z Buri, ki so odložili orožje ter zaprisegli nevtralnost, se je ravnalo še dosti dobro. Toda burski oddelki so ostali še po okupaciji v bližini Pretorije ter rušili železniške proge, brzojavne zveze in razstreljevali mostove. Da bi to preprečil, je izdal Roberts proklamacijo, v kateri je zažugal, da se požgo tiste farme, v bližini katerih se je delala škoda ...«⁴⁰ Mosche je nameraval še ostati v Pretoriji, čeprav je bilo življenje drago in je primanjkovalo petroleja, masla, mleka in smetane. Toda 1. julija so mu sporočili, da mora naslednji dan ob 9. uri dopoldne priti na kolodvor. Svojo prtljago je deponiral pri znancu, vzel je le najnujnejše, pa še ob to je bil med pretovarjanjem. »Bili smo v 2. razredu, vagona gotovo niso ocedili osem tednov. Pozneje sta se nam pridružila še dva delavca najnižje vrste. Toda bili smo nepopisno veseli, da imamo vsaj kupe ter se ne vozimo kakor večina drugih v odprtih tovornih vagonih. Žal je trajalo naše veselje samo malo časa, preseliti smo se morali v odprt vagon za premog. V rezkomrzlih afriških nočeh to ni bila prijetna vožnja.«⁴¹ Vozili so se tri dni in tri noči. Zvečer 4. julija so prišli v Queenstown, kjer so izgubili vagon s prtljago, ker so ga pripeli k drugemu vlaku. Čez dva dni, 6. julija, so prišli v pristanišče East London in se vkrcali na ladjo »Hawarden Castle«. Kabine v njej so dobile ženske. »Med njimi je bilo več takih, ki v svojem življenju niso nikdar slutile, da se bodo vozile kdaj v prvem razredu. Vse te dame, tudi delavke in največje vlačugarice, so obedovale s kapitanom in častniki v prvi kajuti. Drugače pa se je seveda ravnalo z moškimi. Vse brez izjeme so spravili v medkrovje in tu so bili železniški uradniki, žurnalisti, dopisniki,

⁴⁰ SN, št. 206, 7. 9. 1900.

⁴¹ Prav tam.

častniki, delavci, desperadosi, vse zmešano. Spali smo v visečih rogoznicah drug tik drugega kakor slaniki, jedli s cinastih krožnikov čudno brozgo ter imeli najomejnejši prostor za gibanje. Imeli nismo nobene kopeli, kar je bilo v tropskih krajih za nas, ki smo bili vajeni kopati se vsak dan, še posebej mučno. Stranišča pa so bila najprimitivnejša. Skratka, trpeli smo silno in dasi nismo ničesar pregrešili, se je z nami ravnalo brutalno ... V Vlissingenu v Holadnihi so nas izkrcali, tam nam je dal angleški konzul nekaj denarja za vožnjo, tako da sem se vrnil preko Kölna, Basla, Arlberga na Bled.«⁴²

Pred povratkom je bila družina Mosche zelo zaskrbljena o usodi svojega sina. Iz Colesberga jim je 2. januarja 1900 še poslal razglednico, potem pa o njem ni bilo ne duha ne sluha. Oče Alfonz se je obrnil na zunanje ministrstvo, toda poizvedovanja avstrijskega generalnega konzulata v Kapstadtu in avstro-ogrškega veleposlaništva v Londonu so bila neuspešna. Po nenadni vrnitvi sina je oče zunanje ministrstvo obvestil, da se je sin vrnil. Omenimo naj, da je bil vojaški ataše v Kapstadtu tedaj stotnik Robert Trimmel, ki je v prvi svetovni vojni napredoval do generalmajorja in je bil kot polkovnik kratek čas – od aprila do julija 1915 – tudi komandant mesta Maribor.⁴³

Kot smo omenili, je zelo mogoče, da so bili v burski vojni tudi še kakšni Slovenci, kot piše Schmidl v svoji disertaciji, je bilo precej Štajercev. Če je bil kdo iz Spodnje Štajerske, ne vemo. Med navadnimi vojaki in nižjimi oficirji najdemo Slovence tudi v vojni na Kreti 1897 in pri dušenju boksarske vstaje. Ti deli slovenske zgodovine pa še čakajo na obravnavo, ki zna biti zelo zahtevna, ker so skoraj vsi viri v tujini.

Viri

Nadškofijski arhiv Ljubljana, rojstna knjiga Kranj, Ljubljana.

Zgodovinski arhiv Ljubljana, Popis prebivalstva 1890 in 1910.

Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Wien.

Slovenski šolski muzej.

⁴² Prav tam.

⁴³ Schmidl, str. 345–348, o Trimmlu (1870–1955) zelo izčrpno o delovanju v Južni Afriki in na drugih dolžnostih v poglavju na str. 316–350.

Časopisi

Laibacher Zeitung 1899, 1900, 1901.

Slovenski Narod 1899, 1900, 1901, 1902.

Literatura

Božo Benedik, Počitniške vile so bile ponos blejskega turizma. V: *Kronika* 32, Ljubljana 1984, str. 197–213.

HRVATSKA esperantska galerija I. (1887–1918). http://www.esperanto.hr/galerio_1.htm (5. 7. 2013).

SCHEMATISMUS von der k.u.k. Heer und k.u.k. Marine von 1893, 1894, 1895, 1896. Wien 1893, 1894, 1895, 1896.

Erwin A. Schmidl, *Österreicher im Burenkrieg 1899–1902.* Wien 1980.

Zmago Šmitek, *Klic divjih svetov.* Ljubljana 1986.

Janez J. Švajncer, *Vojna zgodovina.* Ljubljana 1998.

VOJNA enciklopedija. Beograd, 1970–1974, zv. 1, 2, 3, 4, 8.

SLOWENEN IM BURENKRIEG

Zusammenfassung

Im Burenkrieg (1899–1902) kämpften an der Seite der Buren ungefähr 3.400 Freiwillige aus verschiedenen Ländern Europas und den Vereinigten Staaten von Amerika, unter denen waren auch zwischen 50 bis 100 Freiwillige aus Österreich-Ungarn. Wegen mangelhafter Daten ist es unmöglich, die genaue Zahl herauszufinden. Es waren auch einige Slowenen dabei. Bisher konnte man drei von ihnen identifizieren. Da es in den erhaltenen Daten keine Geburtsortangaben gibt, kann man nicht herausfinden, ob noch weitere Slowenen unter den Freiwilligen waren. Unter den Slowenen weiß man am meisten über Egon Moschet, der Sohn eines bekannten Ljubljanaer/Laibacher Advokat Alfons Moschet oder Mošet war. Egon Moschet war Artillerieleutnant und wegen Armeesuspendierung ging er noch vor dem Kriegsbeginn nach Südafrika. Im Krieg schloss er sich den Buren an, er wurde gefangenengenommen, nach der Freilassung ging er in seine Familienvilla nach Bled/Veldes zurück. Später meldete er sich für einen Armeeposten in Chile an und seit diesem Zeitpunkt fehlt von ihm jede Spur. Nach der Rückkehr aus dem Burenkrieg veröffentlichte er in dem *Slovenski narod* (*Slowenisches Volk*) seine Kriegsmemoiren, die die umfangreichste Kriegsschilderung eines Augenzeugen in slowenischer Sprache sind. Schon vor dem Krieg veröffentlichte er eine Artikelserie über Südafrika in *Dom in svet* (*Das Heim und die Welt*).

Der Zweite war Anton Pokorn, der auch in *Slovenski narod* (*Slowenisches Volk*) einen Brief veröffentlichte, aus dem ersichtlich ist, dass er auf der englischen Seite kämpfte. Mehr weiß man über ihn nicht.

Der Dritte war in Kranj/Krainburg geborene Infanterieleutnant Richard Schega, der ebenso aus Disziplinründen aus der Armee entlassen wurde und seinen Rang verlor. Später half er in dem Krieg den Buren. Anfang 1901 kam er angeblich nach Hause zurück, meh-

rere Daten über ihn sind aber nicht erhalten.

In verschiedenen Periodika gibt es noch einige Informationen über einzelnen Personen, die zu den Buren gingen; die Informationen können jedoch nicht überprüft werden.

SLOVENES IN THE BOER WAR

Summary

Around 3.400 volunteers from different European countries and the USA fought in the Boer War (1899–1902) on the Boer side. Among them were between 50 and 100 volunteers from Austria-Hungary. Due to insufficient data the exact number cannot be determined. Some of the volunteers were also Slovenes. Until now three could be identified. It is impossible to find out if there were more Slovenes because the preserved data do not include the places of birth. The most information is known about Egon Moschet, who was the son of Alfonz Moschet or Mošet, a well-known lawyer from Ljubljana. Egon Moschet was an artillery lieutenant; he was suspended from the army and left for South Africa already before the war. He joined the Boers in the war, was captured and he returned to his family villa in Bled after he had been released. Later on he volunteered for a military post in Chile and since then nothing else is known about him. After returning from the Boer War he published a series of war memoirs in *Slovenski narod* (*The Slovene Nation*), which are the most extensive witness reports in the Slovene language. Already before the war he published a series of articles on South Africa in *Dom in svet* (*Home and the World*).

The second one was Anton Pokorn, who also published a letter in *Slovenski narod* (*The Slovene Nation*). The letter proves that he fought on the English side. Unfortunately there is no other known information about him.

The third Slovene was an infantry lieutenant Richard Schega, who was born in Kranj. He was disciplinary expelled from the army and he lost his rank; after this he left to help the Boers. At the beginning of 1901 he returned home and this is all we know about him.

There is some more information in different periodicals about individuals that left in order to help the Boers, but all of this information cannot be checked.

Delovanje dr. Franca Kulovca na čelu SLS in ključni dogodki pred vojno

Tomaz Ivešić*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 929Kulovec F.:329(497.4)"1941"

Tomaz Ivešić: Delovanje dr. Franca Kulovca na čelu SLS in ključni dogodki pred vojno. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 84=49(2013), 1, str. 83–118

Avtor se je v razpravi posvetil delovanju dr. Franca Kulovca na notranje- in zunanje-političnem parketu. Pri notranjepolitičnem dogajanju ga je predvsem zanimal Kulovčev odnos do slovenske avtonomije in do vprašanja koncentracije političnih sil na Slovenskem. Pri zunanjepolitičnem dogajanju se je posvetil Kulovčevemu odnosu do vojne in njegovi drži na pomembnejših sestankih, ki so potekali zadnji mesec pred vojno. Prav zaradi časa, ki ga delovanje Kulovca zajema, se je avtor posvetil tudi razlagi dveh famoznih dni v letu 1941, in sicer gre za 30. marec, ko je stranka SLS sprejela dva ključna sklepa, in 5. april, ko sta Kulovec in Miha Krek obiskala slovaškega odpravnikar poslov v Beogradu. Avtor je prišel v razpravi do čisto drugačnih zaključkov, kot so do sedaj prevladovali v slovenskem zgodovinopisju.

Ključne besede: Franc Kulovec, Slovenska ljudska stranka, Franc Snoj, Alojzij Kuhar, Narodni svet, Miha Krek.

1.01 Original Scientific Article
UDC 929Kulovec F.:329(497.4)"1941"

Tomaz Ivešić: The Activities of Franc Kulovec, Ph.D., the Head of the Slovene Peoples' Party and the Key Events before the War. Review for History and Ethnography, Maribor 84=49(2013), 1, pp. 83–118

The author devotes this article to the activities of Franc Kulovec, Ph.D., from the point of view of the internal politics and foreign affairs. Regarding the internal political affairs the author was mostly interested in Kulovec's ideas on the Slovene autonomy and

* Tomaz Ivešić, univ. dipl. zgodovinar, študent 1. letnika magistrskega programa Novejša zgodovina, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva cesta 2, SI – 1000 Ljubljana, tomaz.ivesic@gmail.com

on the question of the concentration of political forces in Slovenia. From the point of view of foreign affairs the author emphasises Kulovec's attitude towards the war and his endeavours in the important meetings in the last month before the war. Because of Kulovec's time frame the author also deals with two famous days of 1941, i.e. 30th March, when the SLS (The Slovene People's Party) made two key decisions and 5th April, when Kulovec and Miha Krek visited the Slovak dispatcher in Belgrade. The author came to totally different findings as they were until now predominating in the Slovene historiography.

Key words: Franc Kulovec, Slovenska ljudska stranka (The Slovene People's Party), Franc Snoj, Alojzij Kuhar, Narodni svet (The National Board), Miha Krek.

Uvodne misli

Slovensko zgodovinopisje ve o dr. Francu Kulovcu veliko, a napisanega je malo, saj pisati o človeku, ki je živel v Koroščevi senci, ni zanimivo. Zgodovinarji, ki se ukvarjajo s prvo polovico prejšnjega stoletja, ga skoraj zagotovo omenijo v svojih delih, saj je težko, da ga ne bi. Kulovec je bil Jegličev »štipendist«,¹ med prvo svetovno vojno je pisal poročila z bojišč za *Slovenca* iz oddaljene Galicije in od drugod, kjer je spremljal slovenske fante, po vojni je postal tajnik Slovenske ljudske stranke in se lotil njene reorganizacije. V času Kraljevine SHS je bil večkratni poslanec in celo minister v kraljevi vladi. Za časa Aleksandrove diktature je bil interniran v Foči in Sarajevu, kasneje je bil tudi senator. Bil je še odbornik Katoliškega tiskovnega društva in predsednik konzorcija *Slovenca*, *Slovenskega doma* in *Domoljuba*. Nekaj časa je bil celo urednik *Slovenca*. Postavil je temelje Kmečki zvezi in sodeloval pri Gospodarski zvezi. A vendar se je slovensko zgodovinopisje šele v zadnjem času pričelo bolj intenzivno ukvarjati z življenjem dr. Kulovca, vsaj za tisti čas, ko je prevzel vodenje slovenskega dela Jugoslavenske radikalne zajednice oz. SLS.²

Z delovanjem Kulovca na čelu SLS se je oz. se še največ ukvarja znanstveni svetnik z Inštituta za novejšo zgodovino dr. Bojan Godeša, ki je leta 2008 v *Studia Historica Slovenia*, št. 2/3, objavil članek z naslovom: *Kulovčevo zavezništvo s HSS – sprememba v politični strategiji SLS po Koroščevi smrti*, najobširneje pa se je dr. Godeša o Kulovcu razpisal v knjigi *Čas odločitev: Katoliški tabor in začetek okupacije*, ki je izšla leta 2011 pri Mladinski knjigi v zbirki Premiki. Ker je knjiga dvignila precej prahu, tako med zgodovinarji kot v medijih, bo pričujoča razprava predvsem služila

¹ Jože Jagodic, *Nadžkof Jeglič: Majhen oris velikega življenja*. Celovec 1952, str. 141, 152.

² »Ob 20 letnici dr. Kulovčeve smrti«, *Svobodna Slovenija*, 6. april 1961, št. 14, str. 2; »† Dr. Fran Kulovec«, *Svobodna Slovenija*, 5. april 1951, št. 14, str. 1.

kot drugačen pogled na delovanje Franca Kulovca, kakor ga je moč razbrati iz pisanja tedanjega časopisja, pričevanj in literature. Svoje mišljenje o knjigi smo hkrati že zapisali drugje.³ Ker je Kulovčevo življenje tesno povezano z dogodki, ki so se dogajali med državnim prevratom 27. marca in napadom nad Jugoslavijo 6. aprila 1941, bomo pod drobnogled še posebej vzeli dogajanje v tistih dneh.

»Korošca ni več – kaj bo z nami? Kdo na njegovo mesto? Kdo bo vreden njegovega štita, ki je odbijal vse napade na slovenstvo in varoval Jugoslaviji mir kot izbranec med izbranimi?«⁴

14. decembra 1940 je umrl dr. Anton Korošec, *alfa in omega* Slovenske ljudske stranke. Da bi se razprtijam v stranki izognili, so se dan pred Koroščevim pogrebom, 16. decembra, dobili pri banu dr. Marku Natlačenu, da bi se pogovorili o Koroščevem nasledniku. Kakor je Franc Snoj povedal na zaslišanju, ko ga je izpraševala UDBA za Slovenijo leta 1948 na Nagodetovem procesu, se je sestanka udeležilo 8–10 ljudi. Med njimi so zagotovo bili: Franc Snoj, Franc Kulovec, Miha Krek, Marko Krajnc, Marko Natlačen in Juro Adlešič. Glasovali so tajno, in sicer tako, da so pisali na listke. Po prvem krogu glasovanja je dobil večino Kulovec, vendar ne absolutne. Zato so glasovali znova in v drugem krogu je mož absolutno večino dobil. Podpredsednik stranke je postal Snoj, Krek je postal tajnik stranke, blagajnik pa Marko Krajnc.⁵ Naslednji dan je sledila seja širšega banovinskega odbora JRZ za Slovenijo v Ljubljani, kjer so očitno na predlog dr. Kreka sprejeli mandate, kakor so se o njih dogovorili dan prej.⁶ S tem, da je predlagal Kulovca za predsednika, se je Krek kasneje v emigraciji hvalil.⁷ Beograjski krogi pa niso bili zadovoljni z imenovanjem novega načelnika SLS. Raje bi videli na tem položaju Kreka, za katerega so menili, da bi ga lažje »obvladovali«. Minister Mihailo Konstantinovič si je v dnevnik zabeležil, da se »sa Krekom može lakše«, in je zato spisal depešo za premiera Dragišo Cvetkovića, v kateri navija za Kreka kot voditelja Slovencev. Še slabše

³ Tomaž Ivešič, Anatomija neke knjige: Bojan Godeša, Čas odločitev. V: *Tretji dan*, leto 2012, letnik XLI, št. 7/8, str. 109–116.

⁴ »Vtis Koroščeve smrti med nami«, *Slovenec*, 15. december 1940, št. 289, str. 3.

⁵ Arhiv republike Slovenije, AS 1931, Nagodetov proces – Zaslihanje Franca Snoja, str. 14476 (dalje: ARS, Zaslihanje Franca Snoja ...).

⁶ »Novo vodstvo JRZ v Sloveniji«, *Slovenec*, 18. december 1940, št. 291, str. 8.

⁷ Janez A. Arnež, *SLS: Slovenska ljudska stranka 1941–1945*. Ljubljana – Washington D. C. 2002, str. 26 (dalje: J. Arnež, SLS).

mnenje o Kreku pa je imel Juraj Šutej, ki naj bi Konstantinoviću zanj dejal: »On je nesnaga. Njega možeš i maršnuti!«⁸

Kulovec je z nastopom nove politične funkcije imel velike načrte. Snaj pravi, da je »vztrajno pripravljaj precejšnje spremembe, ki bi mu uspele da ni nastopila vojna. V prvi vrsti je hotel odstraniti Natlačena in na njegovo mesto postaviti dr. Andreja Gosarja. Hotel je odstraniti tudi dr. Kreka in tako ustvariti pogoje za zблиžanje z Jugoslovansko strokovno zvezo in mlado inteligenco.«⁹ Kulovec naj ne bi maral Kreka in Natlačena, ker sta »s svojo ambicioznostjo« odbijala Gosarjevo skupino in precejšen del mlade katoliške inteligence. »Dr. Kulovec je imel linijo, katere pri dr. Kreku sploh ni bilo.«¹⁰ Kulovec pa je imel več težav. Prvič, ni bil »dobro zapisan« na dvoru in pri ministrskem predsedniku Cvetkoviću.¹¹ Drugič, utrujen je bil od politike. Tako je piscu članka ob njegovi smrti (najverjetneje gre za Ivana Ahčina, glavnega urednika *Slovenca*) dejal: »Ko sem slišal predlog, da nameravajo mene izbrati za predsednika, mi je bilo težko. Bog mi je priča, da nikdar nisem hrepenel po tej časti. Na kaj takega pa nikoli nisem niti v sanjah pomislil. Mislil sem, da bom počasi izpregel politiko, ker sem potreben počitka. Že 15 let nisem imel poštenega dopusta. Rad bi se oddahnil. Zato ob prostem času tako rad hodim ribe lovit, ker to mojim živcem dobro de. Zdaj pa bo tega konec – pa je treba, kaj hočeš. Vsaj dokler ne dobimo drugega.«¹² Da je bil presenečen nad tem, da je postal predsednik, je povedal že na žalni seji za Korošcem mladinske JRZ v Ljubljani.¹³ Podobno je dejal Milošu Staretu, ko je prvič kot predsednik prišel v Beograd: »Nisem tega hotel in Bog ve, kaj bo.«¹⁴ In tretjič, Kulovec ni imel tolikšne avtoritete kot Korošec, ni imel »bianco čeka«, s katerim bi lahko nanj zapisal znesek po ljubi volji, Kulovec se je moral o zadevah bistveno več posvetovati s stranko in ne delati na lastno roko.¹⁵

Medtem ko je zagrebško časopisje izražalo veliko zadoščenje ob imenovanju Kulovca za predsednika,¹⁶ je sam v svojih prvih izjavah dal vedeti,

⁸ Mihailo Konstantinović, *Politika sporazuma: Dnevničke beležke 1939–1941: Londonske beležke 1944–1945*. Novi Sad 1998, str. 252 (dalje: M. Konstantinović, *Politika sporazuma*).

⁹ ARS, Zaslisanje Franca Snoja, str. 14476.

¹⁰ ARS, Zaslisanje Franca Snoja, str. 14365.

¹¹ Prav tam, str. 14476.

¹² »+ Dr. Fran Kulovec«, *Slovenec*, 8. april 1941, št. 82, str. 3.

¹³ »Programatični govor dr. Franca Kulovca«, *Slovenec*, 18. december 1940, št. 291, str. 8.

¹⁴ J. Arnež, SLS, str. 27.

¹⁵ Bojan Godeša, *Čas odločitev: Katoliški tabor in začetek okupacije*. Ljubljana 2011, str. 125 (dalje: B. Godeša, *Čas odločitev*).

¹⁶ »Hrvatski listi pozdravljajo dr. Kulovca«, *Slovenec*, 19. december 1940, št. 292, str. 6.

da bistvenih sprememb v politiki ne bo. Se pravi nadaljevanje, izvajanja politike sporazuma in boj za slovensko avtonomijo. Mladini JRZ je dejal: »Slovenska avtonomija je velik ideal za katerega se bom vedno boril z vašo pomočjo.«¹⁷ To avtonomijo je dojemal kot nadaljevanje politike sporazuma. »Politika sporazuma je postala državna politika. Mi Slovenci smo bili vedno odkriti prijatelji in pospeševalci te politike. Z odkritim veseljem smo sprejeli sporazum s Hrvati. Država se je s tem dejanjem silno utrdila. /.../ Novo državno politiko hočemo Slovenci tudi nadalje moško podpirati. Prepričani smo, da ni več daleč čas, ko bomo napravili korak naprej in se uresniči naša želja, da dobimo samoupravno banovino Slovenijo.«¹⁸ Pri Slovencu so nato zapisali: »Tako je dr. Korošček politični naslednik dr. Kulovec na dan dr. Koroščevega pogreba tako rekoč z njegovega groba politično dediščino svojega velikega voditelja oklical za svoj program, ki ostane program slehernega Slovenca.«¹⁹

Vse od Koroščeve smrti dalje so potekali pogovori o rekonstrukciji vlade. Glavna Kulovčeva naloga je bila, da Slovenci obdržijo dve mesti v vladi, medtem ko je minister Konstantinović tej ideji nasprotoval, saj je menil, da sta dve ministrski mesti za Slovence absolutno preveč.²⁰ Cvetković ni podpiral teženj Kulovca in Kreka, da bi dobila mesto podpredsednika vlade in še en resor. Predvsem se je opiral na mnenja Konstantinovića in drugih. Cvetković je malo popustil in ponudil Kulovcu dva resorja, za nacionalno zdravje in socialo. Pogoj za to, da bi imeli Slovenci dva portfelja v vladi, je bilo strinjanje Srđana Budisavljevića (Samostalna demokratska stranka) in Džaferja Kulenovića (Jugoslovenska muslimanska organizacija), saj so oni imeli le po enega predstavnika, težili so pa tudi k drugemu. Kulovec in Krek sta svoje zahteve pogojevala s tem, da bosta, če ne bodo uresničene, oba odšla iz vladne kombinacije in na mesto ministra imenovala nekoga tretjega, kar pa Cvetkoviću nikakor ni bilo po godu.²¹ V beograjskih krogih je bil Kulovec v pogovorih dokaj spreten, predvsem pa energičen. Pred imenovanjem na novo funkcijo, ki se je zavleklo zaradi pravoslavnih božičnih praznikov in ker se še niso dogovorili, ali se ustanovi novo ministrstvo

¹⁷ »Programatični govor dr. Franca Kulovca«, Slovenec, 18. december 1940, št. 291, str. 8.

¹⁸ »Dr. Franc Kulovec«, Slovenec, 1. januar 1941, št. 1, str. 1.

¹⁹ »Politični dogodki v letu 1940: V naši domovini«, Novoletna priloga »Slovenec«, 1. januar 1941, str. 13.

²⁰ M. Konstantinović, Politika sporazuma, str. 258, 269 in 274; »Preuredba vlade«, Slovenec, 5. januar 1941, št. 4, str. 3.

²¹ M. Konstantinović, Politika sporazuma, str. 258, 269 in 274; Ljubo Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928–1941*. Zagreb 1974, str. 298 (dalje: L. Boban, Maček i politika ...).

za prehrano,²² je imel ogromno političnih pogovorov. Pogovarjal se je tako rekoč z vsemi in iskal njihovo podporo za svoje načrte. Kramljal je s ministrom Jurjem Šutejem, z ministrom za pravosodje dr. Lazo Markovičem, beograjskim županom Jevrejem Tomićem, hrvaškim voditeljem Vladkom Mačkom, s predsednikom vlade Cvetkovičem, s predsednikom SDS Srđanom Budisavljevičem itd.²³ Po avdienci pri knezu regentu Pavlu Karađorđeviću in po pogovorih v naslednjih dveh dneh z Mačkom in Cvetkovičem je bila nova vladna ekipa že znana.²⁴ Kulovec je postal minister brez listnice, Krek pa prosvetni minister. 25. januarja 1941 sta ob pol dveh zaprisegla v kabinetu predsednika vlade.²⁵ Slovenec je hitel s tolmačenjem nove funkcije ministra Kulovca. »Iz razumljivih razlogov zaenkrat ni prevzel v vladi resora, ki bi ga preobremenjeval z vladnimi posli. Kot član kr. vlade bo sodeloval pri vodstvu naše državne politike, a istočasno se želi intenzivno posvetiti politični organizaciji in delu stranke zlasti v Sloveniji. Zaradi njegovih izrednih organizatoričnih sposobnosti in požrtvovalnosti mu bo to delo, ki ga je z uspehom mnogo let opravljal kot glavni tajnik stranke v Sloveniji, gotovo tudi uspelo.«²⁶ Če sta Kulovec in Krek lahko bila zadovoljna z obdržanima dvema mestoma v vladi, so bili z »rekonstrukcijo« vlade nezadovoljni pri Jugoslovanski nacionalni stranki (JNS). Pri *Jutru* so zapisali, da ne gre za nobeno rekonstrukcijo, ampak za izpopolnitev vlade. Zakaj ni prišlo do rekonstrukcije vlade, da bi dobila široko osnovo, pa jim ni bilo znano.²⁷ Nezadovoljen, predvsem nad Krekom, je bil tudi Konstantinović, ki si je v dnevnik zabeležil: »Za vreme ručka rekao sam mu (knezu Pavlu – o. p. T. I.) da mislim da je pogreška što je Krek postao ministar prosvete. Bojim se da ga javnost srpska neće dobro primiti, a i žalim što se neprestano odlaže izrada prosvetnog plana za celu zemlju. Slovenci, pa i Krek, vode sitnu politiku čara za njihovu pokrajinu.«²⁸

²² »Preuredba vlade«, Slovenec, 5. januar 1941, št. 4, str. 3.

²³ »Politični razgovori predsednika dr. Kulovca«, Slovenec, 4. januar 1941, št. 3, str. 2; »Politične konference v Belgradu«, Slovenec, 14. januar 1941, št. 10, str. 2; »Pred rekonstrukcijo vlade«, Slovenec, 16. januar 1941, št. 12, str. 2; »Politični pogovori v Belgradu«, Slovenec, 16. januar 1941, št. 12, str. 2; »Posveti dr. Kulovca«, Slovenec, 23. januar 1941, št. 18, str. 2.

²⁴ »Dr. Kulovec v avdijenci«, Slovenec, 24. januar 1941, št. 19, str. 2; »Politični pogovori v Belgradu«, Slovenec, 25. januar 1941, št. 20, str. 2.

²⁵ »Izpolnitev vlade narodnega sporazuma«, Slovenec, 26. januar 1941, št. 21, str. 1.

²⁶ »Izpolnitev vlade narodnega sporazuma«, Slovenec, 26. januar 1941, št. 21, str. 1.

²⁷ »Odložena rekonstrukcija vlade«, Jutro, 26. januar 1941, št. 22, str. 4.

²⁸ M. Konstantinović, Politika sporazuma, str. 285.

Kulovec in njegovo delovanje na lokalni ravni

Pater Kazimir Zakrajšek je v svoji knjigi *Ko smo šli v morje bridkosti* o Kulovcu zapisal: »Vsikdar je krepko in neustrašno nastopal za pravice svojega naroda, katerega je ljubil z vso dušo. /.../ Posebno se je zavzel za ves slovenski narod v Belgradu, ko je po dr. Koroščevi smrti postal glavni voditelj Slovencev in njihov minister. To je bilo zadnje mesece pred vojno.«²⁹ Da je bila Kulovčeva želja biti brez resorja, je lepo razvidno iz njegovega delovanja na področju Slovenije. Bil je pač varen biti tajnik stranke in imeti pristen stik z organizacijami v Sloveniji. Že kmalu po tem, ko se je povzpел na vrh SLS, je v božični poslanici slovenski akademski mladini dejal, da se njihovo prizadevanje za vseučilište še ni prenehalo. »Manjkajo še gmotni pogoji za pravo popolnost. Naše delo bo šlo za tem, da se zgradi popolna medicinska fakulteta s kliniko, novo osrednje poslopje, da dobe še druge fakultete potrebne inštitute, stolice, laboratorije in opremo. Vas pa, dragi akademiki pozivam, da bodite vredni našega slovenskega vseučilišta. Zato se poglobljajte v strokovni študij, kajti le strokovni izobraženci morejo biti v prid napredku slovenskega naroda.«³⁰ V tem smislu je tudi zatrdil rektorju dr. Matiji Slaviču, ko je ga je obiskal v Beogradu na začetku februarja, da se bo boril za slovensko univerzo.³¹ Dober mesec dni kasneje ga je Slavič zopet obiskal, tokrat okrepljen z delegacijo v sestavi inž. Feliks Lobe glede strojnega instituta ter profesorja medicinske fakultete v Ljubljani dr. Božidar Lavrič in dr. Karel Lušicki, ki sta »posredovala za spopolnitev fakultete«. Na sestanku je bil seveda tudi prosvetni minister Krek.³²

Kulovec se je zavzemal še za elektrifikacijo Dravskega polja. 13. februarja 1941 se je s Konstantinovičem pogovarjal o elektrifikaciji in že v začetku marca so pri *Slovincu* poročali, da so se zadeve končno premaknile in da je elektrarna Fala v Mariboru že pristala na to, da bodo pričeli z gradnjo daljnovoda od Rač preko Cirkovc do Sv. Lovrenca (danes Lovrenc na Dravskem polju) in vse do Ptujске Gore.³³

Naslednje področje, kjer je bil Kulovec dejaven, so bile reparacije Sloveniji iz časa prve svetovne vojne. Popoldne 26. februarja 1941 so imeli v

²⁹ Kazimir Zakrajšek, *Ko smo šli v morje bridkosti*. Washington D. C. 1942, str. 47–48 (dalje: K. Zakrajšek, *Ko smo šli ...*).

³⁰ »Božična poslanica predsednika dr. Kulovca«, *Slovenec*, 28. december 1940, št. 297, str. 2.

³¹ »Rektor dr. Slavič v Belgradu«, *Slovenec*, 7. februar 1941, št. 31, str. 2.

³² »Belgrajske novice«, *Slovenec*, 13. marec 1941, št. 60, str. 2.

³³ M. Konstantinovič, *Politika sporazuma*, str. 299; »Elektrifikacija Dravskega polja«, *Slovenec*, 2. marec 1941, št. 51, str. 5.

Beogradu sejo gospodarskega odbora ministrov. Seji je prisostvoval tudi Kulovec, na dnevnem redu je bila sprememba uredbe o likvidaciji škode, povzročene pred več kot dvema desetletjema.³⁴ Očitno ni prišlo do nobene napredka, saj je *Slovenec* poročal le nekaj dni kasneje, da Odbor vojnih oškodovancev dobiva pisma, v katerih se oškodovanci pritožujejo, da še vedno niso dobili ničesar, in jih zanima, kakšno je stanje. Odbor je nato ustno in pisno interveniral pri ustreznih osebah.³⁵ Ti »merodajni« osebi sta bili Kulovec in Krek. Dobra dva tedna kasneje sta bila na sestanku s finančnim ministrom Šutejem in ministrom Konstantinovičem, pogovarjali so se o proračunu za prosveto. Na neki točki je Krek omenil reparacije za Slovenijo, nakar je Konstantinović ostro odreačiral. V dnevniku je zabeležil: »Svi traže reparacije, i Hrvatska i Slovenija. Od koga? Od gole Šumadije, koja nema ni puteva, ni ništa drugo. Neka odu 20 kilometara od Beograda, pa će videti šta je urađeno za Šumadijo. Ko je kriv? Oni se izvlače: Krive sistem (koji?).«³⁶ In tukaj se je zgodba o reparacijah končala, kraljevina je bila pač obubožana.

Januarja 1941 je hud udarec doletel železničarje. Nejevolja se je širila med njimi, ker je prometni minister sprejel novo uredbo, ki je bila strogo centralistična in je železničarjem jemala še tisto malo samouprave, ki so je imeli od leta 1922. *Slovenec* je o uredbi poročal in bil proti tudi zato, ker je bila to še ena izmed preprek k rešitvi notranjepolitičnega problema. Morali bi preiti k decentralizaciji in ne obratno.³⁷ Škoda je bila za SLS še toliko večja, ker se je to zgodilo v času, ko so bili vladna stranka in so bili tako delno soodgovorni za sprejetje nove uredbe. Kulovec je zato moral 27. januarja miriti železničarje na občnem zboru Kluba železničarjev JRZ, kjer jim je obljubil, da se bo zavzemal za njihove težnje.³⁸ In res je 19. februarja obiskal prometnega ministra Nikolo Bešlića in imel z njim daljši razgovor o prometnem omrežju v Sloveniji ter o prometnem osebju in o izboljšanju njihovega položaja. Kakor poroča *Slovenec*, je prometni minister Kulovcu obljubil podporo pri njegovih prizadevanjih.³⁹

Vendar je bila največja težava, s katero se je Kulovec ukvarjal, prehrana. V dnevih, ko je prevzel vodstvo stranke, so zaradi prepočasnega poslovanja oblasti, po poročanju *Jutra*, na njegovem rodnem Dolenjskem ljudje ostali

³⁴ »Belgrajske novice«, *Slovenec*, 27. februar 1941, št. 48, str. 3.

³⁵ »Vojnim oškodovancem«, *Slovenec*, 2. marec 1941, št. 51, str. 5.

³⁶ M. Konstantinović, *Politika sporazuma*, str. 327.

³⁷ »Centralistična uredba«, *Jutro*, 23. januar 1941, št. 19, str. 7; »Socialno zavarovanje naših železničarjev«, *Slovenec*, 22. januar 1941, št. 17, str. 4.

³⁸ »Naši železničarji so zborovali«, *Slovenec*, 28. januar 1941, št. 22, str. 5.

³⁹ »Politični posveti v Beogradu«, *Slovenec*, 20. februar 1941, št. 42, str. 2.

brez moke oz. posledično brez kruha.⁴⁰ Januarja so uvedli nakaznice za kruh in moko, februarja pa je Kulovec intenzivno posredoval pri raznih ministrih glede omenjene problematike. Daljši razgovor je imel s Cvetkovičem, ki je že pred tem sprejel Kreka in podpisal uredbo, da je lahko Dravska banovina vzela 100.000 din kredita za prehrano. V prvih treh mesecih leta 1941 je bil pri Kulovcu na rednih obiskih Franc Snoj, ki je bil podpredsednik stranke in predsednik Prevoda, prehranjevalnega zavoda, ki je skrbel za prehrano Slovenije.⁴¹

Kulovec, motika in slovenska avtonomija

Čeprav so bili mnogi skeptični do Kulovčevega odnosa do slovenske avtonomije, npr. britanski konzul v Zagrebu Terence C. Rapp,⁴² pa je vsaj na začetku odločno nastopil njej v prid. Prvi takšen govor je bil že zgoraj omenjeni mladini JRZ. Glas o njegovih zahtevah je segel vse do Berlina, saj naj bi *Deutsche Allgemeine Zeitung* o Kulovcu poročal, da je njegov namen, da se uresniči široka upravna avtonomija za Slovenijo. Da se je izkazal kot čuvaj linije dr. Korošca in da njegovih akcij v vladi ne gre podcenjevati. Pričakovali so, da bo kmalu dal pobudo, ki bi pomenila okrepitev in ureditev notranjepolitičnih razmer v Jugoslaviji.⁴³ Svoje težnje po avtonomiji je še bolj izrazil v Celju na seji okrajne JRZ, ko je dejal, da bi bilo najlepše darilo mlademu kralju, ko jeseni zasede prestol, že notranje urejena država in dodal: »Ko gledamo v 20 letno zgodovino naše mlade države, ko tehtamo slabe in dobre stvari, menimo da je zgodovinsko potrjeno, da je bil togi centralizem vir vseh nesreč in razprtij. Če je tako, ne kaže drugega, kakor da vzamemo motiko in ga pokopljemo za večne čase, državo pa postavimo na temelje, ki jih narekuje nauk zgodovine.«⁴⁴ Prav tako je poudaril, da je pomembno imeti dobre odnose tako z Zagrebom kakor tudi z Beogradom. »Prej so nekateri hoteli vedeti, da hodimo mimo Zagreba v Belgrad, zdaj si

⁴⁰ »V novomeškem srezu primanjkuje moke«, *Slovenec*, 21. december 1940, št. 299, str. 3.

⁴¹ »Uvedba nakaznic za kruh in moko«, *Jutro*, 21. januar 1941, št. 17, str. 5; »Za prehrano Slovenije«, *Slovenec*, 6. februar 1941, št. 31, str. 3; »Politični posveti v Belgradu«, *Slovenec*, 1. februar 1941, št. 26, str. 2; »Belgrajske novice«, *Slovenec*, 27. februar 1941, št. 48, str. 3; »Belgrajske novice«, *Slovenec*, 21. marec 1941, št. 66, str. 2; »Belgrajske novice«, *Slovenec*, 22. marec 1941, št. 67, str. 2.

⁴² Kulovec je Rappu leta 1939 zatrjeval, da je za avtonomijo, vendar si je Britanec ustvaril drugačno mnenje. Glej: Jerca Vodušek Starič, *Slovenski špijoni in SOE: 1938–1941*. Ljubljana 2002, str. 120 (dalje: J. Vodušek Starič, *Slovenski špijoni ...*).

⁴³ »Nemški listi o dr. Kulovcu«, *Slovenec*, 31. januar 1941, št. 25, str. 2.

⁴⁴ »Smernice našega političnega vodstva: Načelni govor predsednika dr. Franca Kulovca v Celju«, *Slovenec*, 4. februar 1941, št. 28, str. 5.

nekateri domišljujejo, da se predolgo zadržujemo v Zagrebu. Mi vsi vemo, da je naše razmerje tako do bratov Hrvatov kakor do Srbov in vse države pravilno. Ko sem hodil v Belgrad, sem se rad ustavil v Zagrebu. Pri vsem tem pa nisem nikoli pozabil, da je Belgrad prestolnica naše države, kjer je kraljevska vlada in sedež naše vzvišene dinastije!⁴⁵ *Slovenec* je dva dni kasneje te zahteve utemeljeval s tem, da ni ovir za te dolgoletne želje in zahteve slovenskega naroda. Saj če je bilo moč oživiti banovino Hrvatsko, bo neprimerno lažje oživeti slovensko banovino, ker so Slovenci v državi »kulturno, jezikovno in zemljepisno še neprimerno bolj jasno obeležni kakor pa Hrvati ali Srbi«. ⁴⁶ Vendar v času intenzivnega delovanja politike na zunanjepolitičnem področju prostora za nadaljevanje preureditve države enostavno ni bilo. Ciril Žebot je v tem času večkrat zahajal v Kulovčev ministrski urad. Kot je zapisal, so dobivali o preureditvi države en in isti odgovor, »da namreč pogoji za splošno zvezno ureditev še niso zreli. Glavna skrb je bila osredotočena na zunanjo politiko.«⁴⁷ V tem smislu je Miha Krek že 4. maja 1940 na zborovanju mestne organizacije JRZ v Mariboru dejal, da vprašanja slovenske samouprave ni moč pospešiti.⁴⁸ V podobnem tonu je moral tudi Kulovec priznati nemoč, ko je na širši seji mestnega odbora JRZ v Mariboru sredi februarja dejal, da je vprašanje avtonomije njihovo načelno stališče. »Toda pri tem poudarjam, da smo Slovenci vedno imeli razumevanje za prednost in nujnost neodložljivih splošnih državnih problemov, če smo tako delali v rednih časih, toliko bolj bomo tako delali v današnjih časih evropske in svetovne vojne.«⁴⁹ Vendar se Kulovec dolgoročno ni odrekel slovenski banovini, misel nanjo je samo preložil, saj je 2. marca 1941 na seji okrajnega odbora JRZ v Ljutomeru še enkrat »podčrtal« zahtevo slovenskega naroda po širši samoupravi.⁵⁰

Kulovec si je v boju za banovino želel na svojo stran pridobiti Zagreb. Tako se je odločil nasloniti se na prvaka Hrvatske seljačke stranke Vladka Mačka, s katerim sta bila v dobrih odnosih že nekaj let. Kulovec je bil tako zagovornik tesnejšega sodelovanja s HSS na volitvah leta 1935.⁵¹ Maček pa

⁴⁵ »Osnove slovenske politike«, *Domoljub*, 5. februar 1941, št. 6, str. 1–2.

⁴⁶ Jurij Perovšek, *Slovenci in Jugoslavija v tridesetih letih*. V: *Slovenska trideseta leta: Simpozij 1995*, ur. Peter Vodopivec in Joža Mahnič, Ljubljana 1997, str. 26 (dalje: J. Perovšek, *Slovenci in Jugoslavija* ...).

⁴⁷ Ciril Žebot, *Neminljiva Slovenija: Spomini in spoznanja iz razdoblja sedemdesetih let od majniške deklaracije*. Celovec 1998, str. 154 (dalje: C. Žebot, *Neminljiva Slovenija*).

⁴⁸ J. Perovšek, *Slovenci in Jugoslavija* ..., str. 25.

⁴⁹ »Dr. Kulovčev govor o vprašanjih naše politike: Dva njegova govora preteklo soboto in nedeljo«, *Slovenec*, 18. februar 1941, št. 40, str. 2.

⁵⁰ J. Perovšek, *Slovenci in Jugoslavija* ..., str. 26.

⁵¹ K. Zakrajšek, *Ko smo šli* ..., str. 48.

ga v svojih spominih omenja kot dobrega prijatelja.⁵² Za hrvaško naklonjenost se je bilo še treba potruditi. Maček in Kulovec naj bi se že razšla po tem, ko naj bi mu Maček po podpisu sporazuma in ustanovitvi banovine Hrvatske dejal, da se bo zdaj moral boriti nadaljnjih 20 let, da bo dobil banovino Slovenijo.⁵³ *Jutro* je poročalo 31. januarja 1941, da zagrebški časopis *Obzor* poroča o nadaljnji ureditvi države, ki bo vodila do dveh banovin, Slovenije in Srbije, in da po njihovih informacijah ne obstaja med Hrvaško in Slovenijo nobene prepreke. Slovenci naj samo vrnejo Štrigovo, Hrvatje bodo pa vrnili Drago in Osilnico. S tem bo razmejitev med Slovenijo in Hrvaško končana.⁵⁴ Medtem je *Hrvatski dnevnik* poročal, da bo Slovenija dobila svojo avtonomistično ureditev, da si to želi Maček in Hrvatje nasploh in da blokada ne prihaja z njihove strani.⁵⁵ Spor je torej obstajal. Kulovec si je moral hrvaško podporo za banovino pridobiti tako, da bi spor likvidiral, hkrati pa bi že imel začrtano mejo slovenske banovine. Tako bi ubil dve muhi na en mah. Da je bilo tako, nam kaže dejstvo, da *Slovenec* o Štrigovi sploh ne poroča. Je pa bilo bistveno bolj dejavno *Jutro*. Že konec decembra so poročali, da je zagrebški nadškof Alojzij Stepinac v Štrigovi odprl novo župnišče in napovedal v kratkem priključitev kraja k hrvaški banovini.⁵⁶ Spor se je še bolj zaostрил, ko so iz Ljutomera, pod katerega srez je Štrigova spadala, hoteli podaljšati avtobusno progo do Štrigove. V Razkrižju naj bi stvar z »velikim veseljem sprejeli«, za Štrigovo pa je obstajal strah, da bi kljub veliki želji občanov uprava zaradi političnih razlogov predlog odklonila, ker so se nekateri njeni člani zaradi nagovarjanja »priseljenih Hrvatov« navdušili nad hrvaško banovino. *Jutro* je upravičenost razmejitve v prid Dravske banovine utemeljevalo: »Razkrižje in Štrigova nista samo upravno pripojena Ljutomeru, temveč težita k njemu tudi gospodarsko in kulturno. Na obeh področjih se jima nudi mnogo od strani Ljutomera, dočim nimata od Čakovca ničesar, niti nista imela, niti ne bosta imela, čeravno ju potiskajo tja tisti, ki imajo pri tem svoje osebne račune.«⁵⁷ Na čigave osebne račune so mislili pri *Jutru*, ne vemo, so pa nekaj dni kasneje poročali, da so pri *Hrvatskem dnevniku* zapisali, da je Maček dal kaplanu Miklaužiću iz Štrigove 10.000 din za nakup oblačil za revne hrvaške

⁵² Vladko Maček, *Memoari*. Zagreb 2003, str. 228 (dalje: V. Maček, *Memoari*).

⁵³ M. Konstantinović, *Politika sporazuma*, str. 252.

⁵⁴ »Zagrebski list o perećih nalogah notranje politike«, *Jutro*, 31. januar 1941, št. 26, str. 7.

⁵⁵ »Avtonomija Slovenije in polemika med hrvatskim in italijanskim listom«, *Slovenec*, 4. februar 1941, št. 28, str. 2.

⁵⁶ »Nadškof Stepinac v Štrigovi«, *Jutro*, 27. december 1940, št. 302, str. 2.

⁵⁷ »Podaljšanje avtobusne proge iz Ljutomera v Štrigovo«, *Jutro*, 9. januar 1941, št. 7, str. 3.

otroke.⁵⁸ Ves spor naj bi šel celo tako daleč, da je Akademski organizacija Hrvatske seljačke stranke na zagrebskem vseučilištu poslala brzojavko kraljevi banski upravi v Ljubljano zaradi razmer, ki naj bi vladale v Štrigovi. Zahtevali so, naj se takoj preneha preganjanje hrvaškega prebivalstva, ki »začasno« živi na slovenskem ozemlju, naj se razveljavijo vse kazni zaradi obešanja hrvaških zastav in priznavanja hrvaške narodnosti, in zapisali, da zahtevajo takojšnjo priključitev Štrigove k banovini Hrvatski.⁵⁹ *Katolički list* pa naj bi, kakor poroča *Jutro*, pisal, da naj bi bil kaplan Miklaužić celo pred sodiščem, ker se je zavzemal za takšno rešitev, se pravi, za priključitev k banovini. Po njihovem pisanju naj bi poleg Stepinca dal izjavo o priključitvi Štrigove tudi hrvaški ban Ivan Šubašić. Po njihovem bi bilo treba zapreti tiste, ki vnašajo medplemnski nemir in ki hočejo posloveniti »hrvatske krajeve«, kot sta Štrigova in Škafarsko. »Slučaj s Štrigovo je klasičen primer zaslepljenosti, ki bo hudo škodovala interesom slovenskega naroda. Hrvatom ne more nihče jemati tega kar jim po božjih zakonih pripada.«⁶⁰ Ob takšnem pisanju hrvaškega časopisja Kulovec ni mogel ostati miren. Glede Štrigove se je pogovarjal s Stepincem že kmalu po tem, ko je prišel na čelo SLS.⁶¹ Prvič lahko v časopisju zasledimo Kulovčev obisk pri Stepincu v Zagrebu že 4. januarja 1941,⁶² bolj vsebinski pa je bil Stepinčev obisk v Beogradu pri knezu Pavlu, ko je med drugim obiskal Kulovca,⁶³ saj se je ta le nekaj dni kasneje oglasil v Zagrebu in obiskal bana Šubašića in Mačka ter imel z njima enourni pogovor. »Ko so ga časnikarji vprašali kaj je s Štrigovo in z drugimi občinami, ki naj bi se vrnile banovini Hrvatski, je odgovoril, da se bodo vsa ta vprašanja lepo in sporazumno rešila.«⁶⁴ Ozemeljski spor pa se sploh ni rešil, saj je Kulovec to izjavil na začetku meseca marca, tik pred usodnimi posvetovanji in dogodki na zunanjepolitičnem področju, tako da je meja bodoče banovine Slovenije ostala nerešena.⁶⁵

⁵⁸ »O Štrigovi«, *Jutro*, 14. januar 1941, št. 11, str. 7.

⁵⁹ »Spet Štrigova«, *Jutro*, 22. januar 1941, št. 18, str. 7.

⁶⁰ »Štrigova brez konca in kraja«, *Jutro*, 26. januar 1941, št. 22, str. 4.

⁶¹ B. Godeša, *Čas odločitev*, str. 148.

⁶² »Od nedelje do nedelje: Notranji pregled«, *Slovenec*, 5. januar 1941, št. 5, str. 3.

⁶³ »Nadžkof dr. Stepinac v avdienci pri Nj. Vis. Knezu namestniku Pavlu«, *Slovenec*, 25. februar 1941, št. 46, str. 2.

⁶⁴ »Dr. Kulovec v Zagrebu«, *Slovenec*, 2. marec 1941, št. 51, str. 2.

⁶⁵ Zgolj kot zanimivost omenimo pričevanja, da je sredi leta 1947 v Štrigovo prišla Vida Tomšič in Štrigovčanom razložila, da ne živijo več na slovenskem ozemlju. (Ivan Gerenčer, »Vida Tomšič je Štrigovčanom povedala da ne živijo več na slovenskem ozemlju« *Delo*, 4. december 1991, št. 284, str. 3). Več o dogodkih v Štrigovi po drugi svetovni vojni glej: Peter Pavel Klasinc, *Arhivski dokumenti o dogodkih v Štrigovi in okolici v prvih letih po drugi svetovni vojni: Od nasilnega določanja meja do »nepotrebnih« likvidacij*. Ljubljana 2009.

Politična koncentracija sil na Slovenskem

Celjski februarski govor dr. Kulovca je po vsej Sloveniji močno odmeval. V njem je strankin načelnik poudaril predvsem pomirjenje med strankami zaradi časa, ki zahteva medsebojno sodelovanje na notranjem in zunanjem področju, razen seveda komunistov. »Mi ki smo brez dvoma večina našega slovenskega naroda, nosimo v prvi vrsti odgovornost za njegovo usodo. Ni sedaj čas, da bi se stranke med seboj prepirale in razpravljale pred javnostjo majhne osebne in druge zadevice. Želimo, da zaradi vsega naroda nastopi med nami pomiritev. Ali ne bi bilo lepo in dostojanstveno, ko bi se naša javna glasila dvignila visoko nad dnevne strasti in bi iz tega visokega vidika obdelovala naša narodna in državna vprašanja! Če je kdaj, je sedaj čas, da presojamo vse naše javno življenje z vidikov hierarhije vrednot. Morda je za nekatere težko da se dvignejo dnevne strasti in se dajo voditi le po največjih narodnih in državnih vrednotah. Morda je težko, toda je treba. Če je v nas dovolj samozataje, dovolj uvidevnosti, tudi ne bo težko podrediti se priznanemu narodnemu vodstvu. Zato kličem vsem: S tem naj nastopi pomirjenje, da bomo močni in veliki v časih velike preizkušnje.«⁶⁶ Slovenčev uvodnik je hitel s tolmačenjem Kulovčevega govora: »Ne smemo se čuditi, ako je predsednik dr. Kulovec v svojem nadaljnjem govoru pozval tudi druge slovenske stranke, naj zaradi sedanjega stanja v svetu, in še bolj zaradi usodnih odločitev, ki se jim gotovo bližamo, podrede svoje ločene politične želje in zahtevce skupni blaginji naroda. Večkrat slišimo iz nasprotnega tabora izraženo željo po skupni slovenski politični akciji, toda tako, da naj bi se večinska stranka prilagodila malim skupinam in njim na ljubo popustila v svojem delu in programu. To seveda nikakor ne gre. /.../ Številčno in organizatorično je naša stranka tako močna, da ji v Sloveniji ni treba iskati družčine z drugo stranko. Toda kljub temu ne izključujemo izmirjenja in sodelovanja tudi s drugimi strankami, ki so dobre volje, seveda le pod pogojem, da se le-te podrede priznanemu narodnemu vodstvu.«⁶⁷

Jutro je govor razumelo popolnoma drugače. Po njihovem si je Kulovec prizadeval za resnično pomiritev in ne za podrejanje. Strinjali so se z vsem, kar je dejal, ne pa s Slovenčevim uvodnikom. »Pritrditi se mora g. ministru, da so časi, v katerih živimo, preveč usodepolni, da bi se smele narodne sile trošiti v medsebojnih borbah. /.../ Mi delimo željo g. Kulovca, da bi bilo najlepše, ako bi mogli do takrat (do prevzema oblasti kralja Petra

⁶⁶ »Smernice našega političnega vodstva: Načelni govor predsednika dr. Franca Kulovca v Celju, Slovenec, 4. februar 1941, št. 28, str. 5.

⁶⁷ »Celjski govor dr. Kulovca«, Slovenec, 4. februar 1941, št. 28, str. 1.

II – o. p. T. I.) že imeti urejeno vprašanje naše notranje reorganizacije. /.../ Tudi mi smo pristaši pomirjenja in smatramo, da današnja doba nalaga vsakomur, da se resno zamisli nad tem problemom. Pogoji, da pridemo do njegove rešitve, niso težki. Treba se je odreči strankarski ekskluzivnosti, metodam, ki v politično drugače mislečem vidijo le nasprotnika, ki ga je treba do kraja preganjati in katerega mišljenje je treba odbijati, pa če bi bilo stokrat uvaževanja vredno. /.../ Čitali smo komentar, ki ga je objavil Slovenec k govoru g. ministra. Radi bi rekli, da smo izvajanja dr. Kulovca bolje razumeli nego glavno glasilo JRZ. Slovenec smatra, da je pomirjenje mogoče le, če se vse stranke podredijo eni in jo priznajo za svoje narodno vodstvo. Po tej poti seveda ni mogoče priti do cilja, o katerem je govoril g. minister.«⁶⁸ Enako navdušeni so bili pri mariborski socialistični *Delavski politiki*. Tudi oni so razumeli govor podobno kot pri *Jutru*. Zapisali so: »Ako je izjava g. ministra veren prikaz novega razpoloženja v stranki, kateri je stopil na čelo, je to izjavo tudi od naše strani za pozdravit. Socialisti se dobro zavedamo težkega položaja, ki je nastal za nas vse zaradi vojne, ki divja okrog nas. /.../ Zato želimo, da se meščanske stranke med seboj pomirijo, ker bomo mi le pozdravili in pod danimi pogoji tudi podpirali, kakor smo aktivno podpirali enotno narodno gibanje v letih 1917–1919, ker nam je konsolidacija v prid naroda in države nad začasnimi strankinimi ali osebnimi koristmi.«⁶⁹ Tudi *Nova pravda* je pisala o Kulovčevem »zgodovinskem« pozivu. »Pomiritve si najbolj želi delavstvo. Delavci vedo, da morajo in bodo morali za splošne narodne koristi prinašati največje žrtve. Zato hočejo, da je vodstvo naroda in države vsestransko zrelo in v vseh ozirih na višku.«⁷⁰ Bolj previdna pa je bila celjska *Nova doba*, ki je zapisala, da bodo raje počakali na dejanja, saj besedam ne gre verjeti, a so za njih dragocenega pomena.⁷¹ Nekaj dni kasneje je na banovinski seji JNS Ivan Pucelj dejal, da ne ve, kaj naj si misli o govoru dr. Kulovca, saj da je bilo objavljenih več različic slednjega. »Ko smo čitali potem o njih uvodnik v Slovincu: smo dobili vtis, da smatrajo gotovi krogi besede dr. Kulovca le kot poziv vsem naprednim ljudem, naj se popolnoma vdajo volji Jugoslovanske radikalne zajednice, pa bo nastopilo pomirjenje. Počakati moramo torej, da se strani JRZ pojmi razčistijo. /.../ Reorganizacija države ni rešljiva potom strankarskih sklepov, temveč le v sporazumu vseh faktorjev, ki igrajo soodločilno vlogo v narodnem življenju in so šele v

⁶⁸ »H govoru ministra dr. Kulovca«, *Jutro*, 6. februar 1941, št. 31, str. 1.

⁶⁹ »Premirje in enakopravnost«, *Delavska politika*, 8. februar 1941, št. 15, str. 1.

⁷⁰ »Mir bodi med nami«, *Nova pravda*, 6. februar 1941, št. 6, str. 1.

⁷¹ »Izjava ministra dr. Kulovca«, *Nova doba*, 7. februar 1941, št. 6, str. 1.

svoji skupnosti nositelji narodove ideje. /.../ Take samouprave, sestavljene po enostranskem kalupu, bi ne značile konsolidacije, temveč bi bile samo pričetek novih težkih bojev, ki bi mogli resno ogroziti uspeh, katerega si vsi želimo. Mi smo iskreni pristaši notranjega pomirjenja. /.../ Tako sodelovanje je mogoče le na podlagi načelne enakopravnosti in nikakor ne na osnovi podrejenosti enih napram drugim. /.../ Pomirjenje zahteva ureditev medsebojnih odnošajev na podlagi medsebojnega spoštovanja.«⁷² *Jutro* je nato čez nekaj dni žalostno ugotovilo, da se glasilom JRZ ni zdelo omembe vredno povzeti govora Ivana Puclja. Še slabše, o njem so pisali zlonamereno. Vseeno so verjeli, da so prav razumeli Kulovčeve besede, kar naj bi jim zatrjevali tudi iz krogov JRZ, zato so kljub jasnemu pisanju *Slovenca* bolj verjeli besedam »šefa« slovenske JRZ, ki predstavlja neko avtoriteto, kot pa *Slovenčevim* komentarjem. »V enem in drugem primeru je na mestu, ako počakamo s končno sodbo,« so še zapisali.⁷³

V Mariboru je sredi februarja Kulovec dal vedeti, da so bili Slovenčevi komentarji pravilni. »Tukaj le slovesno izjavljam, da imamo mi zgodovinsko legitimacijo slovenskega naroda, da ga zastopamo v njegovem domačepolitičnem življenju. /.../ Če smo govorili o pomirjenju, je to bil dokaz, da se zavedamo vse svoje odgovornosti. Prav zato, ker vemo, da smo močni, zelo močni, ker so naše vrste enotne, prav radi tega smo vsemu narodu pokazali našo polno odgovornost in poklicali k pomirljivosti. Prav radi tega smo podčrtali dejstvo, da so stvari, ki se visoko dvigujejo nad ozki krog strankarskih teženj manjših ali večjih skupin, ki pa niso narod. Mi smo rekli svojo besedo. Ker se zavedamo svoje moči, hočemo biti lojalni in pravični! Pred zgodovino ne bomo nosili odgovornosti, če se del naroda iz strankarsko-političnih razlogov ne bo hotel dvigniti višje, če bo napačno tolmačil naše cilje in namene in s tem tolažil vest. /.../ Še enkrat poudarjam: Mi hočemo pomirjenje ker smo močni. Zgodovina nam ne bo mogla očitati, da nismo v teh težkih časih storili vsega, kar je bilo potrebno.«⁷⁴ V podobnem tonu je *Slovenec* zapisal nekaj dni kasneje, da je koncentracija političnih sil v Sloveniji že dokončana. »Zato je tudi koncentracija slovenskih pozitivnih političnih sil že dokončno izvršena, dr. Kulovec s svojimi sodelavci pa ima polno pravico in pooblastilo, da v celoti zastopa vse koristi in težnje slovenskega naroda.«⁷⁵ Kulovec pa je v začetku marca v

⁷² »Smernice nacionalne politike«, *Jutro*, 11. februar 1941, št. 35, str. 3.

⁷³ »Ne mnogo srečen začetek«, *Jutro*, 14. februar 1941, št. 38, str. 1.

⁷⁴ »Dr. Kulovčev govor o vprašanih naše politike: Dva njegova govora v Mariboru preteklo soboto in nedeljo«, *Slovenec*, 18. februar 1941, št. 40, str. 2.

⁷⁵ »Od nedelje do nedelje: Notranji pregled«, *Slovenec*, 2. marec 1941, št. 51, str. 2.

Ljutomeru dejal: »Vlada narodnega sporazuma je najboljša koncentracija, ker predstavlja ogromno večino našega ljudstva.«⁷⁶

In kako se je na Kulovčeve mariborske besede odzvalo *Jutro*? V bistvu zelo spravljivo. Niso blatili Kulovca, niti ga niso posebej napadali, so pa stopili sebi v bran. Pogoje za politiko pomirjenja so iskali v tem, da opozicija dobi pravico do kritike in da mora biti enakopravna. »Kadar se bodo odnošaji med vladajočo stranko in organizirano opozicijo ustvarili na tej zdravi podlagi, potem bo preko noči nastalo pomirjenje, ki ga vsi želimo. Morebitno sodelovanje pri posameznih važnih splošnih nalogah se razvije iz take situacije po praktični potrebi, kadar jo uvidita obe strani. /.../ Kar pa se tiče »zgodovinske legitimacije« v odločilnih časih, se spominjamo na dobo 1917–1918. Takrat smo si Slovenci kot vrhovno vodstvo svoje domače politike ustanovili Narodni svet, ki je izključil vsako enostransko strankarsko ingerenco ter si je v osebi Ivana Hribarja izbral svojega predsednika brez ozira na strankarsko pripadnost.«⁷⁷ Takšno pisanje *Jutra* pa je izražalo seveda tudi mnenje in stanje, kakršno je vladalo znotraj JNS in je prišlo v ospredje na predvečer napada nad Jugoslavijo.

Kulovec in njegovo razmerje do vprašanja vojne

»Kot vojni kurat je predobro poznal gorje, ki ga narodom prinaša vojska. Zato je vnaprej videl in čutil tudi nesrečo, ki bo zadela Slovence, če se bo nad njimi razbesnela vojna vihra. Zato je storil vse, da bi to nesrečo preprečil, da bi narodu ohranil mir, ali da bi vsaj vojno nevarnost čim dalj odložil v bodočnost. Ni uspel!«⁷⁸ Prav s tega vidika moramo gledati na Kulovčevo delovanje v odnosu do vprašanja vojne. Kulovec je bil leta 1914 ob izbruhu prve svetovne vojne mobiliziran in je spremljal slovenske fante kot vojaški kurat po bojiščih Galicije, kasneje na soški in na koncu na tirolski fronti.⁷⁹ Tako je videl vojne grozote iz prve roke, zato je bil njegov zunanjepolitični program naravnán na ohranjanje miru in, kot bomo videli, ni imel nikakršne povezave s prostovoljnim podrejanjem silam osi.

Svoj pogled na zunanjo politiko je Kulovec nakazal že v novoletnem nagovoru v *Slovincu*. »Vodstvo naše države je bilo v varnih rokah. Previdno smo prebrodili vse težave in mirno lahko opravljali vsak svoje delo. Okoli

⁷⁶ »Vlada sporazuma hoče dostojanstveno ohraniti naš mir«, *Slovenec*, 4. marec 1941, št. 52, str. 2.

⁷⁷ »Nekaj ugotovitev«, *Jutro*, 20. februar 1941, št. 43, str. 1.

⁷⁸ »Ob 20 letnici dr. Kulovčeve smrti«, *Svobodna Slovenija*, 6. april 1961, št. 14, str. 2.

⁷⁹ Prav tam.

nas so divjale vojne grozote, mi smo živeli v miru. Ali se zavedamo, kakšno dobroto uživamo, da imamo mir?»⁸⁰ Še bolj jasen je bil mesec kasneje, v svojem govoru 2. februarja v Celju, se pravi v času obnove jugoslovansko-nemških odnosov, saj je Danilo Gregorič odšel v Berlin šele 5. februarja pa še to tajno, tako da Kulovec zagotovo ni vedel nič o tem.⁸¹ Slovenčev uvodnik je o Kulovčevem celjskem govoru poročal, da se je na koncu zahvalil knezu Pavlu, ker je z veliko modrostjo do sedaj zagotovil, da država ni v vojni.⁸² V govoru je dejal: »Draginja raste, pritiska vse prebivalce, vrste se vpoklici, toda kaj so vse te žrtve v primeru s strašnim trpljenjem, ki je prišlo med druge narode naše celine. Vsak razsoden človek mora priznati, da je lažje prenašati te žrtve, kakor pa stati pred kanoni in puškami. /.../ Mi imamo svojo narodno vojsko, v kateri služijo naši možje in fantje, in ta vojska je čuvar naše varnosti. Kar njej žrtvujemo, žrtvujemo sebi in za mir.«⁸³ Podobno je Kulovec ponovil svoje stališče marca v Ljutomeru, ko je dejal: »Vi vsi, ki ste tukaj navzoči, ste tudi člani naše narodne vojske. Vi veste, da je naša vojska naše največje orožje miru, pa tudi obramba miru. Zato bomo radi žrtvovali za našo vojsko in ji zvesto služili.«⁸⁴ Obisk Cvetkovića in zunanjega ministra Aleksandra Cincar-Markovića v Tretjem rajhu 14. februarja 1941 pa je v Mariboru komentiral kot dokaz, da si vlada prizadeva za mir in mirno rešitev. Dejal je še: »Če vlada narodnega sporazuma ne bi ničesar drugega storila, kakor to, da je naši domovini ohranila mir, bi ji morali vsi brez izjeme peti slavošpeve. Treba je priznati, da dajemo velike žrtve, toda vse te žrtve gredo na oltar miru, ki ga vsi tako vroče želimo.«⁸⁵ Kulovčevi govori so bili jasni in so potekali, še preden je prišlo do seje kronskega sveta 6. marca 1941 in drugih usodnih dogodkov.

5. marca 1941 se je knez Pavle vrnil s tajnega srečanja s Adolfom Hitlerjem in za naslednji dan sklical sejo kronskega sveta, na katero je bil povabljen tudi Kulovec. Po pričevanju Ilije Jukića⁸⁶ je Kulovec že pred samo sejo govoril z ministrom za vojsko, generalom Petrom Pešičem, in generalom Petrom Kosićem, ki je bil vodja generalštaba. Oba sta bila proti vstopu

⁸⁰ »Dr. Franc Kulovec«, Slovenec, 1. januar 1941, št. 1, str. 1.

⁸¹ B. Godeša, Čas odločitev, str. 153.

⁸² »Celjski govor dr. Kulovca«, Slovenec, 4. februar 1941, št. 28, str. 1.

⁸³ »Smernice našega političnega vodstva: Načelni govor predsednika dr. Kulovca v Celju«, Slovenec, 4. februar 1941, št. 28, str. 5.

⁸⁴ »Vlada sporazuma hoče dostojanstveno ohraniti naš mir«, Slovenec, 4. marec 1941, št. 52, str. 2.

⁸⁵ »Dr. Kulovčev govor o vprašanjih naše politike«, Slovenec, 18. februar 1941, št. 40, str. 2.

⁸⁶ V času, ko je Maček stopil v vlado s sporazumom je bil Jukić vodja njegovega kabineta. Kasneje je Maček dosegel, da je bil Jukić imenovan za tretjega sekretarja na ministrstvu za zunanje zadeve. Glej: Maček, Memoari, str. 202.

Jugoslavije v vojno, saj je nemški vojaški stroj uničujoč, jugoslovanska vojska pa bi izgubila težko pridobljen ugled. O teh pogovorih je Kulovec obvestil tudi Mačka.⁸⁷ Sicer je vojska že tako ali tako bila na slabem slovesu. Maček se spominja, da je bila že prva mobilizacija katastrofalna. Vojaki so zmrzovali celo zimo 1939/1940. Mobilizirali so 700.000 ljudi, gunjev (slabša volnena odeja) pa so imeli za samo 250.000 ljudi, čeprav je vojska imela letni proračun okrog tri milijarde dinarjev. Vojska ni vse leto 1940 delala »ništa nego gluposti, koje nisu imale baš nikakve strateške svrhe«, tako da so se kmetje pričeli upravičeno pritoževati. »Ne znam još ni danas da li je razlog tim postupcima bila zla namjera, ili nesposobnost vojnog vodstva,«⁸⁸ pa se Maček sprašuje v spominih. Nezmožnosti vojaštva se je spominjal tudi glavni urednik Slovenca Ivan Ahčin, ki je k temu dodal še: »Vojaštvu ni bila dana možnost, da bi se seznanilo z novim modernim orožjem. Takega orožja največkrat sploh ni bilo na razpolago. /.../ Mobilizacija se je v zgodnji spomladi 1941 pospešeno nadaljevala. Seveda na način, ki je vzbujal začudenje in pomilovanje: Tega in tega dne naj se poklicanec javi v tej grapi, v gozdiču na označenem polju ...«⁸⁹ Velikokrat se je tudi dogajalo, da so bili nekateri vpoklicani celo po petkrat, nekateri pa niti enkrat, kar je seveda privedlo do razburjenja prebivalstva.⁹⁰

Če se vrnemo h kronskega svetu, 6. marca 1941 je slednji zasedal v sestavi: knez Pavle, druga dva regenta (Radenko Stanković in Ivan Petrović), Cvetković, Maček, Kulovec, Aleksandar Cincar-Marković, general Peter Pešić in minister dvora Milan Antić. Knez Pavle je prisotne obvestil o svojem pogovoru s Hitlerjem. Slednji je zavrnil nenapadalni pakt, ki ga je ponujal Pavle, in zahteval pristop k trojnemu paktu, ni pa znal Pavle povedati, ali jih bo Hitler napadel, če pristop odklonijo. Cvetković je nato energično opozoril na to, da Solun ne sme biti okupiran, drugače je Jugoslavija že kapitulirala. Pešić je dejal, da bi vojaško stanje lahko bilo kritično, in ocenil, da se lahko borijo največ dva meseca. Stanković je sprejel Cvetkovićeve argumente ter predlagal drugačen pristop, in sicer da bi se premaknili na jug h grškim in k britanskim četam, bojevanje na severu države pa bi jim to omogočilo. Nato je Maček vprašal Markovića, ali lahko pristopijo k trojnemu paktu brez obveznosti, da bi morali nuditi pomoč vojskujočim se

⁸⁷ Ilija Jukić, *The fall of Yugoslavia*. London-New York 1974, str. 51–52. (dalje: I. Jukić, *The fall of Yugoslavia*).

⁸⁸ V. Maček, *Memoari*, str. 197–198.

⁸⁹ Ivan Ahčin, *Spomini na začetek naše tragedije. V: Koledar Svobodne Slovenije 1951*, Buenos Aires 1951, str. 130 (dalje: I. Ahčin, *Spomini na začetek naše tragedije*).

⁹⁰ »Vojni minister o vpoklicih k vojaškim vajam«, *Slovenec* 19. januar 1941, št. 15, str. 2; V. Maček, *Memoari*, str. 199.

državam, in ali se lahko na nemške obljube zanesejo. Marković je odgovoril, da Tretji rajh nudi teritorialno integriteto Jugoslavije, zagotavljajo tudi, da bo isto storila Kraljevina Italija, in da ne zahtevajo nobene vojaške pomoči. Dejal je še, da so Nemci pripravljeni dati Jugoslaviji Solun in mogoče še kaj več, je pa treba s pristopom pohiteti, da Hitler ne bi povečal svojih zahtev.⁹¹ Naslednji je govoril Kulovec. Ilija Jukić je poudaril, da je nastopil odločno za politiko ohranjanja miru, četudi znotraj trojnega pakta, seveda pod pogojem, da Nemci sprejmejo jugoslovanske zahteve: da v vojni ne bo sodelovala, da ne bo dovolila prehoda tujim četam čez svoj teritorij, kakor tudi ne bo dovolila vojaškega transporta čez Jugoslavijo. Dalje naj bi dejal: »Če naš pristop k trojnemu paktu prestavi naš vstop v vojno samo za en mesec, se za to popolnoma zavzamem. Argument, da bomo popolnoma obkoljeni če Tretji rajh ali Kraljevina Italija zasedeta Solun ne naredi name nobenega vtisa. Jaz sem mnenja, da smo že sedaj popolnoma obkoljeni (Pet dni prej, se pravi 1. marca, je k trojnemu paktu pristopila še Bolgarija in se pridružila Madžarski, Romuniji, Tretjemu rajhu, Kraljevini Italiji itd. Edina soseda, ki ni bila podpisnica ali ni bila pod okupacijo, je bila v tistem času Grčija. – o. p. T. I.). Imeli bomo še zadosti priložnosti za borbo s Tretjim rajhom, če se ta ne bo držal svojih obljub. Qui habet tempus, habet vitam (Kdor ima čas ima življenje).«⁹² Nato so glasovali vsi z izjemo kneza Pavla in soglasno sprejeli odločitev, da so za pristop k trojnemu paktu, pod pogoji, ki jih je navedel Kulovec, in še dva pogoja so dodali: da bodo te obljube javno objavljene in da se Solun »rezervira« za Jugoslavijo.⁹³ Podobno je Kulovec argumentiral podpis pakta tudi v Ljubljani sredi marca v krogu prijateljev, ko je dejal: »Vojna z Nemčijo je gotova stvar, pa če pakt s Hitlerjem podpišemo ali ne. Ako ga podpišemo, se bo morda dala vojna odložiti vsaj za nekaj mesecev, za pol leta, morda še več. Med tem bi se pripravili. Ako ga ne podpišemo, bo vojna morda že ta teden, morda drugi. Gotovo pa bo tu v najkrajšem času. V tem slučaju pa bo Slovenija največ trpela. Kar groza me spreleti, ako pomislim na to. Vendar pa, ako pakta ne podpišemo, imamo zagotovljeno pomoč od Amerike. Tudi za mirovno konferenco nam je bil zagotovljen ugoden položaj.«⁹⁴

Bolj ali manj vemo, kaj je sledilo. Po izmenjavi mnenj s Tretjim rajhom in nekaterimi popravki je kronski svet nekaj dni kasneje potrdil pristop k trojnemu paktu, ker pa svet ni imel zakonske podlage za sprejemanje

⁹¹ I. Jukić, *The fall of Yugoslavia*, str. 52–54.

⁹² I. Jukić, *The fall of Yugoslavia*, str. 54. Avtorjev prevod.

⁹³ Prav tam.

⁹⁴ K. Zakrajšek, *Ko smo šli ...*, str. 52.

takšnih odločitev, je o pristopu morala odločiti vlada. »Tako je prišel usodni 20. marec, ko so najprej na sestanku kronskega sveta sklenili pristop Jugoslavije k trojni pogodbi, zvečer istega dne pa tudi na seji vlade, ki je trajala tri ure. Sklep kronskega sveta je na seji vlade podprl najprej Maček, zatem Kulovec in potem drugi ministri razen treh,«⁹⁵ kar je povzročilo krizo vlade. Proti so glasovali Branko Čubrilović, Srđan Budisavljević in Mihailo Konstantinović. Dva dni kasneje, 25. marca 1941, sta Cvetković in Cincar-Marković v dvorcu Belvedere podpisala pristop k trojnemu paktu.⁹⁶ V Britaniji šolani knez Pavle se je pred ameriškim poslanikom Arthurjem Biss Laneom naknadno, še pred podpisom pristopa k paktu, ves razburjen branil, da so ga v to prisilili Hrvatje, Slovenci, druga dva regenta in opozicija generala Petra Živkovića.⁹⁷

Nepolnoletni kralj polnoleten

27. marca so se deloma uresničile grožnje generala Dušana Simovića, izrečene 24. marca v Belem dvoru, ko je trdil, da obstaja možnost, da bo letalstvo bombardiralo Beli dvor in ministrstva, če pride do pristopa k trojni pogodbi.⁹⁸ Še nepolnoletnega Petra II. so pučisti razglasili za kralja in po radiu objavili njegov razglas pod pretvezo, da ga je prebral sam.⁹⁹ »V teh za naše ljudstvo težkih trenutkih sem se odločil, da prevzamem kraljevsko oblast v svoje roke. Kraljevski namestniki so dobro razumeli moje pobude in so takoj iz lastnega nagiba odstopili. Vojska in mornarica pa sta se mi takoj stavili na razpolago in izpolnjujeta moja povelja. Vse Srbe, Hrvate in Slovence kličem, da se zbero okrog prestola, ker je to v sedanjih resnih trenutkih najboljše jamstvo, da se ohranita red na znotraj in mir na zunaj. Naročilo za sestavo nove vlade sem dal armadnemu generalu Dušanu S. Simoviću. Z vero v Boga in v bodočnost Jugoslavije kličem državljane in vsa oblastva v državi, da izpolnjujejo svojo dolžnost do kralja in domovine.«¹⁰⁰

Državni udar je Kulovca in Kreka povsem presenetil. Na njuna stanovanja so prišli častniki in ju pripeljali h generalu Simoviću. Zasedba ministrstev je že bila določena. Krek naj bi prišel v vlado šele na izrecno zahtevo

⁹⁵ Metod Mikuž, *Slovenci v stari Jugoslaviji: Oris zgodovine Slovencev 1917–1941*. Ljubljana 1965, str. 518.

⁹⁶ L. Boban, *Maček i politika ...*, str. 374.

⁹⁷ I. Jukić, *The fall of Yugoslavia*, str. 57.

⁹⁸ M. Konstantinović, *Politika sporazuma*, str. 342; V. Maček, *Memoari*, str. 215.

⁹⁹ C. Žebot, *Neminljiva Slovenija*, str. 156.

¹⁰⁰ »Nj. Vel. kralj Peter II. na prestolu«, *Slovenec*, 28. april 1941, št. 71, str. 1.

Kulovca. Spremembe so bile samo v vrstah srbskih strank, medtem ko so ministri iz vrst SLS in HSS ostali nespremenjeni.¹⁰¹ Ob 9. uri zjutraj se je tako Kulovec pripeljal v glavni generalštab k Simoviću. Imenovan je bil za gradbenega ministra, Krek pa za ministra brez listnice. Kulovec je imel z generalom dlje časa razgovor, nakar je odšel v gradbeno ministrstvo in prevzel resor, kakor so to storili drugi ministri. Opoldne so se člani nove vlade prvič sestali in imeli svoje prvo zasedanje.¹⁰² Že razglas kralja, v katerem omenja »mir na zunaj«, in sestava vlade, sta dala sklepati, da vendarle ne gre za »prozahodni« udar, čeprav je bilo sprva tako videti in ga je tudi Hitler razumel na takšen način. Da bi bila situacija še bolj zakomplicirana, se je Maček v času udara nahajal v Zagrebu, drugi ministri iz vrst HSS pa v Beogradu. V razglasu je bil Maček sicer imenovan za podpredsednika vlade, vendar na to še ni pristal. Pričela so se pogajanja med Mačkom in novo vlado. Hrvata je namreč zanimalo dvoje; kakšno stališče ima nova vlada do sporazuma oz. do banovine Hrvatske ter kakšno je stališče do sil osi.¹⁰³ Na prvi seji nove vlade je Kulovec predlagal, da nova vlada poda jasno izjavo, da ne spreminja obstoječega stanja na zunanje-političnem področju. Drugi ministri so temu nasprotovali, češ da je javno mnenje proti čemu takemu, saj so se po 25. marcu pojavile demonstracije in so ljudje državni udar razumeli kot prestop k zaveznikom. Na seji so celo sestavili odbor, ki bi delal na sestavi deklaracije, vendar so na koncu zaradi različnih mnenj sklenili, da vlada ne bo dajala nobene izjave, ampak jo bo podal le ministrski predsednik.¹⁰⁴

Medtem ko je Maček okleval, ali vstopiti v vlado ali ne, je 28. marca povedal nekemu inž. Derfflerju, da verjame, da bosta Krek in Kulovec ravnala sporazumno z ministri HSS.¹⁰⁵ Še zanimivejše je tisto, kar je moč prebrati v telegramu Južnonemškega inštituta v Gradcu, poslanem zunanjemu ministrstvu v Berlin dne 1. aprila 1941 ob 15.20: »Na pitanje konfidenta, što će Maček raditi ako bi beogradski krugovi ipak uspjeli, Maček je izjavio, da će tada Njemačka imati riječ. On bi se sam smjesta obratio Njemačkoj zvanično za zaštitu i u tome bi se slučaju postarao za red i mir u Hrvatskoj. Kulovec se u tom pogledu potpuno slaže s Mačekom.«¹⁰⁶ Vse

¹⁰¹ J. Arnež, SLS, str. 29; Alojzij Kuhar, *Beg iz Beograda aprila 1941*. Ljubljana-Washington D. C., str. 19 (dalje: A. Kuhar, *Beg iz Beograda aprila 1941*).

¹⁰² »Prva seja nove vlade«, *Slovenec*, 28. april 1941, št. 72, str. 4.

¹⁰³ L. Boban, *Maček i politika ...*, str. 388.

¹⁰⁴ *Zapisnici sa sednica ministraskog saveta kraljevine Jugoslavije 1941–1945*, ur. Zoran Živković in Miladin Milošević, Beograd 2004, str. 1 (dalje: *Zapisnici sa sednica ...*).

¹⁰⁵ L. Boban, *Maček i politika ...*, str. 391.

¹⁰⁶ Prav tam, str. 396 in 432.

to kaže na dejstvo, da sta bila Maček in Kulovec dogovorjena o skupnem nastopu v kritičnih trenutkih – ali pa je vsaj Maček mislil tako. Kulovec je namreč nameraval v primeru vojne odstopiti in se vrniti v Slovenijo, zamenjal pa naj bi ga Snój.¹⁰⁷

30. marca 1941 sta v pisarnah banovinske uprave potekala dva sestanka. Snój se je prvega spominjal leta 1948 takole: »V nedeljo dne 30. 3. 1941 dopoldne me je takratni ban dr. Natlačen poklical v pisarno na banovini. Tam sem že našel Marka Krajnca, Mihelčiča in menda je bil navzoč tudi Adlešič. Čakali so v strankarski sobi, ker je bil Natlačen zadržan. Pri Natlačenu je bil takrat bivši minister Pucelj. Ko je Pucelj odšel, smo se zbrali v pisarni Natlačena. Ta nam je povedal, da je prišel Pucelj ponuditi svoje sodelovanje z ozirom na težek položaj in nevarnost vojne. Dr. Natlačen je poročal o trenutnem položaju ter je izrazil mnenje, da je vojna neizogibna. Med razgovorom je prišel dr. Kuhar, ki na sestanek ni bil povabljen in je na svojo lastno iniciativo iskal bana. Povedal je, da se je odločil, da gre v inozemstvo, ter je hotel v zvezi s tem govoriti z banom. Takoj se je pričel razgovor o potrebi, da bi nekaj ljudi odšlo v inozemstvo. Gabrovšek se je takoj ponudil. Dogovorjeno je bilo, da naj Kuhar in Gabrovšek odideta v Beograd in naj od tam preko Grčije skušata priti do Londona. Nato je pričel razgovor o posledicah, ki jih bo vojna imela za Slovenijo. Bilo je jasno, da se Slovenija dolgo ne bo mogla držati ter da bo fronta v najboljšem slučaju šla preko Gorjancev. Dogovorjeno je bilo, da za slučaj okupacije politično eksponirani ljudje ne smejo prevzemati nikakih odgovornih funkcij do čim, da naj ljudje na gospodarskih pozicijah (zadružne zveze, zbornice itd.), ostanejo na svojih mestih in skušajo varovati interese prebivalstva. Ko je razgovor še trajal, je prišel neki general, mislim, da je bil general Nedeljkovič in je hotel govoriti z banom. Vsled tega smo se razšli in smo se dogovorili, da se isti dan popoldne zopet dobimo na istem mestu v svrhu nadaljnjega razgovora.«¹⁰⁸ Nato je odšel Snój na Gorenjsko, kjer je imel, kakor sam pravi, še nekaj opravkov. Alojzij Kuhar se spominja, da je bil proti poldnevu 30. marca 1941 v Šentvidu v Zavodu sv. Stanislava. V tem času, ko je bil tam, se je v zavod pripeljal tudi Snój, ki je odpeljal prof. Jakoba Šolarja. V prvih urah popoldneva se je Kuhar vrnil v Ljubljano. Ko je hodil preko gradu, je srečal neke duhovnike, ki so mu povedali, da je Kulovec v Ljubljani, zato je odhitel do njegovega stanovanja skupaj s katehetom Ivanom Pivkom, ki ga je vmes srečal. Ker tam ni našel Kulovca, je odšel do

¹⁰⁷ Franc Snój, »Spomini člana emigrantske vlade (začetek)«, Delo, 16. april 1998, št. 88, str. 21 (57).

¹⁰⁸ ARS, Zaslíhanje Franca Snoja, dne 19. julij 1948, str. 14463.

stanovanja Mihe Kreka, kjer pa tudi ni bilo nikogar. Nato sta odšla v stanovanje k Francu Gabrovšku in kaj kmalu je prišel Miloš Stare z nalogom, da takoj privede na banovino Gabrovška, ker bo zasedal strankin odbor. Gabrovšek je povabil Kuharja, naj pride zraven, kar je ta tudi storil.¹⁰⁹

Popoldne, ko so imeli drugi sestanek, so bili tako prisotni: Marko Natlačen, Franc Snoj, Jure Adlešič, Ivan Ahčin, Franc Gabrovšek, Miloš Stare, Fran Milavec, Ivan Avsenek in Alojzij Kuhar. Podana sta bila dva referata dveh kurirjev. Miloš Stare, ki je prišel iz Beograda, je poročal, da je državni udar notranjepolitičen in da so hoteli srbski krogi samo zamenjati Dragišo Cvetkoviča. Zaradi protestov je v zunanjepolitičnem kontekstu udar izpadel kot prozahodno usmerjen. Upanje na mirno rešitev je še obstajalo, zunanji minister Momčilo Ninčič je izjavil nemškemu poslaniku, da bo vlada spoštovala dunajski podpis in da sta v vladi dve struji. Ena, ki želi ohraniti mir in je številčno močnejša, in druga, ki je po številu mest manjša, a vplivnejša, in želi v vojno. »Kot posebno sporočilo od predsednika stranke g. ministra dr. Kulovca in ministra dr. Kreka je kurir javil njuno željo, da Slovenska ljudska stranka sprejme vse potrebne sklepe za primer, da bo Slovenija v bližnjih dneh od sovražnika okupirana.«¹¹⁰ Kurir iz Zagreba pa je poročal, da se mu je delno posrečilo priti v stik z voditelji Hrvatov, ki še vedno niso vstopili v vlado, saj so zahtevali nova jamstva proti politiki pučev, vendar o posebni nalogi, ki jo je imel, ni poročal nič pozitivnega. Informirati bi se namreč moral »o vprašanju eventualnega sodelovanja Slovencev s Hrvati za primer sovražnega vpada v državo in za primer njene morebitnečasne razdelitve«.¹¹¹ Stranka je nato sprejela dva sklepa. Stranka naj pošlje v tujino dva svoja opolnomočena zastopnika, da kot njena delegata povsod, kjer koli bo že to potrebno, nastopata za nacionalni program stranke, in da ob sovražni zasedbi slovenskega ozemlja ne sme ne stranka ne njena organizacija niti kak njen funkcionar na kakršen koli način sodelovati s sovražno oblastjo ali z njenimi organizacijami. Za pot sta bila določena Gabrovšek, ki naj bi se o tem pogovarjal že dan prej z Avsenekom, in Kuhar. Na koncu je prišel poveljnik general Stefanović z važnim sporočilom, zato so se drugi umaknili v stransko sobo in se vrnili nazaj k banu po generalovem odhodu. Ban jim je nato povedal, da je general dobil mobilizacijski ukaz, vendar z omejitvijo na dan 1. april, in še to le v kuvertah. Sprejeli so še sklep, da se še enkrat skuša priti v stik s Hrvati v Zagrebu zaradi morebitnega skupnega nastopanja, če bi prišlo do

¹⁰⁹ A. Kuhar, Beg iz Beograda aprila 1941, str. 11.

¹¹⁰ Prav tam, str. 11–12.

¹¹¹ A. Kuhar, Beg iz Beograda aprila 1941, str. 12–13.

predvidenih političnih posledic. Nato so se razšli.¹¹² Snoj se je leta 1948 spominjal, da se je na Gorenjskem zadržal dlje časa, kakor bi želel, in je zato zamudil na sestanek. »Ko sem prišel na banovino, je sestanek že končal. Ban Natlačen mi je povedal, da so govorili o financiranju odhoda Gabrovška in Kuharja, povedal mi je tudi, da mu je dopoldne general povedal, da je odrejena splošna mobilizacija, akoravno to še ni bilo javno objavljeno. Nato sva govorila o problemu prehrane in nakupih, ki jih je treba za Prevod izvršiti ter o ukrepih za racionaliziranje. Primanjkovalo je predvsem moke, ker je bil dovoz vsled vojnih transportov onemogočen.«¹¹³

Iz napisanega torej razberemo, da se Snojeva in Kuharjeva zgodba precej razlikujeta. Da zgodbo še bolj zakompliciramo, obstajajo Snojevi spomini, v katerih izpove drugo različico, kot jo je povedal leta 1948. Pravi namreč, da je odšel 28. marca v Beograd, da bi dobil informacije o prevratu iz prve roke. Kulovec je bil ves razburjen in je bil prepričan, da je vojna neizbežna. Dalje pravi: »V soboto 29. marca, zvečer sem se odpeljal nazaj v Ljubljano. Vlak je imel precej zamude, zato smo prispeli šele pozno dopoldne. Na postaji me je čakal uradnik z banovine z avtom in mi povedal, da je na banovini neka konferenca. Pri dr. Natlačenu je bilo zbranih več predstavnikov stranke, ki jih je sklical na razgovor. Večji del konference sem zamudil. Ko sem prišel, so ravno govorili o tem, da naj bi šel dr. Kuhar v inozemstvo. Njemu se je na svojo pobudo pridružil še Franc Gabrovšek. Na kratko sem poročal o vsemu, kar sem izvedel v Beogradu, še predno pa se je o mojem poročilu pričelo razgovarjati, je prišel neki general, ki je imel dogovorjen sestanek z dr. Natlačenom, in tako se je konferenca končala.«¹¹⁴ Sedaj, ko smo seznanjeni z vsemi tremi besedili, ki govore o 30. marcu 1941, se lahko lotimo njegove rekonstrukcije.¹¹⁵

Zagotovo je šlo za dva različna sestanka. Prvi sestanek je zagotovo bil dopoldne, to potrjuje Snoj v zaslišanju in spominih, na njem so se pogovarjali o dveh poglavitnih točkah, ki so ju sprejeli pozno popoldne oz. zvečer. Kdo vse je bil na tem sestanku, ki je bil spontane narave, ni povsem jasno. Spomnimo, da je Snoj leta 1948 rekel, da je tam že našel Marka Krajnca, Mihelčiča (najbrž je mišljen Alojzij) in menda še Adlešiča. Pravi tudi, da je bil pri banu pred tem Pucelj, ki je prišel ponuditi svoje sodelovanje glede na težak položaj in nevarnost vojne. Pucelj si je, če upoštevamo njegov

¹¹² Prav tam, str. 13.

¹¹³ ARS, Zaslihanje Franca Snoja, dne 19. julij 1948, str. 14463.

¹¹⁴ Franc Snoj, »Spomini člana emigrantske vlade (začetek)«, Delo, 16. april 1998, št. 88, str. 21 (57).

¹¹⁵ Pri rekonstrukciji dogodkov dne 30. marca 1941 se bomo opirali na zgoraj že citirana besedila, zato v tem delu ne bo citiranih opomb, razen tam, kjer bodo dodana nova dejstva.

govor o pomiritvi in pisanje *Jutra*, prizadeval za sodelovanje z vsemi strankami v obliki Narodnega sveta (spomnimo se *Jutrovega* uvodnika z dne 20. februarja, ki govori o Narodnem svetu). »Dne 30. marca 1941, je bil ustanovljen v Ljubljani skupni odbor Jugoslovanske nacionalne stranke, Narodne radikalne stranke in Samostojne demokratske stranke za dravsko banovino. V odbor so bili povabljeni tudi predstavniki socialistične stranke. Naloga odbora je, da složno zastopa in uveljavlja pozitivne slovenske napredne politične sile v javnem življenju ter na vseh področjih pospešuje konsolidacijo prilik zaradi okrepitve narodne in državne skupnosti ter splošne narodne sloge.«¹¹⁶ Torej so se 30. marca združile vse stranke, razen SLS in socialistov, ki so bile kasneje zastopane v Narodnem svetu. Ali so socialisti še pred dejansko ustanovitvijo Narodnega sveta vstopili v vrste naprednega bloka za skupni nastop, nam ni znano. Sklepamo lahko, da je Pucelj povedal banu, da nameravajo strniti vrste, zato je prišel SLS povabiti k sodelovanju. Ali je dobil negativen odgovor ali pa je ban odgovor odložil, ne vemo, sklepamo pa, da je dobil negativen odgovor (v stilu Kulovčevih govorov mesec pred tem), saj vemo, da so si pri JNS v zadnjih mesecih iskreno prizadevali za sodelovanje in k temu večkrat pozvali, a v časopisu *Jutro* k pridružitvi niso povabili SLS, ampak samo socialiste. To pa pomeni, da so za SLS-ovo stališče že vedeli. Zatorej je Kulovčev predlog, izrečen 3. aprila v Ljubljani, naj se ustanovi Narodni svet, vse prej kot njegova iniciativa. Sicer pa o tem kasneje.

Na dopoldanskem sestanku na banovini so določili okvirno oba sklepa, s katerima se je strinjal Snój. Zagotovo je bil za odhod že načeloma določen Gabrovšek, ki se je o tem pogovarjal dan prej. To je edina možna razlaga, saj drugače ne vemo, zakaj niso s pričetkom popoldanskega sestanka počakali na Snoja, ki je bil podpredsednik SLS in s tem strankarsko na najvišji poziciji za Kulovcem. Na tem dopoldanskem sestanku zagotovo ni bil prisoten Kuhar, ker je bil v Šentvidu, zatorej dopoldne še ni mogel predlagati odhoda v tujino, prav tako ni bil na tem sestanku Gabrovšek, saj ga je po Kuharjevem zapisu prišel na dom iskat Miloš Stare, češ da je pri banu seja, za katero sploh ni vedel. Stare je prišel po Gabrovška ravno zato, ker je že bil določen za odhod oz. je dan prej izrazil takšno željo. Vmes je prišel po Snojevem pričevanju z zaslišanja general Nedeljковиć (Petar Nedeljковиć je bil poveljnik IV. vojaške oblasti s sedežem v Zagrebu – o. p. T. I.) in so posvetovanje prekinili in se dogovorili, da se dobijo popoldne. Snój je nato odšel po opravkih na Gorenjsko, to potrди tudi Kuhar, ko pravi, da ga je srečal okoli poldneva v Šentvidu. Kuharjeva zgodba se nadaljuje, kakor

¹¹⁶ »Sodelovanje naprednih skupin«, *Jutro*, 2. april 1941, št. 78, str. 7.

jo je zapisal, z dvema razlikama. Prvič, definicija sklepa o nesodelovanju z okupatorjem je bila takšna, kot jo navaja Snoj, Kuharjeva verzija ni prava.¹¹⁷ Pri tem puščamo odprto vprašanje, iz katerih razlogov je Kuhar spremenil sklep oz. se spominjal na takšen način, kot ga je zapisal. Drugič, Snoj je zamudil na sestanek in je prišel, ko je bilo že praktično vsega konec, okoli sedme ure zvečer. Vmes so že poslušali obe poročili, sprejeli dopoldanske sklepe, določili Kuharja in Gabrovška za odhod ter se pogovarjali o financiranju odhoda v tujino. Nato je prišel Snoj, ki je zamudil. Da je zamudil, pravi v spominih in na zaslišanju, vendar navaja različna razloga in različen čas. Da je zamudil na dopoldanski sestanek zaradi zamude vlaka, pravi v spominih, na zaslišanju pa, da je zamudil na popoldanski sestanek zaradi opravkov na Gorenjskem. K potrditvi naših tez nas navaja tudi Kuharjev zapis, da so na podlagi poročil »takoj« sprejeli dva sklepa. To je bilo možno samo v primeru, če sta se oba sklepa izoblikovala že dopoldne. Prav tako Kuhar poroča, da se je Stare iz Beograda vrnil dopoldne. Zato je zelo verjetno, da je bil že dopoldne na banovini in so tamkajšnji prisotni na podlagi njegovega poročila že oblikovali oba sklepa, ki so ju popoldne samo potrdili. Zaradi izrednih razmer je bil Staretov cilj po prihodu v Ljubljano zagotovo čim hitrejšo poročanje banu Natlačenu. Prav tako je Natlačen poslal Stareta po Gabrovška, torej je Stare gotovo bil na banovini še pred popoldanskim sestankom; manj verjetno je, da je prišel v Ljubljano in telefoniral Natlačenu. Prav tako je Snoj na zaslišanju poudaril, da je bil Kuhar »nepovabljen«, česar Snoj ni mogel vedeti, če bi res prišel na banovino nemudoma z železniške postaje, kakor pravi v spominih. Torej je moral vedeti za imena povabljenec. Snojeva in Kuharjeva verzija o tem, kdo je prvi predlagal odhod v tujino, pa sta si popolnoma nasprotni, to pa potrjuje naslednje – Snoj seveda ni bil na popoldanskem sestanku oz. je zamudil. O financiranju odhoda dveh »emigrantov« so morali tudi govoriti že dopoldne, saj Snoj omenja, da je bil tam Marko Krajnc, blagajnik SLS, medtem ko ga Kuhar na popoldanskem sestanku ne omenja. Brez blagajnika stranke bi se bilo najbrž težko pogovarjati o financiranju. Edina prava dilema je le ta, kdaj je prišel general na obisk k Natlačenu. Po vsej verjetnosti je dopoldne prišel k banu general Nedeljkič, ki je bil dogovorjen za sestanek. Da je bil to Nedeljkič, pravi Snoj na zaslišanju, čeprav ni prepričan, ali je bil res on, v spominih pa pravi, da je šlo pač za nekega generala. V spominih še pravi, da je imel general »dogovorjen sestanek«, zato je do njega lahko prišlo samo dopoldne, ko Natlačen formalno ni imel sestanka, saj bi tako »dober uradnik« težko načrtoval sestanek z generalom

¹¹⁷ B. Godeša, Čas odločitev, str. 164.

in sestanek odbora stranke ob istem času. Na popoldanski sestanek pa naj bi po Kuharjevih zapisih prišel general Stefanović,¹¹⁸ ki se je na koncu seje napovedal pri banu. Ker gre za dva generala, ki sta imela najvišjo vojaško oblast na področju Slovenije, je čisto možno, da sta v istem dnevu oba prišla do bana, seveda pa je to samo ena od možnosti.

Gabrovšek je odpotoval že naslednji dan, Kuhar¹¹⁹ pa dan kasneje. Medtem je Kulovec v Beogradu dobival sive lase, saj je bil edina vez, ki so jo imeli z »Nemci«, dopisnik DNB-ja dr. Gruber. Kulovec se je odločil še enkrat oditi v Ljubljano, spremljala sta ga Gabrovšek in Ciril Žebot. Medtem je Kuhar urejal vso potrebno dokumentacijo in druge stvari za odhod v emigracijo.¹²⁰ V Ljubljani naj bi potrdili sklepe z dne 30. marca. To potrjujeta tako Kuhar kakor tudi Ivan Ahčin.¹²¹ Ahčin se spominja, da jim je Kulovec povedal, da je vojna neizogibna. Vsi so bili zaradi tega razburjeni. Rekel jim je, da je na zadnji seji ministrskega sveta edini govoril za mir in da vojni minister meni, da Nemcem ne morejo biti kos. Da obstaja načrt, po katerem bi se vojska umaknila nekam proti Sarajevu in Črni Gori, da bi tam lahko zdržali nekaj mesecev, potem bi pa od nekod prišli zavezniki. »Vlada se bo umikala z vojsko v notranjost. Če bo treba, bosta kralj in vlada šla v inozemstvo. V Grčijo, potem pa naprej...» V hipu smo videli tragedijo, ki smo ji šli naproti... Umik vojske v notranjost... Slovenije torej ne bodo branili... 'In mi?' Je nekdo vprašal. Dr. Kulovec je odgovoril, kakor da je razbral misli vseh. 'Slovenija bo zasedena... Stopite v zvezo z zastopniki drugih strank. Osnujte Narodni svet, ki se bo brigal za slovenske interese, posebej, če v Beogradu ne bo vlade. Ali boste mogli kaj storiti, ne vem. To ve sam Bog. Kar zadeva SLS, si sedaj tu obljubimo dve stvari: Prvič, da v slučaju okupacije stranka kot takšna ne bo dala svoje pomoči in imena k nobeni politični akciji, ki bi bila v prid okupatorju. Drugič, da ne bomo delali drug proti drugemu, pa bodi oni, ki bomo zunaj,

¹¹⁸ Kateri od dveh generalov Stefanović je to bil, ne vemo zagotovo. Največ možnosti je, da gre za divizijskega generala Ljubomira P. Stefanovića, ki je bil od 23. oktobra 1940 komandant dravske divizijske oblasti. Pred tem je bil v dravski diviziji komandant Dragoslav. P. Stefanović (od 1. aprila 1939 dalje), vendar je bil 20. novembra 1940 imenovan za komandanta 1. konjeniške divizije s sedežem v Zagrebu. Glej: Mile Bjelajac, *Generali i admirali kraljevine Jugoslavije 1918–1941*. Beograd 2004, str. 279–280, 323 in 352.

¹¹⁹ Odločitvi, da poleg Gabrovška pošljejo v tujino še Kuharja, je botrovalo dejstvo, da je Kuhar govoril francosko in angleško, medtem ko Gabrovšek ni znal nobenega izmed zavezniških jezikov. Glej: J. Arnež, SLS, str. 32.

¹²⁰ A. Kuhar, Beg iz Beograda aprila 1941, str. 14, 20–21; C. Žebot, Neminja Slovenija, str. 158–159.

¹²¹ A. Kuhar, Beg iz Beograda aprila 1941, str. 20; I. Ahčin, Spomini na začetek naše tragedije, str. 132.

ali oni, ki bode doma ostali ...»¹²² Ideja o narodnem svetu je torej bila *ad hoc* predlog, ki je nastal po vsej verjetnosti na osnovi vtisa Pucljevega obiska 30. marca 1941 pri banu Natlačenu. Kot drugo pa je pomembno to, da se je očitno Kulovec odločil, da ne bo odstopil in se vrnil domov, ampak bo ostal z vlado in odšel tudi v emigracijo, če bi bilo treba. To potrjuje pričevanje Rude Jurčeca, ki je bil pri Kulovcu po vsej verjetnosti po tem sestanku v stanovanju, ko je ta odpiral omare »in predale in v kovček spravljali potrebščine brez pravega načrta ...«¹²³ Kulovec je nato obrazložil, kaj se je dogajalo na kronskih svetih. Kako sta se z Mačkom trudila, da ne bi odšli v vojno. Kako je vojni minister menil, da nimajo možnosti za enakovredno vojskovanje itd. Na koncu je dejal: »Srbi niso Jugoslavije ustvarili in Srbi so Jugoslavijo razbili ...«¹²⁴ V *Domoljubu* so ob njegovi smrti v zvezi z njegovim zadnjim obiskom zapisali: »Pretekli četrtek je še prišel v Slovenijo, kakor da bi se hotel od nje posloviti. Ob tej priliki je pomirjeval, dajal nasvete in pojasnila. Povedal je, da so časi skrajno resni. Ko je odhajal, je dejal: »Prepričani bodite, da bomo storili vse za mir. Če pa bodo zahteve za Jugoslavijo nesprejemljive, bom v imenu Slovencev izjavil, da gremo v boj za skupno stvar in da bomo pošteno izpolnili svojo dolžnost.«¹²⁵

Medtem je Ciril Žebot obiskal prof. Lamberta Ehrlicha, ki je bil vodja Stražarjev in zagrizen protinemško usmerjen Slovenec, med drugim pa je bil tudi član slovenskega zastopstva na versajski mirovni konferenci 1919.¹²⁶ Ehrlich je dal kar nekaj pomembnih dokumentov za razmejitev Žebotu, da bi jih odnesel s seboj v Beograd, saj je predvidel, kaj se bo zgodilo. Na poti nazaj Žebot zaradi prisotnosti Gabrovška Kulovcu ni nič govoril o Ehrlichu. Pač pa je šele v Beogradu kontaktiral Snoja, ki je posredoval pri Kulovcu in mu povedal za vsebino razgovora med Žebotom in Ehrlichom. Kulovec je klical Natlačena, naj obvesti Ehrlicha, ki naj pride v Beograd kot strokovnjak za slovenske meje. Žebota pa naj bi prosil, ali bi bil v primeru nemškega napada pripravljen odpotovati z njim k zaveznikom kot njegov tajnik.¹²⁷ Kulovec je torej imel namen oditi k zaveznikom. V vmesnem času so Slovenci v Beogradu delali s polno paro, da bi uredili odhod Gabrovška in Kuharja. Da sta dobila vize za odhod, pravi Kuhar,

¹²² I. Ahčin, Spomini na začetek naše tragedije, str. 132.

¹²³ Ruda Jurčec, *Skozi luči in sence (1914–1958): Tretji del (1935–41)*. Buenos Aires 1969, str. 341.

¹²⁴ Prav tam.

¹²⁵ »Prvi je padel naš voditelj«, *Domoljub*, 9. april 1941, št. 15, str. 4.

¹²⁶ O Ehrlichu glej podrobneje: *Ehrlichov simpozij v Rimu*, ur. Edo Šuklje, Celje 2002; *Dr. Lambert Ehrlich, stražar naših svetinj: gradivo za življenjepis*, ur. Rudolf Čuješ, Antigonish (Kanada) 1992.

¹²⁷ C. Žebot, *Neminljiva Slovenija*, str. 165–166.

je moral nekdo izmed slovenskih ministrov pisno ali ustno potrditi, »da potujeva z g. Gabrovškom v emigracijo po izredni nalogi stranke in da je najina naloga, da v inozemstvu pomagava k zmagi demokracije nad Hitlerjem in Mussolinijem«. ¹²⁸ To je storil Miha Krek. Gabrovšek in Kuhar sta zapustila Beograd malo pred polnočjo 4. aprila 1941, poleg njiju je potovala tudi Krekova družina. ¹²⁹

Labodji spev dr. Kulovca

5. aprila 1941 v jutranjih urah se je Maček oglasil pri slovaškem odpravniku poslov. Ta je še isti dan poročal naprej nemškemu odpravniku poslov in ta dalje v Tretji rajh. Glavno sporočilo je bilo, da je Mačkova politika doživela zlom. Maček je bil prepričan v neizbežnost vojne in se je hotel vrniti v Zagreb. ¹³⁰ Istega dne opoldne sta se s slovaškim odpravnikom poslov pogovarjala tudi Kulovec in Krek. Ta je zopet poročal nemškemu in ta dalje. In sicer da »slovenska voditelja predvidevata, da je vojna neodločljiva. Z njo prihaja konec Jugoslavije. Če se za Slovenijo ne bo našla kaka posebna rešitev, bodo morali Slovenci prav tako tudi Hrvati umreti skupaj s Srbi. Ker pa jima gre za njuno deželo bolj kot za jugoslovansko državo, sta poiskala drugačen izhod. Ta pa mora biti na vsak način najden in rešen v sodelovanju z Nemčijo. Obstajata dve možnosti: samostojna Slovenija ali iz Slovenije in Hrvaške izoblikovana skupna država. V Sloveniji se bojijo, da ima Nemčija drugačne načrte, ki so usmerjeni k razdelitvi Slovenije. Bilo bi zelo dragoceno poznati kakšno je jasno stališče nemške vlade o tem. Žal slovenska voditelja v Beogradu zaradi nadzora srbskih služb nimata nobene možnosti za stike z ustanovami Reicha. Če bi za njuna razmišljanja tukaj vedeli, bi ju zagotovo usmrtili.« ¹³¹ Zakaj sedaj tolikšen preobrat, saj sta Kuhar in Gabrovšek odšla k zaveznikom šele pred nekaj urami, hkrati pa se je na pot v Beograd že odpravljal prof. Ehrlich, izrazito protinemško nastrojen strokovnjak za meje? Resnični namen obiska pri slovaškem odpravniku poslov se skriva v tekstu dokumenta. Predvsem sta zanimiva oba predloga in dejstvo, da naenkrat pride do pobude za samostojno Slovenijo. Podobno je sicer razmišljal vojaški ataše v Berlinu Vladimir Vauhnik že 28. marca 1941, vendar iz virov ni razvidno, ali obstaja med razmislkoma

¹²⁸ A. Kuhar, Beg iz Beograda aprila 1941, str. 20.

¹²⁹ Prav tam, str. 21, 22, 26.

¹³⁰ L. Boban, Maček i politika ..., str. 404–405.

¹³¹ *Narodnoosvobodilni boj v slovenskem narodovem spominu: Slovenski zbornik 2007*. Ljubljana 2007, str. 348–349.

kakšna povezava.¹³² Bolj je možna razlaga, da sta Kulovec in Krek idejo dobila pri Mačku oz. od nekoga iz Mačkovega ožjega kroga sodelavcev. Nemški odposlanec Walter Malletke, ki je imel nalogo pridobiti Mačka za nemško stvar, je namreč voditelju HSS, še preden se je ta vrnil v Beograd in vstopil v Simovićevo vlado, ponujal odcepitev Slovenije ali pa njeno delitev. Vendar je Maček to zavrnil. »Ideja o odvajanju Slovenije ne može biti uzeta u diskusiju. Isto tako i njena podela.«¹³³ Po Mačkovem prihodu v Beograd pa vemo, da je Kulovec imel z njim pogovore 4. in 5. aprila.¹³⁴ Razlog, da sta slovenska ministra šla do slovaškega odpravnika poslov, se torej skriva v tem, da sta morala izvedeti, ali ima Tretji rajh načrte o razdelitvi Slovenije, kar bi predstavljalo največjo katastrofo za slovenski narod. Naša teza se potrjuje z besedilom dokumenta. »V Sloveniji se bojijo, da ima Nemčija drugačne načrte, ki so usmerjeni k razdelitvi Slovenije. Bilo bi zelo dragoceno poznati kakšno je jasno stališče nemške vlade o tem.« Zanimalo ju je torej, kaj nemška vlada meni o razdelitvi Slovenije oz. kakšni so njeni nameni, in ne, kaj nemška vlada meni o njunih dveh pobudah. Od kod jima sploh informacija, da so Nemci razmišljala o delitvi Slovenije, če ne od Mačka? Ahčin se spominja, da ob zadnjem Kulovčevem obisku v Ljubljani ni bilo o Kraljevini Italiji niti govora, se pravi, da na delitev ni nihče niti pomislil.¹³⁵ Frazo »v Sloveniji se bojijo« je namreč treba tolmačiti kot njun strah. Po njunem mnenju je bilo manjše zlo za Slovenijo, če bi imeli samo enega okupatorja. Od tod oba predloga, samostojna Slovenija ali Slovenija s Hrvaško, ampak pod Tretjih rajhom, se pravi, brez delitve. Zaradi tega so nam tudi bolj razumljiva Natlačenova prizadevanja, da bi Slovenci prišli samo pod enega okupatorja, v prvih dneh vojne. Obisk slovaškega odpravnika poslov torej ni imel ideološkega namena, ampak zgolj dobiti jasen odgovor na vprašanje: Ali namerava Tretji rajh Slovenijo razkosati? Politika sta dodala pobudo, naj se to ne zgodi, naj raje pride do ustanovitve samostojne Slovenije ali skupne države s Hrvaško, za katero so že vedeli, da bo ustanovljena ob napadu nad Jugoslavijo. Kakor smo skozi vso razpravo ugotovili in posledično seveda spoznali tudi skozi Kulovčeve govore, je slednjemu šlo za avtonomno Slovenijo, vendar vedno v okviru Jugoslavije. Samostojna Slovenija je bila izhod v sili, da prepreči razkosanje slovenskega naroda. Kakor so ob njegovi smrti zapisali: »Je pa edini njegov življenjski

¹³² B. Godeša, Čas odločitev, str. 177.

¹³³ L. Boban, Maček i politika ..., str. 401.

¹³⁴ »Dr. Maček v Belgradu prisegel«, Slovenec, 5. april 1941, št. 79, str. 2; »Belgrajske novice«, Slovenec, 6. april 1941, št. 80, str. 2.

¹³⁵ I. Ahčin, Spomini na začetek naše tragedije, str. 132.

program ostal eden in isti: videti slovenski narod srečen in zadovoljen ter ves združen v svobodni veliki Sloveniji v okviru močne Jugoslavije.«¹³⁶

5. aprila 1941 so med 17. in 21. uro zasedali prvaki strank na predsedstvu vlade. Prisotni so bili: Simović, Maček, Slobodan Jovanović, Ninčić, Kulovec, Bogoljub Jevtić, Šutej in Milan Grol. Tema posvetovanja je bila zunanja politika.¹³⁷ Gabrovšek pravi glede Kulovca, »da se je zelo protivil vojski. Na zadnji seji vlade je rotil pučistične ministre, naj bodo pametni in preprečijo vojsko. Toda vlada je zavlačevala odgovor, ki je nanj čakal italijanski poslanik. In če ne bi zavlačevali z odgovorom, ali bi s tem preprečili vojsko?«¹³⁸ Najbrž je imel Simović prvi govor, ki se ga spominja Maček. »Njegov govor bio je pun već običajenih fraza bez ikakvog političkog sadržaja: 'Obraz', 'Kraljević Marko', 'Kosti pradjedova' i slično. Bilo je očividno da Simović želi pod svaku cijenu zagaziti u rat. I danas se još čudim kako njemu, kao profesionalnom vojniku, nije bilo jasno da rat znači za Jugoslaviju potpuni debakl.«¹³⁹ Na tem sestanku je imel Kulovec svoj zadnji govor. Po pričevanju Juraja Šuteja je govoril takole: »Gospod predsednik in gospodje ministri! Znano vam je, da sem katoliški duhovnik. Maševal sem tudi danes, kakor vsak dan. Danes pa sem tudi spovedoval, ker čutim, da bom kmalu umrl. Sedaj pa vam rečem. Predno smo mi podpisali pakt, nismo vprašali za mnenje le Milana Nedića, ki ga vi ne cenite, ampak tudi generala Petra Pešića, ki ga vi spoštujete; ta nam je odgovoril, da ne bo naša vojska vzdržala niti štirinajst dni v boju z nemškim vojnim strojem. Povem vam, gospod predsednik, da ste vi Srbi v prvi svetovni vojni poleg svoje hrabrosti imeli tudi srečo. To pot pa vam Bog ne bo dal sreče. Vidim pred seboj milijone grobov v naši državi. In če bi se srbski narod zavedal, kaj ga čaka kot posledica puča, bi Vas in Boža Markovića obesil na kandelaber na Terazijah.«¹⁴⁰ Šutej naj bi med pripovedovanjem k temu dodal: »S temi besedami je dr. Kulovec končal svoj kratki govor. Govoril je iz globine srca, čustveno, in solze so mu tekle po licu. Niti predsednik Simović in tudi nobeden od nas ni z nobeno besedo reagiral na govor, ki je na vse napravil mučen vtis.«¹⁴¹ In še: »Vedno imam pred očmi dr. Kulovca, kako iz groba ponavlja te besede.«¹⁴²

¹³⁶ »+ Dr. Franc Kulovec«, Slovenec, 8. april 1941, št. 82. str. 3.

¹³⁷ Zapisnici sa sednica, str. 4.

¹³⁸ Janez A. Arnež, *Gabrovškov dnevnik: Msg. Gabrovšek's diary 1941–1945*. Ljubljana-Washington D. C. 1997, str. 10.

¹³⁹ V. Maček, *Memoari*, str. 224.

¹⁴⁰ J. Arnež, SLS, str. 30.

¹⁴¹ Prav tam.

¹⁴² Jure Koče, »Preroški govor dr. Kulovca«, *Svobodna Slovenija*, 26. oktober 1989, str. 1.

Že naslednji dan, se pravi 6. aprila 1941, je Kulovec umrl med bombardiranjem Beograda. Zadela ga je nemška bomba in ga tako hudo razkosala, da so njegovo truplo prepoznali le po bradavici, ki jo je imel na desnem licu.¹⁴³ Med prvimi je do vile¹⁴⁴ pritekel Ciril Žebot. Videl je ogromno razdejanje. Kulovca naj bi zadela bomba med tem, ko je tekel proti zaklonišču. Bomba naj bi zadela tudi betonski vhod v zaklonišče in pod seboj pokopala Kulovca.¹⁴⁵ V Ljubljano so sporočilo novico o njegovi smrti, vendar je nato naknadno prišla dezinformacija, da je Kulovec živ. Naslednji dan so sporočili, da je Kulovec prav zares umrl.¹⁴⁶ »Ko so ga odkopali, mu je nekaj dni zatem skupina beograjskih Slovencev pripravila zadnje bivališče na beograjskem počivališču.«¹⁴⁷

Nekaj misli ob zaključku

V razpravi smo prikazali delovanje dr. Franca Kulovca na čelu SLS in njegov odnos do notranje- in zunanjepolitičnih problemov. Ugotovili smo, da Kulovec ni bil nacistično usmerjen politik, ampak je zagovarjal strogo politiko miru. Da se je na notranjepolitičnem terenu zavzemal za slovensko avtonomijo, ki ji časi niso bili naklonjeni, in da je ohranil pristen stik z ljudmi iz domovine in prisluhnil njihovim težavam. Spoznali smo, da je bil glede koncentracije političnih sil na Slovenskem kot »fijakarski konj«, dokler ni prišlo do premočnega zunanjega pritiska in je na iniciativo opozicije svojim strankarskim kolegom predlagal ustanovitev Narodnega sveta. V razpravi smo podali tudi popolnoma nove oz. drugačne poglede na nekatere usodne dogodke, predvsem na 30. marec 1941 ter obisk Kulovca in Kreka pri slovaškem odpravniku poslov 5. aprila 1941. Prav zaradi tega lahko danes z veliko večjo gotovostjo zatrdimo, da vemo, kaj se je pletlo v glavi dr. Kulovca, in da sedaj razumemo, zakaj je v zadnjem mesecu svojega življenja nastopal tako, kot je. S tem sta tudi teoriji o nenadni dolgoročni usmerjenosti SLS k rešitvi slovenskega vprašanja pod okriljem nacizma

¹⁴³ K. Zakrajšek, *Ko smo šli ...*, str. 52.

¹⁴⁴ Kulovec se je nedavno pred bombardiranjem preselil v vilo nekega arhitekta, ki je bil po rodu Čeh. Ta je zapustil Beograd pred vojno in prosil Kulovca naj stanuje v njegovi vili in jo varuje. Vila je imela tudi zaklonišče, ki naj bi bilo izredno močno zgrajeno, ravno za primere bombardiranja. Glej: ARS, Zaslisanje Franca Snoja, str. 14477.

¹⁴⁵ C. Žebot, *Nemiljiva Slovenija*, str. 176.

¹⁴⁶ »Dr. Kulovec je živ«, *Slovenec*, 7. april 1941, št. 81, str. 2; »† Dr. Fran Kulovec«, *Slovenec*, 8. april 1941, št. 82, str. 3.

¹⁴⁷ »Ob 20 letnici dr. Kulovčeve smrti«, *Svobodna Slovenija*, 6. april 1961, št. 14, str. 2.

ter odmiku SLS od Jugoslavije dobili na koncu velik vprašaj oz. se poraja vprašanje: Ali imamo še vedno osnovo za te trditve?

Arhivski viri

Arhiv republike Slovenije, AS 1931, Nagodetov proces, Zaslišanja Franca Snoja.

Tiskani viri

Peter Pavel Klasinc, *Arhivski dokumenti o dogodkih v Štrigovi in okolici v prvih letih po drugi svetovni vojni: Od nasilnega določanja meja do »nepotrebnih« likvidacij*. Ljubljana: Zavod 25. junij, 2009.

Zapisnici sa sednica Ministarskog saveta kraljevine Jugoslavije 1941–1945. ur. Zoran Živković in Miladin Milošević. Beograd: Arhiv Srbije i Crne Gore, 2004.

Časniki

Delavska politika, Maribor, 1941.

Delo, Ljubljana, 1991, 1998.

Domoljub, Ljubljana, 1941.

Jutro, Ljubljana, 1940, 1941.

Slovenec, Ljubljana, 1940, 1941.

Svobodna Slovenija, Buenos Aires, 1951, 1961, 1989.

Nova doba, Celje, 1941.

Nova pravda, Ljubljana, 1941.

Literatura

Ivan Ahčin, Spomini na začetek naše tragedije, *Koledar Svobodne Slovenije 1951*. Buenos Aires 1951.

Janez A. Arnež, *Gabrovškov dnevnik: Msg. Gabrovšek's diary 1941–1945*. Ljubljana-Washington D. C.: Studia Slovenica, 1997.

Janez A. Arnež, *Slovenska ljudska stranka 1941–1945*. Ljubljana – Washington D. C.: Studia Slovenica, 2002.

Mile S. Bjelajac, *Generali i admirali kraljevine Jugoslavije 1918–1941*. Beograd: Istitut za noviju istoriju Srbije, 2004.

- Ljubo Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928–1941*. Zagreb: Liber, 1974.
- Dr. Lambert Ehrlich, stražar naših svetinj : gradivo za življenjepis*. Ur. Rudolf Čuješ. Antigonish (Kanada): Research Centre for Slovenian Culture, 1992.
- Ehrlichov simpozij v Rimu*. Ur. Edo Škulj. Celje: Mohorjeva družba, 2002.
- Bojan Godeša, *Čas odločitev: Katoliški tabor in začetek okupacije*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2011.
- Tomaž Ivešič, Anatomija neke knjige: Bojan Godeša, Čas odločitev, *Tretji dan*, leto 2012, letnik XLI, št. 7/8.
- Jože Jagodic, *Nadžkof Jeglič: Majhen oris velikega življenja*. Celovec: Družba svetega Mohorja v Celovcu, 1952.
- Ilija Jukić, *The fall of Yugoslavia*. London-New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1974.
- Ruda Jurčec, *Skozi luči in sence (1914–1958): Tretji del (1935–41)*. Buenos Aires: Editorial Baraga S. R. I., 1969.
- Mihailo Konstantinović, *Politika sporazuma: Dnevniške beležke 1939–1941: Londonske beležke 1944–1945*. Novi Sad: Agencija Mir, 1998.
- Alojzij Kuhar, *Beg iz Beograda aprila 1941*. Ljubljana-Washington D. C.: Studia Slovenica, 1998.
- Vladko Maček, *Memoari*. Zagreb: Dom i svijet, 2003.
- Metod Mikuž, *Slovenci v stari Jugoslaviji: Oris zgodovine Slovencev 1917–1941*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1965.
- Narodnoosvobodilni boj v slovenskem narodovem spominu: Slovenski zbornik 2007*. Ljubljana: GO ZZB NOB Slovenije, 2007.
- Jurij Perovšek, Slovenci in Jugoslavija v tridesetih letih, *Slovenska trideseta leta: simpozij 1995*. ur. Peter Vodopivec in Joža Mahnič. Ljubljana: Slovenska matica, 1997.
- Jerca Vodušek Starič, *Slovenski špijoni in SOE 1938–1941*. Ljubljana: samozaložba, 2002.
- Kazimir Zakrajšek, *Ko smo šli v morje bridkosti*. Washington D. C.: samozaložba, 1942.
- Ciril Žebot, *Neminljiva Slovenija: Spomini in spoznanja iz razdobja sedemdesetih let od majniške deklaracije*. Celovec: samozaložba, 1988.

THE ACTIVITIES OF FRANC KULOVEC, PH.D., THE HEAD OF THE SLOVENE PEOPLE'S PARTY AND THE KEY EVENTS BEFORE THE WAR

Summary

Franc Kulovec, Ph.D., became the head of the Slovenska ljudska stranka (The Slovene People's Party) in December 1940. The internal affairs did not change much. A speech, given by Kulovec, caused confusion among the opposition and this showed how much the opposition wanted cooperation. They nostalgically remembered the Narodni svet (The National Board) from 1918 and presented it as the example of good cooperation between the Slovene political parties. Such state of mind within the opposition played an important role in the future actions on the night before the World War II. Kulovec strived for

the electrification of Dravsko polje (The Drava Field), for alleviation of tensions in the border conflict at Štrigova and for the food supplies for Slovenia. His endeavours for the autonomy of Slovenia were of course his main priority, but the then times were not really in favour of such actions. From the external affairs point of view Kulovec had a clearly defined goal even before all the fatal events happened; i.e. he wanted to achieve a strict preservation of neutrality and with it the preservation of peace. Kulovec was namely during the World War I. active as a war curate and he saw all the war atrocities with his own eyes. He urged such politics also in the decisive meetings, i.e. in the consultations of the Crown Board as well as the government sessions. The overthrow on 27th March 1941 took him by surprise. He continued with his peace politics and he tried to achieve a clear statement that the external political directions of Cvetkovič's government will not change. All of his endeavours fell on deaf ears. On 30th March 1941, the confidants of the SLS (The Slovene People's Party) came together in Ljubljana. In a morning informal meeting, after they received a report from Belgrade, they made two decisions: on two delegates leaving the country and on non-cooperation of the party members with the occupying forces. On 3rd April Kulovec also came to Ljubljana, he explained the whole situation and suggested the foundation of the Narodni svet (The National Board), which the opposition already wanted to establish on 30th March 1941. On that day Kulovec was determined to leave the country. In the meantime Miha Krek and Alojzij Kuhar prepared in Belgrade everything necessary for the emigration of Kulovec and Franc Gabrovšek, so that they would be able to fight on the side of democratic forces in the war against Hitler. When Kulovec returned to Belgrade the next day, Vlado Maček, the head of the Hrvatska seljačka stranka (The Croation Peasants Party), also arrived, for he decided to join the rebel government. He informed Kulovec and Krek about the German plans for division of Slovenia and this was the main reason why they, on 5th April 1941 decided to see the Slovak dispatcher to find out if such intentions of the Third Reich were really true. On the night before his death Kulovec still defended his points of view but the Prime Minister Dušan Simović simply wanted to go to war. While he was looking for shelter, Kulovec was killed on 6th April 1941 during the German bombing of Beograd.

DIE AKTIVITÄTEN VON DR. FRANCO KULOVEC AN DER SPITZE DER SLOVENSKA LJUDSKA STRANKA (DER SLOWENISCHEN VOLKSPARTEI) UND DIE VORKRIEGSEREIGNISSE

Zusammenfassung

Dr. Franc Kulovec wurde im Dezember 1940 Vorstand der Slovenska ljudska stranka (der Slowenischen Volkspartei). Auf der innenpolitischen Ebene veränderte sich nicht viel. Als es innerhalb der Opposition zu einer Verwirrung wegen der falsch interpretierten Rede Kulovecs kam, wurde der große Kooperationswunsch der Opposition sichtbar. Voller Nostalgie erinnerten sie sich an Narodni svet (Nationalrat) aus dem Jahr 1918 und nannten ihn als Vorbild guter Zusammenarbeit politischer Parteien in Slowenien. Diese Stellungnahme der Opposition spielte auch in den späteren Ereignissen am Vorabend des Zweiten Weltkrieges eine wichtige Rolle. Kulovec bemühte sich auch um die Elektrifizierung des Dravsko polje/Drau-Feldes, um die Milderung der Streitspannungen an der Grenze wegen Štrigova und um die Lebensmittelregelung für Slowenien. Der Kampf um die Autonomie Sloweniens war natürlich sein wichtigstes Ziel, doch die Zeiten waren seiner Idee nicht wohlgesinnt. Für die Außenpolitik hatte der Politiker schon vor den fatalen Ereignissen eine besonders festgelegte Richtung, und zwar war das die Erhaltung der Neutralität und damit des Friedens. Kulovec war nämlich im Ersten Weltkrieg als Kurat tätig und erlebte alle Grauen des Krieges auf seiner eigenen Haut. Er vertrat seine

Politik auch an den entscheidenden Sitzungen, d.h. an den Rücksprachen des Kronrates und an den Regierungssitzungen. Der Umsturz vom 27 März 1941 überraschte ihn völlig. Er fuhr mit seiner Friedenspolitik fort und hoffte auf eine klare Bestätigung, dass sich die außenpolitische Orientierung der Cvetković-Regierung nicht verändern wird. Doch seine Anstrengungen waren umsonst. Am 30. März 1941 trafen sich in Ljubljana/Laibach die Vertrauensmänner der Slovenska ljudska stranka (der Slowenischen Volkspartei). An einer informeller Vormittagssitzung und nach dem Bericht aus Beograd/Belgrad fassten sie zwei Entschlüsse: erstens dass zwei Gesandte das Land verlassen und zweitens dass die Parteimitglieder mit den Besatzungsmächten nicht kooperieren. Am 3. April 1941 kam auch Kulovec nach Ljubljana/Laibach, er schilderte die ganze Situation und schlug die Gründung des Narodni svet (Nationalrat), den die Opposition schon am 30. März 1941 gründen wollte, vor. An diesem Tag war er auch entschlossen, das Land zu verlassen. In der Zwischenzeit haben Miha Krek und Alojzij Kuhar in Beograd/Belgrad alles vorbereitet, damit Kulovec zusammen mit Franc Gabrovšek emigrieren könnten, um an Seite der demokratischen Kräfte im Krieg gegen Hitler zu kämpfen. Als Kulovec am nächsten Tag nach Beograd/Belgrad zurückkam, kam am selben Tag auch Vlado Maček, der Leiter der Hrvatska seljačka stranka (Kroatischen Bauernpartei) der sich der Putschist-Regierung anschloss, nach Beograd/Belgrad. Von ihm erfuhren Kulovec und Krek von den deutschen Plänen, Slowenien zu teilen. Das war auch der Grund für ihren Besuch bei dem slowakischen Abfertigungsbeamten am 5. April 1941, von dem sie erfahren wollten, ob solche Vorhaben des Dritten Reiches wirklich wahr seien. An seinem letzten Abend verteidigte Kulovec immer noch seinen Standpunkt, doch der Ministerpräsident Dušan Simović wollte unbedingt in den Krieg ziehen. Kulovec starb am 6. April 1941, als er während der deutschen Bombardierung Beograds/Belgrads Schutzraum suchte.

Prispevki za slovensko kulturno zgodovino

Bernard Rajh*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 930.85(497.4)

Bernard Rajh: Prispevki za slovensko kulturno zgodovino. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 84=49(2013), 1, str. 119–132

V prispevku so predstavljena izhodišča za oblikovanje moderne slovenske kulturne zgodovine, dodane pa so tri kulturnozgodovinske skice, ki na različne načine obravnavajo celoten matični slovenski prostor, mikroregijo Ljubljansko barje in mesto Maribor.

Ključne besede: Slovenci, kulturna zgodovina, slovenski kulturni prostor, razprave, Ljubljansko barje, Maribor.

1.01 Original Scientific Article
UDC 930.85(497.4)

Bernard Rajh: Contributions to the Slovene Cultural History. Review for History and Ethnography, Maribor 84=49(2013), 1, pp. 119–132

The article presents bases for designing a modern Slovene cultural history and three cultural-historical drafts, which in different ways deal with the whole central Slovene space, the micro region Ljubljansko barje and the city of Maribor, are added.

Key words: Slovenes, cultural history, Slovene cultural space, studies, Ljubljansko barje, Maribor.

Kulturna zgodovina je kot široka humanistična veda v svetu dodobra uveljavljena, tako s svojimi teoretskimi razmisleki kot tudi s povsem konkretnimi raziskovalnimi projekti.¹

* Dr. Bernard Rajh, izredni profesor za slovenski jezik na Pedagoški in Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru, Koroška c. 160, SI – 2000 Maribor, bernard.rajh@um.si

¹ Prim. npr. dela znanega evropskega zgodovinarja Petra Burka.

Prvo in tudi temeljno vprašanje pri tem je, kako naj pojmujeemo predmet njenih znanstvenih razpravljanj. Vse bolj se namreč uveljavlja naziranje, da moramo *kulturo* ravno v zvezi s kulturno zgodovino nujno razumeti v najširšem pomenu besede kot civilizacijsko nadgradnjo človeštva, ki zajema človekovo poseganje v naravo (ter omejitve pri tem), njegovo družbeno bistvo oz. vključenost v vse oblike družbenih mrež in interakcij ter njegovo individualno/kolektivno ustvarjalnost in določenost na materialnem ali duhovnem področju (oz. kulturo v ožjem pomenu besede). V tem smislu kulturno zgodovino zanimajo naravne danosti kot okvir človekovega civilizacijskega razvoja ter spremembe naravnega okolja zaradi človekovega dela ali njegovih namernih in nehotenih vplivov na zunanji svet, oblike, delovanje in spremembe družbene strukture kot celote ali njenih delov (z vzajemnimi vplivi na posameznika v njej) ter seveda načini in dosežki človekovega duhovnega sebstva, predvsem še v umetnosti. Po takem razumevanju kulture je kulturna zgodovina pravzaprav zgodovinska antropologija ali še natančneje najširša interdisciplinarna humanistična veda, ki nekako povzema ugotovitve zgodovinske sociologije, splošne (in politične) zgodovine, etnologije, zgodovine filozofije in religije, umetnostne in literarne zgodovine pa tudi drugih družbeno-humanističnih znanstvenih disciplin, ki jih človekov civilizacijski razvoj zanima s širših ali specializiranih vidikov. Kulturna zgodovina premore torej celosten pogled na razvoj človeške civilizacije kot najvišje entitete na tem svetu, in sicer kot posledice raznorodnih, vzajemnih in neizogibnih sooučinkovanj med naravo, družbo ter človekom in njegovim duhovnim bistvom.

Tako kulturno zgodovino zanima civilizacijski konglomerat, ki se obče ali v regionalno-nacionalnih razsežnostih pojavlja v različnih časovnih (zgodovinskih) obdobjih, pri tem pa se preoblikujejo njegov ustroj in izrazne oblike zaradi inovativnih preobratov kot posledic vedno novih vplivov in drugačnih prepletov zgoraj omenjenih dejavnikov. Bistvo civilizacijskih dogajanj ostaja isto in človeštvo bolj ali manj ostro loči od drugih živih bitij.

S svojo poglobljeno znanstveno analizo lahko kulturna zgodovina postane tudi zelo uporabna družbena veda. Globlje poznavanje posameznih dejavnikov družbeno-civilizacijskega razvoja človeštva ter njegovih učinkov ji namreč omogoča, da smeri in posledice takega razvoja vsaj v grobih potezah tudi predvidi oz. napove, pa tudi kritično ovrednoti. S tem postane civilizacijsko usmerjevalna; vse resne družbene analize in prognoze so brez kulturnozgodovinskih znanj in poznavanj dokaj pomanjkljive in seveda precej manj uspešne.

Takega širokega pojmovanja kulturne zgodovine na Slovenskem ne premoremo, vsaj v institucionalizirani obliki ali v obliki monografske publikacije ne. Seveda pa to še ne pomeni, da nimamo nekaterih pomembnih nastavkov za znanstveno obravnavo naše civilizacijske preteklosti.² Vsaj iz enciklopedične literature (in njenih mozaičnih predstavitev)³ pa tudi vseh splošnozgodovinske objav odseva približna podoba slovenske kulturne zgodovine. Pri tem smo nekatere dele naše preteklosti nekoliko odrinili na obrobje (npr. obdobje pred etnogenetsko dobo Slovencev)⁴ ali pa preveč poudarjali (politično zgodovino, literaturo), z nekaterimi zelo specialnimi prikazi pa izseke iz svoje kulturne zgodovine tudi že predstavili v zgoraj opisanem smislu.⁵

Za uvod v naše kratko kulturnozgodovinsko razpravljanje o slovenskem prostoru navedimo nekaj splošnih izhodišč.

- (1) Slovenska kulturna zgodovina bi morala najprej določiti območje in časovni okvir svojih raziskovanj. V svoje obravnave mora vključevati vse civilizacijske prostore, ki so kakor koli povezani s Slovenci kot narodno entiteto: naš najširši naselitveni prostor (tudi pred slovensko etnogenetsko identifikacijo) in diasporo, pa tudi tuja kulturnozgodovinska okolja, kamor smo Slovenci sevali svoj (večji ali manjši) civilizacijski vpliv (npr. Baraga med Indijanci), vse ne oziraje se na kakršne koli časovne omejitve.
- (2) Slovensko kulturno zgodovino je treba ves čas obravnavati kot del evropske (in seveda tudi svetovne) kulturne zgodovine. V širšem okolju se je oplajala že od prazgodovine naprej, vanj je tudi prispevala iz svojega (npr. z Gallusom, Miklošičem, impresionisti itd.).
- (3) Ugotoviti bo treba bistvene značilnosti in posebnosti slovenskega kulturnozgodovinskega razvoja ter določiti njegove nosilne družbene segmente in glavne akterje; izdelati bo treba izvirno periodizacijo kul-

² Gre predvsem za monografske in druge obravnave posameznih področij slovenske kulturne zgodovine, ki jih ustvarjajo: arheologija in etnologija slovenskega prostora, slovenska narodna in politična zgodovina, zgodovine posameznih gospodarskih dejavnosti, zgodovina šolstva na Slovenskem, slovenska literarna zgodovina, zgodovini slovenske glasbe oz. likovne umetnosti ipd.

³ Tu mislimo zlasti na *Slovenski biografski leksikon* (1925–1991), *Enciklopedijo Slovenije* (1987–2002) in leksikon *Slovenika* (2011).

⁴ Tako je ravnala sicer odlična *Ilustrirana zgodovina Slovencev* (2003).

⁵ Omenili bomo *Duhovno zgodovino Slovencev* (1996) Janka Kosa in pretežni del objav (kulturnega) zgodovinarja Igorja Grdine.

turnozgodovinskih dogajanj, v kateri bodo upoštevani širši trendi in vse razpoznavne drugačnosti slovenskega razvoja.

- (4) Na Slovenskem je treba uveljaviti kulturno zgodovino, predstavljeno uvodoma, kot najpomembnejšo interdisciplinarno humanistično vedo nacionalnega pomena, in sicer v različnih institucionalnih oblikah ter v obsegu pomembnega znanstvenega diskurza in tehtnih strokovnih objav.

V nadaljevanju sledi troje skic, ki v grobih orisih skušajo predstaviti nekaj vprašanj nacionalne, regionalne in lokalne kulturnozgodovinske tematike. Začnimo z najširšo.

Omenili smo že nujnost določitve bistvenih značilnosti razvoja slovenskega kulturnozgodovinskega prostora, čemur lahko sledi obnovljena razmejitev njegovih kulturnozgodovinskih obdobj.

Naš kulturnozgodovinski prostor se najprej pojavi kot nerazmejeni del evropskega *prazgodovinskega časa*, kar velja za pretežni del kamene ter zgodnejše kovinske dobe. Prav v razdobju kovinskih dob pa se tod že razkrivajo prve individualizacijske črte: mešanje tipov okrašene lončenine panonskega in sredozemskega sveta, gradnja utrjenih grobišč iz lokalnih materialov ter z njim prilagojenimi tehnologijami, nekoliko samosvoja koliščarska kultura ter prve železarske obrtne koncentracije na Koroškem in Dolenjskem.

Antika je našim krajem vtisnila svoj civilizacijski način, ki se je (zlasti v začetni dobi vzporedno s staroselskim) prilagajal avtohtonim naravnim danostim (kamnolomi, ceste), zagotovo pa je sprožil nov kulturnozgodovinski cikel, seveda tudi s prihodom krščanstva.

Srednji vek je za slovenski kulturnozgodovinski prostor razdobje velikih in pomembnih sprememb. Slovanski priseljenci so aktivno posegli v propad antičnega civilizacijskega sloga ter s svojo večino preusmerili etnogenetski razvoj, sicer pa (vsaj kot podaniki) bili intenzivno soudeleženi v procesih fevdalizacije in ruralizacije takratne družbe ter (tudi prisilno) pokristjanjevanja. Najpomembnejše civilizacijske pridobitve (samostanska kultura, gotika, pojav mest, tehnološke in kulinarčne inovacije ipd.) so nastajale po zgledih tedanje srednjeevropske družbe.

Slovensko *reformacijsko dogajanje* ni bilo izvirno; s podobnimi razlogi za verski upor je zorelo na uvoženih zgledih, intenzivno sodelovalo z nemškim protestantizmom ter iz njega črpalo svoj duhovni naboj. Vendar se je tudi dokaj osamosvojilo in doseglo nepričakovano: uveljavitev

slovenskega knjižnega jezika in zavidljiv slovstveni program, s čimer se je slovenski kulturnozgodovinski tok v svojem pomembnem delu podal na samosvoja pota.

Rekatolizacija sicer predstavlja ostro zarezo v spodbudne napovedi novega konec 16. stol., toda kmalu je dokazala tudi svoje pozitivne učinke: konkurenčno nadaljevanje slovstvene tradicije, uveljavljanje kakovostnega izobraževanja, zanimanje za znanost, pobude za industrijske začetke ter obogatitev s čudovito baročno umetnostjo.

Zagotovo je bil *razsvetljenski čas* povsem novo in odločilno zaporedje desetletij, ko je tudi na Slovenskem intelektualna elita (posvetna in katoliška) prepoznala spreminjajoče se in naklonjene družbene okoliščine, strnila svoje vrste ob razvidnem narodnoprebudnem programu ter ga v temeljnih zametkih tudi udejanila v vseh jasnih oblikah od zgodovinskega premisleka o Slovencih do artistične književnosti, od prepričanega jezikovnega samozavedanja do slovenskega šolstva, gledališča, časopisa, novega prevoda Svetega pisma in še česa.

19. stol. predstavlja obdobje intenzivnega poglobljanja in širjenja narodnokonstitutivnih nastavkov predhodnih časov. Poenoten in dokončno standardiziran je bil slovenski knjižni jezik, ki je le tak lahko suvereno prevzel vse svoje komunikacijske in simbolne naloge. Besedna umetnost je preigravala najširšo paletu tem od najbolj intimnih do vseh tistih, ki so skušale objektivno predstaviti družbeno skupnost, pri svojem umetniškem početju pa se je kar nekajkrat približala visoki ravni evropskega literarnega kanona. Slovenci smo zavestno postali politični subjekt z izoblikovanimi nacionalnimi zahtevami ter sprožili odločno vzpostavljanje samopotrjevalne infrastrukture, ki je nista mogla več ukiniti niti izzvana nemška konkurenca niti lastna idejna razcepljenost. Zagotovo je šlo za eno najpomembnejših kulturnozgodovinskih obdobj, v katerem smo Slovenci že premogli skorajda vse, razen svoje države in slovenskega univerzitetnega središča.

20. stol. je smiselno razdeliti na dva dela: čas, v katerem je slovenski kulturni prostor, kljub burnim političnim preobratom, še vedno doživljal svoj intenzivni razvoj, ter krajše zadnje obdobje, ko je dozorel in dosegel samostojno nacionalno državo. V prvem so kulturnozgodovinsko dogajanje določali, pretresali in spodbujali vključitev v različne državne okvire od avstro-ogrskega do obeh jugoslovanskih (ter začasnih vojno-okupatorskih), nenehna ideološka razhajanja in pritiski totalitarnih -izmov, gospodarske amplitude ter spontani ali očitni vplivi širšega okolja. Zaradi vsega tega se je slovenski civilizacijski način večkrat prilagajal splošnim/globalnim trendom, v svojem bistvu pa ohranjal tudi dokaj avtonomnosti,

kar je vodilo do nacionalne samostojnosti v drugem obdobju. Tudi v tem politična vključenost v sicer moderno evropsko zvezo slovensko kulturno avtonomnost vedno znova postavlja pred nevarnost usodnih novih izbir med samopotrjevanjem in (ne)hotenim zanikanjem.

Tako smo povzeli nekaj bistvenih značilnosti kulturnozgodovinskega dogajanja na Slovenskem in jih v grobem časovno razporedili. Pri taki obravnavi pa ostajajo v ozadju nekatere posebnosti tega razvoja, na katere se predstavljanje popolnejše slovenske kulturnozgodovinske podobe mora izdatneje ozirati.

Slovensko civilizacijsko zorenje že v svoji osnovi ni povsem enotno, saj ga z vsemi odtenki sooblikujejo različni kulturnozgodovinski konteksti: alpski, sredozemski in panonski. Ti s svojimi naravnimi danostmi zamejujejo gospodarske aktivnosti, način življenja, prehrano, stavbno kulturo, povezanost z različnimi kulturnimi zaledji in državnimi tvorbami itd. Prav to je povzročilo neverjetne kulturne razlike na tako majhnem zemljepisnem območju, omogočalo narečna in knjižnojezikovna razhajanja ter najverjetneje vsaj v kali porodilo tudi vsa druga trajna nasprotja v relativno majhni kulturnozgodovinski skupnosti.

Naša kulturna zgodovina nosi vse značilnosti dvoplastnega dogajanja: množice in elite. Vsaka od teh (ki sta se tudi v Evropi izdvojili predvsem v srednjem veku) živi svoje avtonomno življenje in premore avtonomno kulturno določenost. Prva s svojo prvinsko tradicijo in naivno ljudsko umetnostjo, druga z zavedanjem o svoji družbeni privilegiriranosti in z zahtevami po prestižnih duhovnih in umetnostnih samouresničitvah. Usojena jima je soodvisnost, saj prva (kot kmečke množice ali proletariat) eksistenčno omogoča drugo, slednja pa duhovno oplaja prvo, kot vidimo, intenzivneje in manj uspešno v času slovenske reformacije, kar uspešno v času narodnega preporoda in v 19. stol. ter na način ideološkega diktata konec 19. stol in v pretežnem delu 20. stol.

Slovenska kulturnozgodovinska zavest je ves čas nihala med skrajnostma okorelega konservativizma in drznega liberalizma. Njuno nepomirljivo nasprotje je vodilo do ostrih kulturnozgodovinskih preobratov ter razvojnih pospeškov, ki smo jih doživeli v dosežkih reformacije in protireformacije, v obliki prosvetljskih zahtev in uresničitev, pri narodnoafirmativnih uspehih v 19. stol. ali kot uspeli projekt nacionalne osamosvojitve konec 20. stol. Prevlada enega ali drugega pola ali njun konflikt utemeljuje ta kulturnozgodovinske dogodke, kot so uspešnost slovenskega protestantizma, zavesten in oprezen protiudarec katoliške preнове, velika dejanja slovenskih razsvetljencev, Prešernov boj s sodobniki, začetek in vztrajanje

slovenskega kulturnega boja, podpora pri nastanku prve in druge jugoslovanske države, razhajanja v Osvobodilni fronti ter bratomorni poboji med drugo svetovno vojno in po njej, upor zoper partijsko ekskluzivnost v drugi polovici 20. stol itd.

Vsak družbeni dogodek se tudi pri nas (kot povsod po svetu) kaže z globokimi kulturnozgodovinskimi posledicami, zato bi ga veljalo tudi v slovenski kulturni zgodovini obravnavati v vsej njegovi kompleksnosti. Vzemimo za primer pojav industrializacije, ki je (drugače kot obrt) povsem angažirala velik del družbe in njenega delovanja in tako marsikaj spremenila v slovenskem kulturnozgodovinskem toku. Podobno kot nekdanje fevdalne kolonizacije je sprožila velike migracijske premike prebivalstva z zgostitvami ob proizvodnih obratih in v urbanih središčih (npr. v več že obstoječih mestih, v Zasavju, v novejšem času v Velenju), spodbudila je vzporedne gospodarske dejavnosti (npr. rudarstvo v Lešah pri Prevaljah, v Zasavju) in prometno povezovanje (zlasti z Južno železnico v 19. stol.) pa tudi ustanavljanje izobraževalnih centrov (npr. tekstilnih šol ali kasnejšega tehniškega visokega šolstva v Mariboru) itd. Povečan delež delavskega življa je v njegovem bivalnem okolju zahteval gradnjo delavskih kolonij ali modernih stanovanjskih sosek, tam se je rodila t. i. delavska kultura, nato še delavska zavest s povsem novo politično dimenzijo, na kateri se je končno lahko razbohotila nova družbena (in oblastna) elita.

Iz zapisanega in siceršnjega poznavanja tematike sledi kar nekaj splošnih ugotovitev.

- Slovenski kulturnozgodovinski razvoj (kakor koli ga prostorsko ali časovno zamejimo) je bil ves čas del splošnih in širših civilizacijskih dogajanj, iz katerih je sprejel večino svojih razvojnih spodbud.
- Njegovo samosvojost so določali raznolikost zemljepisnega položaja, kjer je ta razvoj potekal, etnogenetska samoniklost na slovanski osnovi ter izpostavljenost civilizacijskim vplivom zelo prehodnega in dinamičnega širšega kulturnozgodovinskega prostora.
- Razvojne stopnje oz. obdobja kulturnozgodovinskih dogajanj so najbolj izrazite takrat, ko avtohtoni razvojni tok dobi pospeševalni sunek širših (evropskih) razsežnosti (reformacija, razsvetljenstvo, pomlad narodov, preurejanje Evrope po padcu komunizma itd.).
- Čeprav se naš kulturnozgodovinski prostor zdi predvsem prejemnik civilizacijskih pobud od drugod, pri tem nikakor ni le v podrejenem položaju. Vse take pobude je suvereno izživel po svoje in velikokrat tudi tako skušal doseči kakovosten vrh evropskega razvoja (prim. zgodnji prevod biblije, literarne presežke Prešerna, Cankarja, Kosovela in drugih,

impresionistično slikarstvo, Plečnikovo arhitekturo, model kakovostne socialne države v 20. stol. idr.).

Kot relativno samostojne kulturnozgodovinske enote lahko obravnavamo in opišemo tudi posamezne dele slovenskega ozemlja. Pri tem upoštevamo vse značilnosti, ki so sooblikovale celoten slovenski prostor, dodatno pozornost pa moramo nameniti posebnim pogojem in vplivom, ki so neko kulturnozgodovinsko mikroregijo toliko zaznamovali, da se po svojih posebnostih loči od drugih, v večjem ali manjšem obsegu pa se razlikuje tudi od širše kulturnozgodovinske soseščine.

Izbrali smo območje Ljubljanskega barja, ki leži v osrčju slovenskega ozemlja, že po svojih naravnih danostih pa je dokaj posebno; gre namreč za ravninski in močvirnat svet, ki je nasledil nekdanje večje jezero. Močvirje so zaradi vedno večjega rečnega prometa po Ljubljanici regulirali že Rimljani, z osuševalnimi deli pa so skušali ta svet spremeniti v koristno kmetijsko zemljišče vse od 18. stol. naprej, v 19. stol. pa ga že načrtno naseljevali. Vzporedno so odkrili koristno barjansko šoto ter jo začeli tržiti kot posebno vrsto kuriva celo v industrijskih obratih, zlasti v 20. stol. pa so v kamnolomih na barjanskem obrobju pridobivali tudi apnenčast kamen, ki so ga v stavbe (npr. v bližnji Ljubljani) vgrajevali pod imenom »podpeški marmor«.

Od prazgodovine naprej, ko so barjansko jezero obljudili znameniti koliščarji, je to območje slovenska kulturnozgodovinska posebnost. Njegova jezerska voda je takrat omogočala poseben in varen način bivanja, kar je – vključno s primernim zaledjem za poljedelstvo – sem privabilo stalne naseljence mlajše kamene in bakrene dobe. Kasnejše usihanje jezerskih voda ter nastanek močvirja oz. barja, seveda pa tudi spremenjene zgodovinske prilike, so Barje prepustile pozabi, če izvzamemo plovno Ljubljanico v času antike. Poselitev se je premaknila na njegovo obrobje, kjer sta se zlasti utrdili emonska in srednjeveška Ljubljana.

Raven svet Ljubljanskega barja je v času habsburškega razsvetljenega absolutizma kar vabil k osvojitvi, kmetijska dejavnost ter kasnejše izkoriščanje šote in kamna pa tudi k naseljevanju. Kljub občasnim poplavnim nevarnostim se sem s svojimi predmestnimi predeli širi tudi sodobno ljubljansko mestno območje, še zlasti, ker Barje nudi tudi vabljivo rekreativno in turistično pestrost.

Zanimivo je Ljubljansko barje za področje prometa. Če je bilo v koliščarskih časih in v antiki vabljivo in izkoriščano za vodni promet, je za kasnejše in novodobne prometne tokove in sredstva pravzaprav predstavljalo

oviro. Znano je, s kakšnimi težavami se je tod srečevala železniška proga proti Trstu oz. slovenskemu jugozahodu, ki je morala (najprej z visokim borovniškim viaduktom, nato z dolgim obvozom) premostiti višinsko razliko med barjansko nižino in dvignjenim pragom notranjskega sveta. Nekaj podobnega velja tudi za sodobno avtocesto, ki je na Barju položena na plavajoče nasutje. Lokalni cestni promet se nestabilnim barjanskim tlom najraje izogiba, tako kot industrija, ki se načrtno zakoreninja za ravninskim robom.

To, kar bi v zvezi z Ljubljanskim barjem radi posebej poudarili, je njegova kulturnozgodovinska dvojnost. S svojimi naravnimi potenciali je ljudi in njihove civilizacije vedno privlačevalo, pri tem pa pogojevalo poseben način preživetja, ali pa je morebitne prišleke od sebe odvrčalo oz. izrinjalo na barjansko obrobje. Poselitvene praznine širnega območja o tem največ povedo, vsiljena obljudenost pa še vedno trepetja pred poplavnimi grožnjami. Tudi občasni, prekinjeni in ponovljeni civilizacijski posegi v ta prostor opisani status Barja samo potrjujejo.

Pravzaprav gre za pospeševalne in omejevalne okoliščine kulturnozgodovinskega dogajanja na nekem (ožjem) območju. V zgornjem primeru smo se omejili predvsem na naravne dejavnike, drugod po Sloveniji bi lahko odkrili še druge. Kaj npr. v tem smislu predstavlja prometna povezanost (in prehodnost), bi lahko za preteklost dokazovali za Ptuj, za Zgornjo Dravsko in Savinjsko dolino, tudi za Posavje in Vipavsko, danes pa za Celje in okolico, Ljubljansko kotlino, Koper z zaledjem itd. Zemljepisna in prometna osamitev pa v povsem v drugi smeri učinkuje npr. na Belo krajino v celoti, skoraj ves čas na Kozjansko, izrazito na Zgornjesoško dolino pa tudi na Koroško ali Kočevsko ipd.

Podoben in neverjetno širok vpliv na celotno kulturnozgodovinsko podobo nekega območja lahko dokažemo za intenzivne gospodarske dejavnosti, največkrat v povezavi s prometno pretočnostjo. Poglejmo samo, kaj je nekoč prav to pomenilo za Trst in njegovo slovensko okolico, kjer se je ob najpomembnejšem državnem obmorskem pristanišču ugneznilo tudi industrijsko središče, mesto pa je postalo eno najpomembnejših osišč slovenske kulture in politike, v katerem so se zanimali celo za možnost ustanovitve slovenske univerze. Ali nismo na podobnih temeljih dobili tudi sodobnih civilizacijskih središč, kot so Ravne na Koroškem, zasavski revirji, Jesenice, Velenje, Novo mesto, Nova Gorica (seveda tudi kot naslednica nekoč slovensko pomembne Gorice) ali univerzitetni Maribor? Zakaj npr. Murska Sobota še vedno ne zmora prerasti kulturno-umetnostnega pomena bistveno manjše Sežane na slovenskem zahodu? Kako je bogata

kulturnozgodovinska preteklost (kot dober temelj) lahko nadvse pozitivno vplivala na bodočnost npr. Ljubljane, enakih učinkov pa ni dosegla v nekoč prestižnih okoljih, kot sta bila Škofja Loka ali Ptuj?

Vseh takih dejavnikov mikroregionalnega razvoja ne nameravamo omenjati; nekateri svojih vplivov v polni meri še tudi niso razkrili. Kaj npr. za kulturnozgodovinski razvoj predstavljata uveljavljena zdraviliška ali pospešena turistična dejavnost, kaj najsodobnejše gospodarske in druge globalizacijske povezave s svetom? Kaj pomenita pojav množičnega izobraževanja mlajših generacij ter modernizacija njihovega življenjskega stila po aktualnih tujih vedenjskih zgledih ipd.? Pričakujemo lahko, da bodo kombinacije več pozitivnih kulturnozgodovinskih vplivov dale izrazitejši rezultat pa tudi da se bodo pogoji civilizacijskih napredovanj (tudi v svetovnem merilu) še približevali ali celo izenačevali.

Na mikroravni je nadvse zanimivo opazovati kulturnozgodovinski razvoj na zgostitvenem prostoru urbanega središča. Tudi vanj posegajo širši vplivi, saj se npr. neko mesto staplja s svojim neposrednim zaledjem različnih dimenzij, v njem pa so zaradi večjega števila prebivalstva, tesnejšega komunikacijskega stika med njim ter institucionaliziranimi civilizacijskimi oblikami kulturnozgodovinska dogajanja intenzivnejša. Za zgled bomo izrisali osnovne kulturnozgodovinske poteze Maribora, saj so avtorju nekoliko bližje.

Zanimivo je, da Maribor ne premore daljše kulturnozgodovinske preteklosti – nima namreč svojega antičnega prednika. V takratnem času so se stvari dogajale v bližnji Petovioni. Vendar je bil njegov širši prostor z rodovitnimi ravninami ob Dravi in nizkim gričevjem proti vzhodu že od prazgodovine sem izziv za naselitev, o čemer pričajo npr. pošteltske najdbe ali bogati antični kmečki domovi v preddverju današnjega Maribora.

V srednjem veku so prepoznali strateško lego mariborskega območja, na katerem se je srečevalo kar nekaj ugodnih dejavnikov: bogato zaledje zgorjednadravskih in pohorskih gozdov ter obdelovalnih površin na Dravskem polju, (ob)rečna prehodnost ob Dravi od zahoda proti vzhodu ter naravni koridor od juga proti severu in nazaj, končno tudi za varovanje ugodna vzpetina Piramide, ki se izvidniško razgleduje po okolici pod seboj.

Nastajajoči mestni organizem po svojem obsegu še dolgo ni dosegel ravni pomembnejših evropskih urbanih središč, saj je bil preveč izpostavljen nevarnostim obrobne vojne krajine; vseeno pa je s svojo obrtno dejavnostjo in vinsko trgovino bolj ali manj uspešno tekmoval vsaj s Ptujem, če že ne z upravno vse važnejšim Gradcem na severu. Zlasti takratna močna

židovska skupnost dokazuje njegov živahen gospodarski utrip, v katerem je vse pomembnejšo vlogo igralo nemško govoreče prebivalstvo. To in večplastna navezanost na štajersko deželno središče sta Mariboru vse do prve polovice 19. stol. dajala pečat nemškega mesta, v katerem je slovenski živelj vztrajal v spodnjem delu družbene razslojenosti. Dokazovalo se je z dokaj provincialnim javnim in kulturnim življenjem z nemškim gledališčem na čelu, s številnimi sicer manj pomembnimi društvi, v katerih so kljub njihovem nemškemu uradovanju v precejšnjih kvotah sodelovali tudi slovenski someščani, ter z (relativno poznim) edinim nemškim časopisom. Kljubovalno trdoživost šibkejšega slovenskega pola ter njegovo jezikovno zavest še najbolj izpričujeta prisotnost in aktivnosti slovenskega dijaštva na gimnaziji, ki ga je ta v Maribor vse pogosteje privabljala iz nenemške podeželske okolice.

Korenit kulturnozgodovinski preobrat je Maribor doživljal od sredine 19. stol. naprej. Mesto, ki je dotlej dokaj neopaženo životarilo na obrobju tako nemškega kot tudi slovenskega kulturnega prostora (kamor npr. zavzeto slovensko preporodno gibanje sploh ni prodrlo), je bilo z dograditvijo državne Južne železnice nenadoma in intenzivno vključeno v širša dogajanja, gospodarska, državoupravna ter tudi ožje kulturna. Sprožil se je gospodarski razcvet (vznik nadvse pomembnih železniških delavnic ter nastajanje industrijske verige na levem bregu Drave), vzporedno z njim pa so zajela sapo tudi vsa druga družbena področja (uprava, vojska, okrepljena gimnazija itd.). Takšen Maribor je vase lahko privabil Slomška s prenosom sedeža lavantinske škofije; rast mesta in povečevanje njegovih funkcij sta povzročila porast mestnega prebivalstva in njegove izobrazbene ravni, kjer so prazne niše vztrajno polnili Slovenci, odslej narodno vse bolj jasno opredeljeni. Slovensko samozavedanje se v Mariboru v drugi polovici 19. stol. odkrito postavlja ob bok nemške kulturnozgodovinske zavesti, v svojem zanosu pa tu in tam celo prevzame vseslovensko pobudo (npr. z dejavno Slovansko matico ali izdajanjem mladoslovenskega političnega časnika Slovenski narod). Do konca stoletja je bila vzporedna slovenska identiteta izoblikovana in potrjena v okviru novih slovenskih društev, z naborom slovenskega časopisja, s slovenskimi vzporednicami na gimnaziji, na prelomu stoletij pa še z dejavnim slovenskim zgodovinskim društvom in njegovimi znanstvenimi prizadevanji. Nekdanje sobivanje v »nemškem« Mariboru se je razdvojilo na osamosvojen slovenski del, ki je vse pogosteje doživljal odprto nasprotovanje ogroženega nemško usmerjenega tekmeča. Tak razvoj je mnoge pobude črpal iz celotnega slovenskega prostora, ne moremo pa pri tem spregledati pomembnega prispevka posameznikov, ki so prepoznali

znamenja časa in pogumno stopili na nove kulturnozgodovinske okope (od Puffa, Slomška, Vošnjaka do Kovačiča itd.).

Prva svetovna vojna, zlasti njen konec, je naslednja izrazita zarezna za mariborski kulturnozgodovinski preteklosti. Od tod je izviral pobudnik Majniške deklaracije Korošec, v Mariboru in naprej ob dolgi občutljivi narodnostni meji je Maister v odločilnem trenutku obračunal z nemškim nacionalizmom, omogočil priključitev k novonastali jugoslovanski državi ter vzpostavljaj bodočo narodnostno, politično in kulturno severno mejo. Z doseljevanjem narodno zavednih primorskih Slovencev, ki so po begu pred fašizmom v Mariboru nadomeščali stare avstro-ogrske kadre, je Maribor začel doživljati nov civilizacijski razcvet s ponovnim industrijskim zamahom ter svežim duhovnim razvojem, kot so ga potrjevali modernizacija življenjskega sloga, prebujene umetnostne zvrsti, potentno mestno gledališče, nova kulturna in druga društva, razgibano javno življenje itd. Pravzaprav lahko le obžalujemo, da vsi pozitivni naporu tistega časa niso doživeli zadostne državne podpore in so jih v precejšnji meri ovirale tudi posledice gospodarske krize, na koncu pa še prekinila za marsikaj in marsikoga usodna druga svetovna vojna.

V drugi polovici 20. stol. je Maribor doživljaj, razpet med tradicijo in izzive novih časov, civilizacijske vzpone in tudi nazadovanja. Končana vojna (z revolucijo) in zapovedana socialistična industrializacija sta ponovno zamenjali večino njegovega prebivalstva in bistveno osiromašili meščansko (in družbeno) elito. Vse do današnjih dni umetno pospešenega gospodarskega razvoja in rasti mesta ni dohiteval njegov duhovni razvoj, ki naj bi dopolnjeval in pospeševal splošni družbeni napredek. Če ga je v prvih povojnih letih dušila samovšečna in omejena krajevna politika, ga je kasneje trajno ogrožala že omenjena družbena razglašenosť. Posamezne odmevne akcije nekaterih kulturnih združenj ali posameznikov, nekatere uspele sezone mariborskega gledališča, nastanek univerze in njeno delovanje, prizadevna in moderna univerzitetna knjižnica v svoji novi stavbi, Pandurjevo totalno gledališče pa (celo nekoliko predimenzioniran) program evropske prestolnice kulture so bili obetavni projekti polpretekle dobe, vendar so bolj odmevali drugod kot doma, s težavo so spreminjali civilizacijski značaj in družbeno pomembnost mesta, ki se kar ne moreta odlepiti od svoje vaško-proletarske podstati in zaživeti v obliki moderne kulturnozgodovinskega vozlišča. Še zlasti ne, če njegovi vizionarji in snovalci omagujejo pod težo zaviralnih silnic ali se predajo zavajajočemu občutku svoje samozadostnosti, celo pomembnosti.

Literatura

Peter Burke, *Evropska renesansa*. Ljubljana 2004.

Peter Burke, *Kaj je kulturna zgodovina?* Ljubljana 2007.

Igor Grdina, *Slovenci med tradicijo in perspektivo*. Ljubljana 2003.

Bruno Hartman, *Kultura v Mariboru*. Maribor 2001.

Ilustrirana zgodovina Slovencev, Ljubljana 2003.

Janko Kos, *Duhovna zgodovina Slovencev*. Ljubljana 1996.

Maribor skozi stoletja, Maribor 1991.

Bernard Rajh, Nekatera vprašanja slovenske kulturne zgodovine. *Večno mladi Htinj*, 84–92. Maribor 2012.

Slovenska novejša zgodovina. Ljubljana 2005.

Peter Štih, Vasko Simoniti, *Na stičišču svetov*. Ljubljana 2009.

Špela Verbič, *Ljubljansko barje*. Kulturnozgodovinski oris (diplomsko delo). Maribor 2012.

Peter Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države*. Ljubljana 2010.

Zakladi tisočletij, Ljubljana 1999.

CONTRIBUTIONS TO THE SLOVENE CULTURAL HISTORY

Summary

The author first determines the contemporary cultural history as a broad interdisciplinary humanistic science that, with its scientific monitoring and findings, tries to present a comprehensive account of civilizational and cultural-historical development of a specific, bigger or smaller, area. For such a presentation of our living space we, Slovenes, still do not have a clearly defined and institutionalised (national) cultural history, for we are only able to show some partial displays on the level of general history, on the level of specialised presentations of development in single fields and on the level of lexical handbooks.

On the basis of publications mentioned in this paper three generalised cultural-historical drafts are presented: a) the central Slovene space as it shows itself in approximate time periods, spread between the general European guidelines and specifics of the Slovene cultural-historical events, b) Ljubljansko barje as cultural-historical micro region with distinct developmental influences of its natural resources and c) Maribor as cultural-historical thickening (urban) space that was created and developed on the intersection of natural, historical and other usual social influences as well as on the crossroads of two cultural-historical environments and on special demographic and economic foundations.

BEITRÄGE ZU DER SLOWENISCHEN KULTURGESCHICHTE

Zusammensetzung

Der Autor bestimmt zuerst die zeitgenössische Kulturgeschichte als eine ausführliche interdisziplinäre humanistische Wissenschaft, die mit ihrer wissenschaftlichen Beobachtungen und Ermittlungen ein ganzheitliches Bild der zivilisatorischen und kulturgeschichtlichen Entwicklung eines bestimmten, größeren oder kleineren, Gebietes zu präsentieren versucht. Für so eine Behandlung unseres Lebensraumes haben wir Slowenen noch keine klar definierte und institutionalisierte (nationale) Kulturgeschichte, denn wir haben nur einige Teildarstellungen im Rahmen unserer allgemeinen Geschichte, im Rahmen der spezialisierten Darbietungen von der Entwicklung einzelnen Gebiete und im Rahmen der Lexik-Handbücher.

Auf der Basis der oben genannten Veröffentlichungen werden drei verallgemeinernde kulturgeschichtliche Skizzen vorgestellt: a) des zentralen slowenischen Raumes wie er sich durch alle ungefähren Zeitperioden zeigt und mit all seinen wichtigsten Entwicklungscharakteristika, die zwischen der allgemeinen europäischen Richtlinien und der Besonderheiten des slowenischen kulturgeschichtlichen Geschehens gesponnen sind; b) Ljubljansko barje/Ljubljanaer Moor als kulturgeschichtliche Mikroregion mit ausgeprägten Entwicklungseinflüssen seiner natürlichen Gegebenheiten; c) Maribor/Marburg als kulturgeschichtlicher Verbindungs- (Urban-)raum, der auf der Kreuzung der Natur-, Geschichts- und Sozialeinflüsse sowie auf der Schnittstelle zweier kulturgeschichtlichen Milieus und auf einer besonderen demographischen und wirtschaftlichen Basis entstanden ist und sich da auch entwickelte.

Obdobja preučevanja trpnega glagolskega načina v slovnica slovenskega jezika (od A. Bohoriča, 1584, do J. Toporišiča, 2004)

Polonca Šek Mertük*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 811.163.6'36"1584/2004"

**Polonca Šek Mertük: Obdobja preučevanja trpnega glagolskega načina v slovnica
slovenskega jezika (od A. Bohoriča, 1584, do J. Toporišiča, 2004).** Časopis za zgodovino
in narodopisje, Maribor 84=49(2013), 1, str. 133–151

V prispevku je predstavljeno, da je bil trpni glagolski način v slovnica slovenskega jezika od prve (Bohorič 1584) do zadnje (Toporišič 2004) različno obravnavan. Kljub različnosti pa je mogoče najti določene vzporednice in tako se v slovnica slovenskega jezika kaže pet skupin oz. obdobje preučevanja trpnika: 1. od Bohoriča do Pohlina (1584–1768), 2. od Pohlina do Janežiča (1783–1863), 3. od Levstika do Breznika (1866–1916), 4. od Breznika do Bajca, Kolariča, Rupla /in Šolarja/ (1934–1947) in 5. Toporišič (2004).

Ključne besede: glagolski način, trpnik, slovnice slovenskega jezika.

1.01 Original Scientific Article
UDC 811.163.6'36"1584/2004"

**Polonca Šek Mertük: The Periods of Passive Voice Research in Grammars of the Slo-
vene Language (From A. Bohorič, 1584, to J. Toporišič, 2004).** Review for History and
Ethnography, Maribor 84=49(2013), 1, pp. 133–151

The article presents the fact that the passive voice was, from the first grammar of the Slovene language (Bohorič 1584) until the last one (Toporišič 2004), dealt with

* Dr. Polonca Šek Mertük, Pedagoška fakulteta Univerze v Mariboru, Koroška cesta 160, SI – 2000 Maribor, polonca.sek@uni-mb.si

differently. Nevertheless there are also some common features and in grammars of the Slovene language one can determine five groups or periods of passive voice research: I. from Bohorič until Pohlin (1584–1768), II. from Pohlin until Janežič (1783–1863), III. from Levstik until Breznik (1866–1916), IV. from Breznik until Bajc, Kolarič, Rupl /and Šolar/ (1934–1947), V. Toporišič (2004).

Key words: verb voices, passive voice, grammars of the Slovene language.

Uvod

Trpnik je ena od dveh oblik glagolskega načina. V normativni slovnici slovenskega jezika (Toporišič 2004) je glagolski način opredeljen kot pojem za razmerje med osebkom in (iz)vršilcem dejanja. Če je osebek tudi (iz)vršilec dejanja ali nosilec stanja, govorimo o tvorniku ali aktivu (*Knjigo so tiskali v Tiskarni Ljudske pravice*). Če pa osebek ni vršilec dejanja, pa tudi ne nosilec stanja ali poteka, ampak od dejanja prizadeti, gre za trpnik ali pasiv (*Knjiga je bila tiskana/se je tiskala v Tiskarni Ljudske pravice*).¹ Trpnik se ob ohranitvi istega časa in vida da zmeraj spremeniti nazaj v tvornik, vsak tvornik pa se ne da pretvoriti v trpnik.

Pretvorbena razmerje je sledeče: 1. beseda ali besedna zveza, ki je bila osebek tvornega stavka, se v trpnem ali opusti ali pa postane prislovno določilo vršilca glagolskega dejanja, in sicer v roditeljski ter s predlogom *od* (*po* + samostalnik v mestniku je v takem primeru napačen²); 2. glagolska oblika na *-m* (ali na *sem* + *-l*) se zamenja z glagolsko obliko na *sem* + *-n/-t* ali pa se prvotni glagolski obliki doda *se*; 3. beseda ali besedna zveza, ki je bila predmet tvornega stavka, postane v trpnem osebek. Če pretvarjamo trpne stavke v tvorne, ravnamo obratno (Toporišič 2004: 358).

V slovenskem jeziku poznamo dve obliki trpnika: trpnik s trpnim deležnikom na *-n/-t* in trpnik s *se*. Trpnik s *se* naj bi se uporabljal le tedaj, če je predmet, ki ga dejanje prizadeva, neživ (*otava se kosi v poznem poletju* = *otavo kosijo v poznem poletju*; *taka stvar se ne pove na glas* = *take stvari ne povemo na glas*) ali pa kadar predmet po vsej verjetnosti ne more biti (iz)vršilec dejanja (*dojenček se kopa vsak dan* = *dojenčka kopljejo vsak dan*) (Toporišič 1967).

¹ Toporišič je že več desetletij prej (1965) dokaz(ov)al, da srednjika ali medija v slovenščini ni.

² V članku Poizkus moderne obravnave glagolskih kategorij (1967) Toporišič zvezo predlog *s/z* + orodnik dopušča, »kadar ne gre za živega vršilca dejanja, temveč za prenosnika sporočila (prim. *z okrožnico 32/eKin nam je bilo sporočeno*) ali nosilca stanja (*mesto je obdano z obzidjem* = *mesto obdaja obzidje*); prim. *še stadion je bil nabit gledalcev* ali *gledalci* (tj. polnega so ga delali gledalci)« (124).

V slovenščini uporabljamo trpnik takrat, kadar hočemo izpostaviti ti-stega (tisto), ki ga glagolsko dejanje prizadeva, zamolčati ali potisniti ob stran pa (iz)vršilca glagolskega dejanja. Ta v trpniku lahko postane prislovno določilo vršilca ali pa je izpuščen. Zadnje je pogosto zlasti v strokovnih, poljudnih ali znanstvenih besedilih (Toporišič 2004). Tvorina variana pa v primerjavi s trpno bolj spodbuja k vprašanju po vršilcu dejanja, torej kdo je pravzaprav storil neko dejanje, kakor trpna. »S tega stališča so potemtakem te vrste aktivna sporočila manj popolna od pasivnih. [...] (*Tale knjiga se tiska že celo večnost : Tole knjigo tiskajo že celo večnost; Delovne brigade ... so bile odlikovane : Delovne brigade so ... odlikovali*)« (Toporišič 1965: 102).

Sodobni slovenski jezikoslovci trpnika ne prepovedujejo. »Intelektualizacija življenja je v jezik prinesla tudi pogostejšo rabo trpnika, ki NI prepovedan« (Kalin Golob 2000: 55).

Pregled obravnave trpnika v slovnica slovenskega jezika, od najstarejše, A. Bohoriča (1584), do najmlajše, J. Toporišiča (2004),³ je pokazal, da je bil trpnik v zgodovini slovenskega jezika različno obravnavan. Nekateri slovenski slovničarji (npr. Vodnik 1811; Dajnko 1824; Janežič 1854) rabi trpnika (ali rabi ene od oblik trpnika) niso bili naklonjeni, saj naj bi šlo za obliko, narejeno po tujih zgledih,⁴ nekateri so trpnik pojmovali kot tvorniku enakovredno možnost izražanja glagolskega dejanja (npr. Murko 1843, Toporišič 2004), skoraj izjemoma so rabo trpnika zagovarjali (npr. Škrabec 1905), nekateri pa do trpnika niso izoblikovali nobenega stališča (npr. Kopitar 1808; Majar 1850). Trpnik v slovnica slovenskega jezika tudi kvantitativno ni bil enako obravnavan. Nekateri slovničarji so ga precej podrobno predstavili, nekateri so opozorili le na njegove pomembnejše značilnosti ali le na tvorbo trpnega deležnika, v nekaterih slovnica pa sploh ni omenjen.

Kljub različnim obravnavam in pojmovanjem trpnika se kažejo določene vzporednice in skupne značilnosti, na podlagi katerih določam pet

³ Posamezne obravnave trpnega glagolskega načina v 35 slovnica slovenskega jezika predstavljam v doktorski disertaciji *Raba trpnika v slovenskem knjižnem jeziku 19. stoletja* (Šek Mertük 2008).

⁴ Čeprav ima trpni glagolski način poleg tvornika v slovenskem jeziku dokazano globoke korenine. Oba glagolska načina sta namreč izkazana že v najstarejših ohranjenih zapisih slovenskega jezika – v Brižinskih spomenikih (Šek Mertük 2006), v katerih trpnik ohranja značilnosti sistema trpnika iz stare cerkvene slovanščine. Raba trpnika se je v slovenskem jeziku kontinuirano nadaljevala tudi v srednjeveških rokopisih (Celovski oz. Rateški rokopis, Stiški rokopis, Kranjski rokopis oz. Kranjske prisege, Starogorski rokopis in Černejški oz. Beneškoslovenski rokopis), od 16. stoletja pa tudi v knjižnem jeziku.

obdobji preučevanja trpnega glagolskega načina oz. trpnika v slovnicaх slovenskega jezika:

- I. Od Bohoriča do Pohlina (1584–1768)
- II. Od Pohlina do Janežiča (1783–1863)
- III. Od Levstika do Breznika (1866–1916)
- IV. Od Breznika do Bajca, Kolariča, Rupla /in Šolarja/ (1934–1947)
- V. Toporišič (2004).

Od Bohoriča do Pohlina (1584–1768)

Teoretično je vprašanje trpnika v slovenski jezikovni prostor prišlo že s prvo slovnico slovenskega jezika, tj. v Bohoričevih Zimskih uricah (1584).⁵ Bohorič je pri pisanju slovnice slovensko jezikovno gradivo primerjal z latinskim normativnim sistemom, s slovnico (Orožen 1970/71). Trpnik je predstavil kot eno od lastnosti glagola v okviru načina, posebej pa je poudaril pomen. Tako je glagol po glagolskem pomenu lahko tvorni, trpni, srednji ali deponentni, glede načina pa je moškega, ženskega, srednjega ali vseh načinov. Bohorič je trpnik obravnaval kot pomensko kategorijo glagola. Po latinskem vzoru je ločil tvorne (*sekam*), trpne (*bom sekan*), srednje (*sedim*, *tečem*) ter deponentne glagole. Srednjik je omenjen le pri delitvi glagolov glede na glagolski pomen; navedena sta dva zgleda neprehodnih glagolov, v okviru glagolskih načinov pa Bohorič o srednjiku ni pisal. Predstavlja le dve skupini glagolov, tvorne in trpne, in tako le tvorni in trpni glagolski način.

V prvi slovnici slovenskega jezika sta predstavljeni obe obliki za izražanje trpnega glagolskega načina – trpnik na *-n/-t* in trpnik s *se*. Kot trpni glagoli so obravnavane zveze s trpnim deležnikom na *-n* in glagolom obstajanja (*bom sekan*, *bom pečen*, *sem lublen*). Drugo skupino trpnih glagolov predstavljajo trpni glagoli s *se*. Bohorič je opozoril, da se trpni glagoli lahko delajo tudi iz tvornih, če se spredaj postavi morfem *se*. Po obliki so taki glagoli enaki neosebni, vendar je med njimi pomembna razlika – neosebni glagoli so v stavku brez imenovalnika (*se piše* Scribitur), osebni trpni glagoli pa imajo za seboj imenovalnik (*se pišem* Peter Scribor Petrus).

Že v prvi slovnici slovenskega jezika je bilo implicitno načeto t. i. vprašanje Urše Plut⁶ (vprašanje rabe prizadetega v tožilniku namesto v

⁵ Pregled je povzet po izdaji Jožeta Toporišiča, *Zimske urice proste*, Maribor, 1987.

⁶ V strokovni literaturi znano kot primer *Išče se Uršo Plut*, poimenovano po izmišljeni osebi v humoreski Frana Milčinskega (1907).

imenovalniku). Bohorič je opozoril, da v slovenskem jeziku trpni glagoli ob sebi ne dovoljujejo tožilnika, zato ni navadno reči *se bere Virgillum*, ampak *se bere Virgilius*.

Kot pristni trpni sklon Bohorič označi ločilnik, vezan s predlogom *od* – *Virgilius bode od mene bran* ali *Virgilius se od mene bere*. Možnost imenovanja vršilca glagolskega dejanja tako v trpniku na *-n/-t* kot v trpniku s *se* (gre za t. i. trpnik v polni obliki), ki je bila v zgodovini slovenskega jezika najpogosteje označena kot neslovenska in nedopustna, je bila torej izražena in dovoljena že v prvi slovnici slovenskega jezika.

Pohlin je v prvi izdaji slovnice (1768) vprašanje trpnega glagolskega načina reševal podobno kot skoraj 200 let pred njim Bohorič. Glagol je osebni, neosebni, tvorni ali v trpnem pomenu. Pomen je še vedno ena od temeljnih lastnosti glagola, po kateri se glagoli delijo v tvorne (*v' dijanju*) ali v tiste, ki so v trpnem pomenu.

Poznal je obe obliki za izražanje trpnega glagolskega načina – trpnik na *-n/-t* in trpnik s *se*. Za prvega piše, da se tvori s trpnim deležnikom preteklega časa in pomožnim glagolom *biti*, drugi pa tako, da se tvornim glagolom doda zaimek *se*.⁷ Pri Pohlinovih zgledih za trpnik s *se* je opazno prepletanje različnih zvez s *se* (*se daje, se bo ressekalu; Tu mejstu se Vishna gorra imenuje; se Primash klizhe*). Zavedal se je oblik s *se*, ni pa (še) znal postaviti ostre meje med njimi. Do prepletanj trpnih in neosebnih oblik s *se* je prihajalo npr. tudi zato, ker je zveze z nemškim *man* v slovenskem jeziku nadomeščal s konstrukcijami s *se*, ki jih je pojmoval trpno (*se prave, se rezhe*). Za zveze z nemškim *es* pa je pisal, da se v slovenskem jeziku tvorijo tudi s *se*, vendar pri brezosebnih glagolih (*Toku se pergody, permire, prave, govory; Meni se sdy, vide*). Teoretično je poznal tudi povratne glagole (navaja zgleda *se toshem, se spovem*).

Tudi Pohlin zvez s predlogom *od* in šestim sklonom (današnjim rodilnikom) v trpnih konstrukcijah ni zavračal. Menil je celo, da so povsem običajne v skoraj vseh trpnih konstrukcijah.⁸

Od Pohlina do Janežiča (1783–1863)

Drugo obdobje slovničnega preučevanja trpnika se začne s **Pohlinovo** drugo izdajo slovnice (1783). V tem obdobju se je o glagolskem načinu

⁷ Pohlin še ni ločil med zaimkom *se* in morfemom *se*.

⁸ »Die 6. Endung. Mit dem Vorworte *od*, stehet faßt bei allen Zeitwörtern leidender Bedeutung. Ti bosh od mene lublen, Turki so od Kraynzov v' tek, v'wejh fagnani bili« (147).

začelo intenzivneje razmišljati. To je obdobje, ko se dvema oblikama glagolskega načina (tvorniku in trpniku) pridruži še srednjik. V Pohlinovi drugi izdaji slovnice (1783) pa tudi tvornik in trpnik nista več tako jasno definirana kot v prvi izdaji in kot pri Bohoriču.

V drugi izdaji je Pohlinovo pojmovanje tvornih glagolov v primerjavi s prvo drugačno in precej širše. Tvorni glagoli so tisti, pri katerih dejanje opravi osebek sam ali pa se izvrši po kom drugem. Prav ta drugi del je novost v primerjavi s prvo izdajo, v kateri zveze s predlogom *od* in šestim sklonom (današnjim rodilnikom), torej zveze z izraženim vršilcem glagolskega dejanja, označuje kot pristne trpne zveze, v drugi izdaji pa take konstrukcije (*pisma bodo od tebe pisane*) prišteva k tvorniku. Zanimiva pa je ugotovitev, da se tudi pri trpnih glagolih lahko dejanje vrši po kom drugem in da je tudi v teh primerih lahko izražen vršilec glagolskega dejanja. Pristni sklon za izražanje trpnega glagolskega načina namreč še vedno ostaja šesti sklon (današnji rodilnik), vezan s predlogom *od*, toda le v primerih, ko je prizadeti živ. Očitno je, da je Pohlin začel čutiti vlogo kategorije živosti oziroma neživosti v glagolskem načinu, čeprav tega izrecno ni izpostavil. Za tvorne in trpne glagole je sicer navedel le po kakšen zgled, a očitno je, da je kot trpne obravnaval tiste zveze, v katerih osebek označuje kategorija živosti (*ti boš tepen, poslan; Ti boš od mene pohvalen; Turki so bili od Kraynzov v' wejg, v' tek šapoděni*), tvorni pa so primeri z neživim osebkom, tudi če je izražen vršilec glagolskega dejanja (*pišem pisma, pisma bodo od tebe pisane*). Da se je Pohlin zavedal možnih pomenskih različic v zvezah s *se* v primeru živega osebkoma, kaže primer *bom lublen*, za katerega piše, da ne smemo reči *se lubem*, saj to ustreza tvorni obliki. V takih primerih predlaga tudi rešitve s predlogom *od* in rodilnikom.

Pohlin je v drugi izdaji slovnice poskušal definirati tudi srednje glagole. Oblike s *se* so ga begale in ni se mogel opredeliti, ali t. i. srednji glagoli (*pridem, se postaram*) izražajo tvorni in trpni pomen ali le tvornega. Bolj se je nagibal k tvornemu pomenu, saj je čutil, da gre za glagolska dejanja, ki zajemajo vršilčevo stanje, izven njega pa ne segajo. O kategoriji prehodnosti še ni pisal.

Pohlinovo začeto odkrivanje je nadaljeval Vodnik (1811). Novost v primerjavi s predhodnimi slovnici je, da tvornega in trpnega glagola ne obravnava znotraj posameznih glagolskih kategorij (naklon, čas, število ...), ampak izhaja iz kategorije prehodnosti oz. neprehodnosti glagola. Zato se na prvi pogled zdi, da vloga pomena stopa v ozadje, toda tudi Vodnik odločilne vloge pomena pri glagolu ni spregledal. Ločil je prehodne in neprehodne glagole; prehodni imajo lahko tvorni (*lubim, prašham, zěpiz mlati pšhenízo, kamen méle koruso*) ali trpni pomen (*šim lublen, šim*

prafshan, *pfsheniza je mlatena s' zepzam*, *korusa je mlena pod kamnam*), neprehodni pa le tvornega (ne moremo reči *sim span*, *sim pozhit*). Precej nazorno je prvi pojasnil razliko med tvornim in trpnim glagolskim pomenom.⁹ Zavedal se je, da imajo prehodni glagoli lahko tvorni in trpni pomen, neprehodni pa samo tvornega. To je pomembno odkritje v zvezi s trpnim glagolskim načinom. Prvič je zapisano, da so trpnega pomena lahko samo tisti glagoli, ki so prehodni, to pomeni, da dejanje prehaja na nekoga drugega. Vodnik je kategorijo glagolske (ne)prehodnosti šele začel odkrivati in s tem utirati pot nadaljnjim slovničnim raziskavam.

Vodnikova slovnica pa za slovnično preučevanje trpnika predstavlja pomemben mejnik tudi zaradi zavračanja zvez s predlogom *od* in rodilnikom v trpnih konstrukcijah. Bil je prvi, ki je nasprotoval zvezam s predlogom *od* in rodilnikom. Kar je bilo Pohlinu povsem samoumevno (*ti boš od mene lublen*), Vodnik zavrača in meni, da ni po naše. Čeprav je že Pohlin ločil med zvezami s predlogom *od* in rodilnikom, ki v trpniku označujejo vršilca glagolskega dejanja, v tvorniku pa so rabljene prislovno, Vodnik takih zvez ni dopuščal. V primeru izražanja vršilca glagolskega dejanja je svetoval rabo tvornika.

To je pomemben mejnik pri obravnavi trpnika v slovenskem jeziku. Zveze *od* + rodilnik v trpniku so začeli obravnavati kot po tujih skladenjskih vzorcih narejene zveze, ne več kot pristne trpne zveze. In ker so bile obravnavane kot prislovne zveze, so bile zaradi podobnosti z nemško trpno obliko odsvetovane.

Dajnko (1824) pa gre še dlje – od zavračanja rabe trpnika z izraženim vršilcem glagolskega dejanja celo do zavračanja trpnika na *-n/-t*, v katerem je videl nemški vpliv. Nekoliko strpnejši je bil do trpnika s *se*, katerega rabo je svetoval pač v tistih primerih, kadar res želimo izraziti trpni pomen glagola.

Zavedal se je, da se trpnik v vsakdanjem govoru vendarle pojavlja in da v trpniku s *se* lahko nastane dvoumnost, če je osebek (prizadeti) živ. Zato v primerih, ko glagol brez *se* ni običajen, ali v dvoumnih primerih z živim osebkom (*hvalim se*) priporoča rabo tvorne oblike (*hvalijo me*).

⁹ »Prehajavni glagoli imajo sraven djavniga al délovniga poména tudi terpivni pomén. Tako je djavni pomén: *lubim*, *prafsham*, *zépiz mlati pfshenízo*, kamen *méle* koruso; to je, lubesen je djanje mojiga ferza, delo mojih vúft je *prafshanje*, *mlév* je delo mlinfkiga kamna, *mlát* delo *zépzovo*. Kadar pa rezhem: *sim lublen*, *sim prafshan*, *pfsheniza je mlatena s' zepzam*, *korusa je mlena pod kamnam*, je terpivni pomén, to je, lubésen drugih mene sadéva, *prafshanje na me gré*, *pfsheniza pod zepzam terpi*, *korusa pod kamnam*« (64–65).

Tudi Murko v odnosu do trpnika kljub približevanju vzhodno- in osrednjeslovenskega knjižnega jezika (Jesenšek 1998) v prvi izdaji slovnice (1832) zavzema podobna stališča kot Dajnko.

Ugotavlja, da se oblike s trpnim deležnikom preteklega časa in pomožnim glagolom *biti* v pogovornem jeziku redko uporabljajo, njihovi rabi tudi sam ni bil naklonjen. Opažal je, da se precej pogosteje uporabljajo trpne oblike s *se* ali pa ustrezna preoblikovanja v tvorno obliko. Rabo trpnika na *-n/-t* (*lev je imenovan kralj štirinožnih stvari*) je odsvetoval, običajnejša se mu je zdelo druga oblika za izražanje trpnega glagolskega načina (*lev se imenuje kralj*) ali tvorna različica (*leva imenujemo kralja štirinožnih stvari*).

V nasprotju z Dajnkom pa je dopuščal izražanje vršilca glagolskega dejanja v trpnih konstrukcijah (*starfhi so od svojih finov bili posableni* ali običajneje *finovi so svoje starfhe (bili) posábili, stárshi so se od svojih finov bili posábili*).

Trpnik naj bi izražale različne zveze s *se* (*oroslan se imenuje kralj štirinožnih stvari*), tudi ustreznice zvez z nemškim *man*, zato je Murkovo pojmovanje trpnika s *se* zelo široko. Opozarja tudi na previdnost rabe trpnika s *se* v primeru živega osebka, ko se zveze lahko razumejo tvorno (*ta mož se hvali*).

Odnos slovenskih slovničarjev do trpnika in njegove rabe ostaja nespremenjen tudi v sredini 19. stoletja. Janežič (1854) ugotavlja, da slovenščina nima t. i. trpnih glagolov, zato jih je treba zmeraj nadomestiti s tvornimi (*marljivega učenca vsi hvalijo, ne pa marljiv učenec bo od vsih učiteljev hvaljen*).

V drugem obdobju slovničnega preučevanja trpnika se je med slovenskimi slovničarji globoko usidralo prepričanje, da je trpnik na *-n/-t* konstrukcija, narejena po tujih zgledih, in se ji zato moramo izogibati. Nasprotno pa drugo obliko trpnega izražanja (niso je imenovali trpnik s *se*, ampak oblika, s katero damo tvornim glagolom trpni pomen) vedno bolj sprejemajo kot slovensko in jo zato, če že moramo uporabiti trpni glagolski način, tudi priporočajo. Tako tudi Janežič ne dopušča trpnika na *-n/-t*, niti zvez *od* + rodilnik v trpniku (*marljiv učenec bo od vsih učiteljev hvaljen*), priporoča pa tvorno rabo (*marljivega učenca vsi hvalijo*), v okviru katere svetuje celo obliko s *se* (priporoča vzorec *nova hiša se zida, ne pa nova hiša bo zidana*). Trpnih konstrukcij s *se* Janežič ni obravnaval kot *trpnino*, ki se ji je potrebno izogibati, ampak kot dopustno možnost, da tvornim glagolom damo trpni pomen. *Trpnino* predstavlja le trpnik na *-n/-t*, ki je obravnavan kot oblika, narejena po tujih zgledih, zato tudi odsvetovan.

Janežičeva predelana izdaja slovnice (1863) pa prinaša pomembno novost v zvezi s t. i. srednjimi glagoli, ki jih označuje kot neprehodne (*drevje*

raste, orožje spi) in mednje ne uvršča več povratnih glagolov, saj le-ti predstavljajo srednjo obliko (*trata se je hipoma vsušila, hipoma se skala razvalila*). Tako ta Janežičeva izdaja slovnice predstavlja pomemben mejnik in zaključek drugega obdobja slovničnega preučevanja trpnika, ko se t. i. srednja doba (ali zaloga) ali srednji glagolski način z vseh neprehtnih glagolov zoži le na povratne glagole.

Od Levstika do Breznika (1866–1916)

V tretjem obdobju slovničnega preučevanja trpnika je pojem glagolskega načina spet večinoma omejen le na tvornik in trpnik (kot v prvem obdobju). V drugi polovici 19. stoletja v slovnicaх t. i. srednjih glagolov ni več, saj so jih nadomestili povratni glagoli (vpeljani v Janežičevi drugi izdaji slovnice, 1863). V odnosu do trpnika in njegove rabe pa so slovenski slovničarji ostajali zvesti svojim predhodnikom.

Levstik (1866) je poznal obe obliki za izražanje trpnega glagolskega načina – trpnik na *-n/-t* in trpnik s *se*, v poglavju o trpni obliki pa se je omejil le na trpnik na *-n/-t*. S tem tudi ne prekinja tradicije slovenskih slovničarjev, da trpnost izraža le ena oblika, to je trpnik s trpnim deležnikom preteklega časa ob pomožnem glagolu *biti*. Trpna oblika s *se* tudi v tretjem obdobju slovničnega preučevanja trpnika ostaja le ena od možnosti, kako tvornemu glagolu dati trpni pomen, ni pa obravnavana kot *trpnina*, narejena po tujih (nemških) zgledih in zato tudi ne odsvetovana. Trpnost tudi v drugi polovici 19. stoletja po prepričanju slovenskih slovničarjev izraža le ena oblika – trpnik na *-n/-t*, ki ga je najbolje zamenjati s tvorno obliko ali z obliko s *se*. Da je tudi zadnja v bistvu le ena od oblik za izražanje trpnega glagolskega načina, slovničarjev očitno ni motilo.

Delni preobrat v odnosu do trpnika predstavlja Škrabec, ki je v svojem začetnem razmišljanju o trpniku (1905) rabo trpnika na *-n/-t* celo zagovarjal in utemeljeval kot domačo obliko.¹⁰ Toda zavračanje trpnika na *-n/-t* slovenskih slovničarjev 19. stoletja je pustilo posledice tudi pri Škrabcu. Odklanjal je trpne oblike s prislovnim določilom vršilca glagolskega dejanja (1910, 1914), tj. trpne oblike s predlogom *od* in roditeljskim, ki se nam po njegovem mnenju »jako vpirajo« (1914: 546). Odklonilen odnos do trpnih zvez z izraženim vršilcem glagolskega dejanja utemeljuje z mislijo: »Če vidimo, da je kaj storjeno, po slovensko ne vprašamo nigdar 'od

¹⁰ »Saj se čisto navadno dobro slovensko pravi: *le pridno se uči, da boš pohvaljen; če ne, boš tepen.*« (129).

koga' je storjeno, temuč vedno le aktivno, 'kedo je to storil?'« (1914: 546). Po začetnem zagovoru trpne rabe (1905) in po obsodbi zvez z izraženim vršilcem glagolskega dejanja v trpniku (1910, 1914) pa je prešel na zavračanje trpnika na *-n/-t* sploh. Svetuje pa obliko *s se* ali tvorno obliko (namesto *bodo plačevani : se bodo plačevali*; namesto *plemstvo je bilo sprejemano : se je sprejemalo*; namesto *da bom pričakovan : da me bodo pričakovali*).

Breznik (1916) o trpniku ponavlja ustaljeno trditev slovenskih slovničarjev, da slovenski jezik zanj nima posebne oblike, zato ga izražamo z opisovanjem. Tudi on loči tvorni (*učitelj hvali, učenec ljubi (učitelja)*) in trpni glagolski način (*učenec je pohvaljen, učitelj je ljubljen*).

Pozna trpno obliko s trpnim deležnikom preteklega časa ob pomožniku *biti* (*obsojen si, vprašan sem bil, tepen boš*) in trpno obliko *s se* (*govori se, piše se, to se ve, kakor se mi streže, tako mi kosa reže; kar se rodi, smrt zori, s časom se vse pozabi*).

Breznikov odnos do trpnika se kaže v priporočilu, naj se mu, če se le da, izogibamo, če pa trpno obliko že uporabljamo, naj jo vsaj pravilno tvorimo. Zato opozarja na nepravilne italijanizme, ki v trpni obliki narekujejo tožilnik namesto imenovalnika.¹¹

Od Breznika do Bajca, Kolariča, Rupla /in Šolarja/ (1934–1947)

Četrto obdobje slovničnega preučevanja trpnika se začne s četrto izdajo Breznikove slovnice (1934), ko je po vzoru slovenskih slovničarjev druge polovice 18. in prve polovice 19. stoletja spet predstavljen troji glagolski način: tvorni, trpni in srednji.

Breznik je v četrti izdaji svoje slovnice (1934) po zgledu slovničarjev od Pohlina (1783) do Levstika (1866) spet uvedel srednji glagolski način. Obravnavi glagolskega načina se je v tej slovnici precej bolj posvetil kot v prvi izdaji.

Način obravnava znotraj spregatve in je tvorni ali aktivni (*hvalim*), trpni ali pasivni (*pohvaljen sem*) in srednji ali medij (*hvalim se, umivam se*). Trpnik označuje kot glagolski način, ko »oseba ali stvar nekaj trpi, t. j. sprejema učinek dejanja, ki prihaja od druge osebe ali stvari; tvori se samo s trpnim deležnikom preteklega časa; trpnik morejo imeti samo neposredno prehodni glagoli. N. pr. *Učenec je bil pohvaljen* (t. j. je prejel pohvalo),

¹¹ »Napačno je npr. In ker se pri prvi luči, katero sem prižgal, ali ni hotelo ali ni moglo tega sprevideti, treba zdaj: Več luči! (pravilno: in ker se to ni hotelo ali ni moglo sprevideti pri prvi luči« (152).

porednež je bil kaznovan (prejel kazen)« (137). Razumevanje srednjika ostaja tradicionalno: osebkovo dejanje prehaja nazaj na osebek, tvori se s povratnim zaimkom *se* in je v sredi med tvornikom in trpnikom (*umivam se, hvalim se, bičam se*). Razlika med srednjikom in trpnikom je jasna: če osebek sam na sebi vrši dejanje, uporabimo obliko *s se* (po Brezniku srednjik), če pa je osebek od dejanja prizadeti, pa trpno obliko na *-n/-t* ali tvornik (*ubil se je : ubit je; povozil se je : povožen je; hvalim se : pohvaljen sem bil; hiša se podira : hišo podirajo*).

Pozna sicer tudi trpne oblike *s se*, ki naj bi jih pisali po tujem zgledu (*Žito se mlati na podu; Časniki se raznašajo po vsem svetu; Njiva se orje, cesta se nasipa*), vendar jih ne dopušča in priporoča rabo tvornih oblik (*žito mlatijo; časnike raznašajo; njivo orjejo, cesto nasipajo*). Tudi za trpnik na *-n/-t*, zlasti v polni obliki, je prepričan, da se v slovenščini redko uporablja, večinoma po zgledu neslovanskih jezikov (*Sovražniki so bili premagani od vojakov*). Zato rabo trpnika dopušča le brez izraženega vršilca glagolskega dejanja (*Mož in žena sta ločena, ne pa Mož in žena sta od gosposke ločena*), sicer naj uporabljamo tvornik (*Gosposka je tega moža in ženo ločila*).

Pomemben preobrat se je v tem obdobju zgodil v zvezi s trpnimi oblikami *s se*. Trpna oblika *s se*, od Dajnka naprej svetovana in kot edina sprejemljiva oblika za trpno izražanje, toda ne kot oblika, ki izraža trpnost, pri Brezniku postane nesprejemljiva. Oblike *s se* je dopuščal le v primeru srednjika, torej le pri povratnih glagolih, ne pa v trpnem pomenu (*ubil se je, če se je sam, če so ga drugi, pa le ubit je; hiša se podira, če se sama, če jo drugi, pa hišo podirajo*). Breznik meni, da je raba trpnih oblik *s se* (*Žito se mlati na podu*) v slovenski jezik prodrla pod vplivom tujih jezikov. Zanimivo pa je, da jih je ponekod vendarle navajal kot možne oblike namesto neustreznih tujih vzorcev, ko je prizadeto v tožilniku namesto v imenovalniku.¹²

Tudi Bajec, Kolarič, Rupel /in Šolar/, avtorji t. i. Slovnice štirih (1947), so glagolskemu načinu, še posebej trpniku, posvetili precejšnjo pozornost.

Po vzoru Breznikove četrte izdaje slovnice je bil spet obravnavan troji glagolski način: tvorni (*Sodnik sodi zločinca*), trpni (*Zločinec je sojen*) in srednji (*Izdajalec se je sodil sam*). Pri določitvi glagolskega načina avtorji odločilno vlogo pripisujejo vlogi stavčnih členov v povedi. Tako tvornik zahteva tri stavčne člene: osebek, ki je vršilec glagolskega dejanja, povedek

¹² »Italijanska posebnost je n. pr. *Primerno bi bilo, če bi se knjigo okrasilo s pisateljevo podobo* (slov.: če bi knjigo okrasili s pisateljevo podobo, ali tudi: če bi se knjiga okrasila). *Komur je do tega, da se popravi škodo, ki jo je ...* (slov.: da popravijo škodo). *Na Nizozemskem se črpa vodo z mlina na veter* (slov.: črpajo vodo ...). *Treba bi bilo, da se ga prestavi v drug kraj* (slov.: da ga prestavijo ali: da bi bil prestavljen). *Kmete se vidi na polju* (slov.: kmete je videti na polju, tudi: kmetje se vidijo)« (139).

(glagolsko dejanje) in predmet (*Oče je pohvalil sina.*). Tudi za srednjik ali medij so značilni trije stavčni členi, le da eden od njih, osebek, hkrati opravlja dve vlogi – je vršilec glagolskega dejanja in predmet, na katerega glagolsko dejanje prehaja (*Sin se je pohvalil.*). Za trpnik pa naj bi bila dovolj le dva stavčna člena – osebek (ki ni vršilec glagolskega dejanja) in povedek (glagolsko dejanje); lahko pa nastopajo tudi trije, ko je izražen še povzročitelj (*Sin je bil pohvaljen (od očeta).*)

Prvič je predstavljena meja med srednjimi in povratnimi glagoli. Povratni glagoli so tisti, ki ne obstajajo brez povratnega zaimka, srednjim pa je samo v določenih primerih dodan povratni zaimek *se*; dejanje se povrača na osebek.

Trpnik na *-n/-t* je še vedno predstavljen kot edina prava trpna oblika (*Odrpta noč in dan so groba vrata; Jadra so bila raztrgana, jambori polomljeni, ladja naklana; Bodi prepričan, da bi bili vsi rešeni, ko bi bili edini*), čeprav so v nasprotju z Breznikom navedene tudi oblike *s se* (*Kako daleč si že s knjigo?! – Tiska se. Prvi del je že natisnjen.; To govori se, kar na jezik pride*), ki so po obliki enake srednjim, toda trpnega pomena. Kdaj je oblika *s se* srednja in kdaj trpna, je mogoče določiti iz smiselnih zvez, npr.: *Komaj dva dni je lepo, pa se že popravlja pot* (srednji pomen, ker se pot sama od sebe popravlja od vremena); *Kaj še ne boste popravili poti? – Se že popravlja, ta teden smo začeli.* (Trpni pomen, ker delovni odbor trdi, da so s popravljanjem začeli.) Ravno zaradi tega pa slovenščina trpnega izražanja *s se* naj ne bi ljubila, ker »je pogosto dvoumno in zveni nedomače« (203).

Podana je tudi pretvorba tvornika v trpnik: »(P)redmet v tožilniku v aktivnem stavku postane osebek pasivnega stavka; osebek aktivnega stavka pa postane povzročitelj pasivnega glagolskega dejanja, izražen pa je na različne načine s predlogi (od, po, s, z, v, zaradi ipd. kot prislovno določilo načina ali vzroka)« (204). Toda avtorji slovnice opozarjajo, da trpnik uporabljamo zlasti tedaj, kadar hočemo poudariti stanje osebka, ne pa, kdo ga povzroča. Zato je večina trpnih stavkov brez povzročitelja, kar je pogosto zlasti v neosebni predpisih. Opazno je napačno pojmovanje trpnika na *-n/-t* – ker naj bi trpnik uporabljali predvsem tedaj, kadar hočemo poudariti stanje osebka ne glede na povzročitelja, navajajo izključno oblike z deležnikom stanja, ne pa s trpnim deležnikom preteklega časa (*Tako sem bil zbit in utrujen, kakor bi bil tri dni mlatil; Brez ključka je zaklenjeno; Naj bo pozabljeno, kar je bilo; Zadnja sraga krvi je prelita*).

Toporišič (2004)

Peto obdobje slovničnega preučevanja trpnika zaključuje razvojni lok obravnavanja trpnika in se ujema z njegovim začetkom, z Bohoričevimi in Pohlinovimi pogledi na trpnik. Toporišič (2004) glagolski način obravnava kot razmerje med osebkom in (iz)vršilcem dejanja. V oblikoslovju v okviru glagola loči le dve obliki načina: tvornik in trpnik. Če osebek ni vršilec dejanja, pa tudi ne nosilec stanja ali poteka, ampak od dejanja prizadeti, gre za trpnik (*Gradovi so bili med vojno porušeni (od vojakov). – Knjiga je bila tiskana/se je tiskala v Tiskarni Ljudske pravice*). »Trpnik se ob ohranitvi istega časa in vida da zmeraj spremeniti nazaj v tvornik, vsak tvornik pa se ne da pretvoriti v trpnik. Tvornik je v primerjavi s trpnikom prvoten, trpnik je le pretvorbena oblika« (358). V pretvorbenem razmerju iz tvornika v trpnik se beseda ali besedna zveza, ki je bila osebek tvornega stavka, v trpnem ali opusti ali pa postane prislovno določilo vršilca glagolskega dejanja (v roditeljski s predlogom *od*); glagolska oblika na *-m* (ali na *sem + -l*) se zamenja z glagolsko obliko na *sem + -n/-t* ali pa se prvotni glagolski obliki doda *se*; beseda ali besedna zveza, ki je bila predmet tvornega stavka, pa v trpnem postane osebek.

Tudi Toporišič podobno kot njegovi predhodniki ugotavlja, da je tvornik v slovenščini veliko pogostejši od trpnika. Obe obliki za izražanje trpnega glagolskega načina (trpnik na *-n/-t* in trpnik s *se*) je predstavil enakovredno, a ugotavlja, da ima širšo rabo trpnik z deležnikom na *-n/-t*. Trpnik s *se* uporabljamo navadno le takrat, če je predmet, ki ga dejanje prizadeva, neživ (*Otava se kosi v poznem poletju*) ali pa če je sobesedilo tako, da se trpna oblika ne da razumeti tudi kot tvorna (*Dojenček se kopa vsak dan*).

Novo je Toporišičevo pojmovanje stanja. Njegovi predhodniki so stanje izražali z neprehodnimi glagoli (od Janežiča naprej le s povratnimi glagoli) in ga ob tvorniku in trpniku najpogosteje obravnavali kot tretjo možnost izražanja glagolskega načina, to je kot srednjik ali medij. Toporišič je prvi, ki je mejo med stanjem in trpnikom določil na podlagi pretvorbenega razmerja.¹³ Oblike z deležnikom na *-n/-t* po spremembi časa in glagolskega vida pri pretvorbah tvornika v trpnik in obratno ne izražajo trpnosti, ampak stanje.

¹³ »Pri pretvorbah tvornika v trpnik in narobe ostajata čas in glagolski vid nespremenjena (prav tako pa seveda tudi glagolski pomen). Kadar se eden ali drugi pri podobni pretvorbi spremenita, oblike z deležnikom na *-n/-t* ne izražajo trpnosti, ampak stanje: *Vrata so odprli* → *Vrata so odprta*. – *Sobo so pometli*. → *Soba je pometena*« (358).

Peto obdobje slovničnega preučevanja trpnika zaključuje razvojni lok obravnavanja trpnika in se ujema z njegovim začetkom: kot pri Bohoriču in Pohlinu trpnik spet ni več obravnavan kot oblika, narejena po tujih zgledih, in zato tudi ne odsvetovan, ampak predstavljen kot ena od možnosti hierarhizacije pomenske podstave povedi. Toporišič poudarja, da je trpnik v resnici tudi v slovenščini prav normalen kot pretvorba stavkov s splošnim vršilcem dejanja (*Ta hiša je bila sezidana v 16. stoletju, Knjiga se že tiska.*) (502).

Tako zadnja slovnica slovenskega jezika predstavlja potrditev Bohoričevega pojmovanja trpnika ter preklic obsojanja in zavračanja trpnika in njegove rabe.

Zaključek

Vprašanje trpnika je v slovenski jezikovni prostor prišlo v Bohoričevih Zimskih uricah (1584), to je v prvi slovnici slovenskega jezika, v kateri so bili postavljeni teoretični temelji kategorije glagolskega načina. Slovenski jezik pozna dva glagolska načina – tvornik in trpnik. V prvem obdobju slovničnega preučevanja je bil trpnik obravnavan zlasti s pomenskega vidika. Predstavljeni sta bili dve obliki za izražanje trpnega glagolskega načina – trpnik na *-n/-t* in trpnik *s se*. Pomembno je spoznanje o ločevanju med neosebni glagoli (*se piše*) in trpnikom *s se*, ki je mogoč le z imenovalnikom (*se pišem Peter*), ne dovoljuje pa tožilnika. S to ugotovitvijo je bilo implicitno načeto, in lahko bi rekli, tudi že rešeno, vprašanje tipa *Išče se Uršo Plut*. Že v prvi slovnici slovenskega jezika je bilo tudi poudarjeno, da je pristni trpni sklon ločilnik (današnji rodilnik) s predlogom *od*. Z njim izražamo vršilca glagolskega dejanja, in sicer tako v trpniku na *-n/-t* (*Virgilius bode od mene bran*) kot v trpniku *s se* (*Virgilius se od mene bere*).

S Pohlinovo drugo izdajo slovnice (1783) pa se začena drugo obdobje slovničnega preučevanja trpnika. V tem obdobju se je o glagolskem načinu začelo intenzivneje razmišljati. Slovnicarje tega obdobja je vedno bolj begala posebna skupina glagolov, imenovali so jih srednji (zato v okviru glagolskega načina poleg tvornika in trpnika navajajo še srednjik), katerih značilnosti pa zaradi nepoznavanja kategorije (ne)prehodnosti glagolov niso znali pojasniti. Šele Vodnik (1811) je pri obravnavi glagolskega načina izhajal iz kategorije prehodnosti. Pomembna je njegova ugotovitev, da imajo prehodni glagoli lahko tvorni ali trpni pomen, neprehodni pa samo tvornega. To je pomembno odkritje za razumevanje trpnega glagolskega načina, saj je prvič zapisano, da so trpnega pomena lahko samo tisti gla-

goli, ki so prehodni – dejanje prehaja na nekoga drugega. Ista slovnica je za obravnavanje trpnika pomemben mejnik tudi zaradi prvega zavračanja imenovanja vršilca glagolskega dejanja v trpniku. Za predhodnike pristni trpni sklon (*od* + rodilnik) za Vodnika postane nedopusten in po njegovem zgledu so ga tudi drugi slovnicaarji začeli obravnavati kot po tujih skladijskih vzorcih narejene zveze. Ker je bila zveza *od* + rodilnik podobna zvezam v drugih jezikih, so jo odsvetovali, nekateri celo prepovedali.¹⁴ H koreninam slovenskega jezika se žal niso obrnili, da bi spoznali, da je bil trpnik v polni obliki, to je z izraženim vršilcem glagolskega dejanja, prisoten že v stari cerkveni slovanščini. Nasprotno, od zavračanja izražanja vršilca glagolskega dejanja v trpniku so prešli na zavračanje trpnika na *-n/-t* sploh. Pobudnik je bil Dajnko (1824), ki je v trpniku na *-n/-t* videl nemški vpliv, zato njegove rabe ni dopuščal. Svetoval pa je trpnik s *se*, vendar le v primeru, ko je prizadeti neživ, kajti v nasprotnem primeru bi se zgled pojmoval tvorno. Tako so vedno bolj sprejemali obliko s *se*, ki pa je niso imenovali trpnik s *se*, zato je tudi niso obravnavali kot *trpnino*, ki se ji je potrebno izogibati, ampak kot obliko, s katero damo tvornim glagolom trpni pomen. *Trpnino* jim je predstavljal le trpnik na *-n/-t*, ki so ga zato zavračali.

Takšno pojmovanje trpnika se je nadaljevalo tudi v tretjem obdobju slovnicega preučevanja trpnika. Še vedno je bilo živo prepričanje, da trpnost izraža le ena oblika, to je trpnik s trpnim deležnikom preteklega časa ob pomožnem glagolu *biti*. Trpna oblika s *se* še vedno ostaja le ena od možnosti, kako tvornemu glagolu dati trpni pomen. Tretje obdobje slovnicega preučevanja trpnika se od drugega obdobja razlikuje predvsem v tem, da je pojem glagolskega načina (*spet*) zožen na tvornik in trpnik. V drugi polovici 19. stoletja so srednje glagole nadomestili povratni glagoli, zato srednjika niso več navajali.

Toda Breznik je že v četrti, pomnoženi izdaji svoje slovnice po zgledu slovnicaarjev od Pohlina do Levstika *spet* vpeljal srednjik. V nasprotju pa od Dajnka naprej svetovano in kot edino sprejemljivo obliko za trpno izražanje – trpnik s *se* – prepove in naredi pomemben preobrat v smeri rabe trpnika na *-n/-t*, ki je bil skoraj 100 let obravnavan kot tuja skladijska konstrukcija in zato tudi prepovedan. Zadevo je nekoliko omilila t. i.

¹⁴ Trpni način izražanja z obema tvornima delovalnikoma (osebkom kot ciljem glagolskega dejanja in vršilcem dejanja kot prislovnim določilom vršilca glagolskega dejanja) v trpniku z deležnikom na *-n/-t* je bil v zgodovinskem razvoju slovenskega jezika pogosto neupravičeno »nemško«
zaznamovan, a gre za »značilno slovensko skladijsko zgradbo in razmerje (v trpnem stavku eno- ali večstavčne povedi med osebkom, povedkom, predmetom in prislovnim določilom«
(Jesenšek 2008: 21).

Slovnica štirih, v kateri ni več tako izrazitega odklanjanja ene in svetovanja druge trpne oblike.

Vprašanje glagolskega načina je bilo bolj dorečeno šele s Toporiščem. V okviru glagolskega načina sta zopet predstavljena le tvornik in trpnik, zadnji z dvema enakovrednima oblikama – trpnikom na *-n/-t* in trpnikom *s se*. Tudi vršilec glagolskega dejanja je v trpnih konstrukcijah po več stoletjih prepovedi spet dovoljen in običajen kot v prvi slovnici slovenskega jezika (1584). Tako peto obdobje slovničnega preučevanja trpnika zaključuje razvojni lok obravnavanja in pojmovanja trpnika ter se ujema z njegovim začetkom – trpnik je predstavljen kot ena od možnosti hierarhizacije pomenske podstave povedi in nič več obsojan in zavračan.

Viri in literatura

Anton Bajec, Rudolf Kolarič, Mirko Rupel in /Jakob Šolar/, 1947: *Slovenska slovnica*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Adam Bohorič, 1584: *Arcticae Horulae Succivae. Witenbergae: Haeredes Iohan. Cratonis*.

Adam Bohorič, 1987: *Arcticae horulae succisivae. Zimske urice proste* (prevedel Jože Toporišč). Maribor: Obzorja.

Anton Breznik, 1916: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Celovec: Tiskarna Družbe sv. Mohorja.

Anton Breznik, 1934: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Celje: Družba sv. Mohorja.

Peter Dajnko, 1824: *Lehrbuch der windischen Sprache*. Graz: Johann Andreas Kienreich.

Anton Janežič, 1854: *Slovenska slovnica s kratkim pregledom slovenskega slovstva I...I*. Celovec: Eduard Liegel.

Anton Janežič, 1863: *Slovenska slovnica za domačo in šolsko rabo*. Celovec: J. Leon.

Marko Jesenšek, 1998: *Deležniki in deležja na -č in -ši*. (Zora 5). Maribor: Slavistično društvo.

Marko Jesenšek, 2008: Raba trpnika v Trubarjevem prevodu Matevževega evangelija. *Reformacija na Slovenskem (Ob 500-letnici Trubarjevega rojstva. Povzetki predavanj)*, 20–21. (Obdobja, 27). Ljubljana: FF.

Monika Kalin Golob, 2000: Jezikovna kakovost sodnih odločb: trpnik (pasiv). *Pravna praksa* 19/11–12, 55.

Jernej Kopitar, 1808: *Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*. Laibach: Wilhelm Heinrich Korn.

Fran Levstik, 1866: *Die slovenische Sprache nach ihren Redetheilen*. Laibach: J. Giontini.

Matija Majar - Ziljski, 1850: *Slovnica za Slovence*. Ljubljana: samozaložba.

Fran Milčinski, 1907: Išče se Uršo Plut. *Slovenski pravnik* 23/5, 182–187.

Anton Murko, 1832: *Theoretisch-praktische slovenische Sprachlehre für Deutsche /.../*. Grätz: Verlag der Franz Ferstl'schen Buchhandlung.

Anton Murko, 1843: *Theoretifch=praktifche Grammatik der Slowenifchen Sprache in Steiermark, Kärnten, Krain und dem illirifchen Küftenlande*. Grätz: Verlag der Fr. Ferstl'schen Buchhandlung.

Martina Orožen, 1970/71: Začetki slovenske jezikoslovne misli. *Jezik in slovstvo* 16/7, 193–200.

Marko Pohlin, 1768: *Kraynska Grammatika, das ist: Die krainerische Grammatik, oder die Kunst die krainerische Sprache regelrichtig zu reden und zu schreiben /.../*. Laibach: J. F. Eger.

Marko Pohlin, 1783: *Kraynska Grammatika /.../*. 2. Verbesserte Auflage. Laibach: Lorenz Bernbacher, Burgerl. Buchbinder.

Polonca Šek Mertük, 2006: Trpnik v Brižinskih spomenikih. *Jezikoslovni zapiski* 12/1, 115–129.

Polonca Šek Mertük, 2008: Raba trpnika v slovenskem knjižnem jeziku 19. stoletja, doktorska disertacija. Maribor: Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru.

Stanislav Škrabec, 1905: Nekoliko slovenske slovnice za poskušnjo. *Cvetje z vertov sv. Frančiška* 22/7.

Stanislav Škrabec, 1910: Nekoliko slovenske slovnice za poskušnjo. *Cvetje z vertov sv. Frančiška* 27/6.

Stanislav Škrabec, 1914: Nekoliko slovenske slovnice za poskušnjo. *Cvetje z vertov sv. Frančiška* 31/2.

Jože Toporišič, 1965: O slovenskih glagolskih načinih. *Jezikovni pogovori*, 100–105. Ur. France Vurnik. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Jože Toporišič, 1967: Poizkus modernejše obravnave glagolskih kategorij. *Jezik in slovstvo* 12/4, 117–127.

Jože Toporišič, 2004: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

Valentin Vodnik, 1811: *Pismenost ali gramatika sa perve shole*. Ljubljana: Leopold Eger.

THE PERIODS OF PASSIVE VOICE RESEARCH IN GRAMMARS OF THE SLOVENE LANGUAGE (FROM A. BOHORIČ, 1584, TO J. TOPORIŠIČ, 2004)

Summary

On the basis of the passive voice – of one of the verb voices forms- discussions in 35 grammars of the Slovene language, from the first one (Bohorič, 1584) to the last one (Toporišič 2004), the article presents five different periods in studies of the passive voice used in the Slovene language grammars. It can be stated that the passive voice was not dealt with equally in the Slovene language grammars but there are nevertheless some parallels and common characteristics. On the basis of these parallels and common characteristics I define five periods: I. from Bohorič until Pohlin (1584–1768), II. from Pohlin until Janežič (1783–1863), III. from Levstik until Breznik (1866–1916), IV. from Breznik until Bajc, Kolarič, Rupl /and Šolar/ (1934–1947), V. Toporišič (2004).

The theoretical basis of the verb voices was set already in the first grammar of the Slovene language (1584). The first period (1584–1768) grammarians discussed the passive voice mostly from the point of view of its meaning and they introduced two forms of its expression – the passive voice on *-n/-t* and the passive voice with *se*. Already in the first grammar there was an admonition on the unsuitable use of the passive voice accusative and it was also stressed that the authentic passive voice case is the ablative (the today's genitive) with the prefix *od*.

In the second period (1783–1863) the grammarians started with a more intense discussion of the passive voice. Because of the introduction of the middle verbs the middle voice was, next to the active and the passive voice, added to the verb voices. Considering the transitivity category, a more precise distinction between the forms with *se* began in Vodnik's time. At the same time the grammarians started with rejecting the passive voice forms with an expressed agent of the action as well as with rejecting the passive voice on *-n/-t*. They allowed the forms with *se*.

In the third period (1866–1916) there are again only two verb voices, i.e. the active and the passive voice. In the second half of the 19th century the middle verbs were substituted by the reflexive verbs and therefore the middle voice was not mentioned again. Rejecting the passive voice on *-n/-t* and the allowance of the passive forms with *se* continued.

In the fourth period (1934–1947) the middle voice was introduced once again. Opposite to the last periods the passive voice with *se* was forbidden and the passive voice on *-n/-t*, which was for almost 100 years considered to be a strange syntactic construction, was recommended. Only at the end of this period no such strict rejection of the one and recommendation of the other passive voice form existed any more.

The fifth period (2004) of the passive voice grammatical studies completes the developmental bow of the passive voice discussion and conception and it matches with its beginnings. There are again only two verb voices, i.e. the active and the passive voice; the passive being one of the possibilities of the sentence meaning hierarchy and at the same time not being judged or forbidden. After centuries the agent of the action in the passive construction is allowed again and is common just like in the first grammar of the Slovene language.

DIE EPOCHEN DER PASSIV-RECHERCHEN IN DEN GRAMMATIKEN DER SLOWENISCHEN SPRACHE (VON A. BOHORIČ, 1584, BIS J. TOPORIŠIČ, 2004)

Zusammenfassung

Der Artikel stellt auf Grund der Recherchen des Passivs (eines der Verbgenera) in 35 Grammatiken der slowenischen Sprache, von der ersten (Bohorč 1584) bis zur letzten (Toporišič 2004), fünf Epochen der Passiv-Recherchen in den Grammatiken der slowenischen Sprache vor. Es stellte sich heraus, dass das Passiv nicht immer gleich behandelt wurde. Trotzdem lassen sich einige Parallelen und gemeinsame Charakteristika feststellen. Auf derer Basis werden fünf Epochen festgelegt: I. von Bohorič bis Pohlin (1584–1768), II. von Pohlin bis Janežič (1783–1863), III. von Levstik bis Breznik (1866–1916), IV. von Breznik bis Bajc, Kolarič, Rupl /und Šolar/ (1934–1947), V. Toporišič (2004).

Die theoretischen Grundlagen des Verbgenus der slowenischen Sprache waren schon in der ersten Grammatik der slowenischen Sprache 1584 festgelegt. Die Grammatiker der ersten Epoche (1584–1768) erörterten das Passiv vor allem aus der semantischen Sicht und stellten zwei seiner Ausdrucksformen vor: das Passiv auf *-n/-t* und das Passiv auf *se*. Schon in der ersten Grammatik war auf die unpassende Benutzung des Akkusativs im

Passiv aufgewiesen worden und es wurde auch gezeigt, dass der wirkliche Fall des Passivs der Ablativ (der heutige Genitiv) mit der Präposition *od/von* sei.

In der zweiten Epoche (1783–1863) fingen die Grammatiker an, sich intensiver mit dem Passiv zu beschäftigen. Wegen der Einführung der Mediumverbe gaben sie zu den Verbgenera neben das Aktiv und des Passiv auch noch das Medium dazu. Erst mit Valentin Vodnik kam es wegen der Kategorie der Transitivität zu einem genaueren Unterscheiden zwischen den Formen mit *se*. Gleichzeitig begannen die Grammatiker in dieser Epoche auch die Passiv-Formen mit der handelnden Person und sogar das Passiv auf *-n/-t* abzulehnen. Sie ließen die Formen mit *se* zu.

In der dritten Epoche (1866–1916) stellten wieder nur das Passiv und das Aktiv die Verbgenera dar. In der zweiten Hälfte des 19. Jh. wurden die Mediumverbe durch die Reflexivverbe ersetzt und deswegen wurde das Medium nicht mehr erwähnt. Das Passiv auf *-n/-t* wurde noch weiterhin abgelehnt und die Passiv-Formen mit *se* waren zugelassen.

In der vierten Epoche (1934–1947) wurde das Medium wieder eingeführt. Im Gegensatz zu der vorigen Epoche wurde das Passiv mit *se* verboten, das Passiv auf *-n/-t*, das für fast 100 Jahre als eine fremde syntaktische Konstruktion galt und als solche auch verboten war, wurde vorgeschlagen. Erst gegen Ende dieser Epoche gab es keine so strikte Ablehnung einer oder der anderen Passiv-Form mehr.

Die fünfte Epoche der Passiv-Recherchen (2004) spannte den Recherchebogen und ist dem Anfang gleich. Als Verbgenera gibt es wieder nur das Aktiv und das Passiv, wobei das Passiv als eine Variante der semantischen Satzhierarchie vorgestellt ist und wird nicht mehr verurteilt und verboten. Auch die handelnde Person wird in den Passiv-Konstruktionen nach dem sie mehreren Jahrhunderten verboten war, wieder erlaubt und ganz gebräuchlich wie in der ersten Grammatik der slowenischen Sprache.

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

OTO LUTHAR: PO ROBOVIH SPOMINA. Antisemitizem in uničenje prekmurske judovske skupnosti, ZRC SAZU, Ljubljana 2012, 147 str.

Po srednjeveških izgonih Judov iz slovenskih dežel (leta 1496 iz Štajerske in Koroške, leta 1515 pa še iz Kranjske) zasledimo na zdajšnjem slovenskem ozemlju vnovično močnejšo prisotnost Judov v drugi polovici 18. stoletja v Prekmurju. V tej deželi, ki je bila zgodovinsko vezana na Ogrsko, so bili Judje v posebnem položaju, njihovo naseljevanje pa so vse do sredine 19. stoletja podpirali nekateri fevdalni gospodje. Tretjina jih je živela v Murski Soboti, tretjina v Lendavi in tretjina po vaseh, kjer so bili trgovci, mesarji in krčmarji. Leta 1889 je bilo na območju Prekmurja že 1.107 Judov. V obeh večjih mestih (in tudi v Beltincih, ki so bili pomembnejša naselbina) so zgradili sinagoge in na veliko sodelovali pri gospodarskem razvoju. Pospesovali so razvoj mnogih panog in s kapitalom omogočili izgradnjo in razvoj industrijskih obratov v Murski Soboti in še bolj v Lendavi. Na teh historičnih izhodiščih gradi razmišljanja o uničenju prekmurske judovske skupnosti v tragediji holokavsta eden najboljših slovenskih poznavalcev judovske zgodovine in antisemitizma **dr. Oto Luthar**, ki je strnil najnovejše ugotovitve v novi knjigi z naslovom *Po robovih*

spomina. V bistvu gre za tehtno razpravo, ki je nastala v okviru mednarodnega projekta »Zamolčani holokavst: spomin na deportacijo prekmurskih Judov«. Sprva je bila zamišljena kot dodatek knjižici *Dežela senc, spomin na uničenje judovske skupnosti Prekmurja*, namenjeni osnovnošolcev in srednješolcem, a je nato prerasla v izčrpen prikaz ene najbolj groznih in žalostnih epizod sodobne svetovne in slovenske zgodovine.

Najnovejša Lutharjeva knjiga, ki je prijetna obogatitev slovenskega zgodovinopisja, je razdeljena na dva dela. V prvem delu avtor naniza poglobilne priprave in izvedbo »največjega organiziranega zločina v zgodovini civilizacije«. V tem delu predstavi prizorišča tega zločina na slovenskih tleh in poskuša osvetliti okoliščine, zaradi katerih je v obdobju druge svetovne vojne do holokavsta in genocida nad slovanskimi narodi sploh lahko prišlo. Če smo natančnejši, je Luthar v tem delu želel pojasniti, »zakaj in kako sta iz obrobnih ekstremističnih fašističnih in nacističnih idej vzniknila kar dva totalitarna imperija in kako sta človeštvo pripeljala do največje katastrofe v zgodovini«. Kljub temu da ne gre za daljšo analizo razmer, je avtorju vendarle uspelo na dovolj razumljiv način argumentirano izpostaviti ključna dejstva in relevantne podatke. V drugem delu knjige je poudarek na dogajanju na slovenskih

tleh s posebnim poudarkom na Prekmurju. Seveda ne slučajno, pač pa zaradi nespornih zgodovinskih dejstev, da je bilo Prekmurje pred aprilskih napadom sil osi na Kraljevino Jugoslavijo središče predvojnega judovstva na Slovenskem. V tej rahlo odmaknjeni slovenski pokrajini sta bili dve močni judovski središči, eno v Murski Soboti in drugo v Lendavi. Avtor se ni spuščal v pretirano ponavljanje že znanih ugotovitev (ki se jim sicer ni mogel v celoti izogniti), pač pa je bolj pregledno predstavil nekatere prelomne dogodke tega »težko predstavljivega poglavja druge svetovne vojne« skozi konkretne usode pregnanih ljudi in skozi zgodbe tistih, ki se niso uspeli nikoli vrniti. Ta del knjige je tudi najbolj pretresljiv in prinaša nekoliko drugačno videnje »reševanja judovskega vprašanja«. Zdi se, da je Luthar še enkrat prepričljivo dokazal, da holokavst

ni nekaj abstraktnega in za slovenski prostor oddaljenega, pač pa tudi del slovenske zgodovine. »Četudi omejen, za koga morda celo zanemarljiv, je pogrom nad judovskim narodom v Evropi potekal tudi na slovenskih tleh.« Tega dolgo nismo dojemali in smo kar preveč sramežljivo potiskali na obrobje zgodovine druge svetovne vojne na našem ozemlju. Holokavst se je torej zgodil tudi na naših tleh, tako rekoč našim sosedom, našim ljudem, saj so Judje v Prekmurju pred množičnimi deportacijami v taborišča smrti aprila 1944 živeli v sobivanju z drugim večinskim prebivalstvom pokrajine ob Muri. Luthar pravilno ocenjuje, da so »iz mestnih sosesk, krajev in vasi čez noč izginili prijatelji, znanci, sosedje ... naših starih staršev; Prekmurje, ki še vedno velja za najslabše razvito in najpogosteje spregledano slovensko pokrajino, pa je na ta način

Grafiti na pročelju mariborske sinagoge iz leta 2009
(arhiv Centra judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor).

za vedno izgubilo ljudi, ki so omogočili začetek njegove modernizacije«. V tem se skriva tudi veliko odgovorov na nikoli odgovorjeno vprašanje – kaj bi bilo s Prekmurjem, če Judje med holokavstom ne bi bili uničeni.

Navzven morda preveč drobno knjižico, ki pa je v resnici vsebinsko zaokrožila ravno to, kar je treba najosnovnejšega vedeti o tem temnem poglavju slovenske zgodovine, Oto Luthar zaključuje z imenitnim kratkim poglavjem z naslovom Namesto epiloga. V njem se dotakne tudi zdajšnjega odnosa Slovencev in slovenske države do ohranjanja zgodovinskega spomina na prekmurske in druge slovenske Jude. Kritično izpostavlja časopisne članke in zapise, ki tematizirajo judovsko preteklost, pospremljeno s trditvami, da »holokavsta ni bilo«, da so »Judje najbolj izkoriščevalski narod, ki hoče imeti vse ostale za hlapce«, da Nemci niso »napadli Židov«, temveč »židi« Nemce, in delovanje direktorja enega od zdajšnjih zavodov, ki se ukvarja s holokavstom in antisemitizmom (mišljena je Sinagoga Maribor), razumejo kot »gonjenje holokavsta do onemoglosti«. Luthar vnovič izpostavi še znani slovenski antisemitizem »brez Judov« in poudari, da je posledica tovrstnega odnosa tudi nadvse »skromna spominska pokrajina«. Poleg judovskega pokopališča v Dolgi vasi, lendavske sinagoge, ostankov pokopališča v Murski Soboti, na katerega spominja borna peščica nagrobnikov..., na usodo prekmurskih in štajerskih Judov spominjajo samo *Tlakovci spomina* v Mariboru in spomenik pred murskosoboško železniško postajo. Prebivalci Murske Sobote ga poznajo pod dvoumnim imenom *Pozabljeni kovček...*

Knjigo zaokroža dodatek v obliki kratkega leksikona antisemitizma, nacizma in holokavsta. Objavljenih je tudi nekaj izbranih fotografij Erike Fürst, Marka Zaplatila in Julijane Zrim, dodana je bogata bibliografija. Oblikovala jo je Tanja Rodež, natisnila pa tiskarna Collegium Graphicum. Publikacija je nastala v okviru projekta »Neglected Holocaust: Remembering the Deportation of the Jews in Slovenia«, ki ga je omogočilo financiranje Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance and Research in Ministrstva za izobraževanje, znanost, kulturo, šolstvo in šport RS.

Marjan Toš

KAKO JE BITI JUD V MARIBORU IN V LENDAVI
Projekt o dunajski judovski identiteti skozi objektiv Petra Rigauda na dokumentarni razstavi v mariborski Sinagogi (24. 1.–26. 2. 2013) in v domu kulture Lendava (1. 3.–31. 3. 2013)

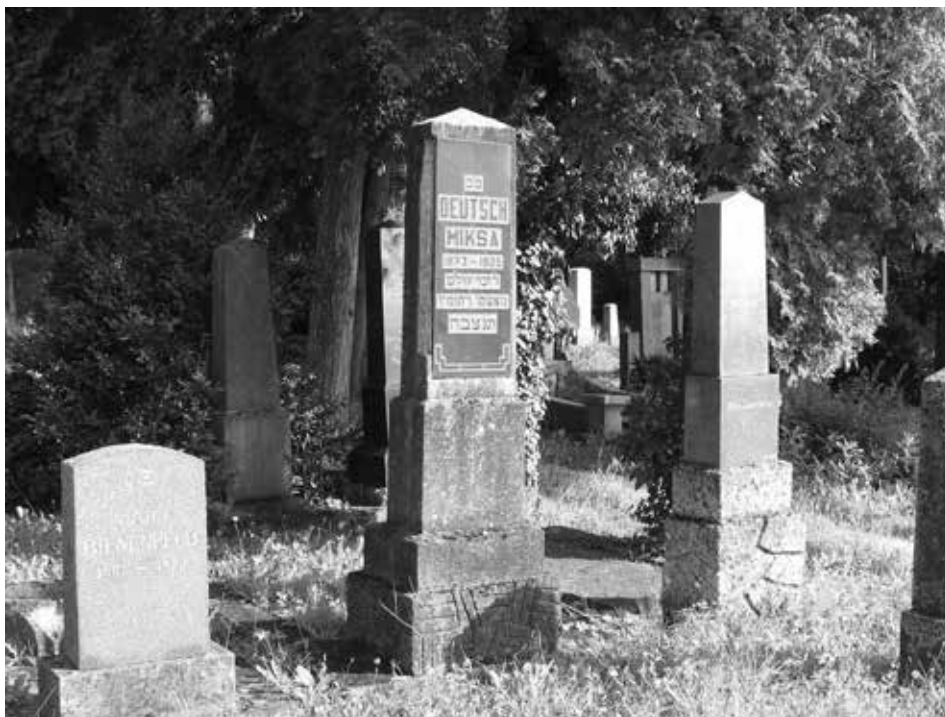
Center judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor je v sodelovanju z avstrijskim Kulturnim forumom iz Ljubljane pripravil zanimivo razstavo s pomenljivim naslovom *Biti Jud*. Gre za široko zastavljen projekt o dunajski judovski identiteti iz zornega kota znanega fotografa **Petra Rigauda**. Avtorsko zasnovana razstava poskuša odgovoriti na vprašanja: Kdo je Jud? Kako se utemeljuje individualna judovska identiteta? Kdo se je že vselej

počutil kot Jud? Kdo je svoje judovstvo odkril kasneje in kako? Prav ta vprašanja so tudi vodilo avtorja razstave, ki je ustvaril niz portretov dunajskih Judov in Judinj, ki se sprašujejo o svoji judovski identiteti.

Stališča portretirancev poleg portretov podajajo tudi kratke samoizpovedi in tako nudijo širok spekter družbenih, verskih in nazornih vidikov identitete skozi vse generacije. Vsakega portretiranca so prosili, da imenuje koga drugega, ki je bil potem portretiran, in da svojo odločitev utemelji. Nastali so opisi Judov o drugih Judih in Judov o samih sebi – v obliki fotografij in z izbranimi besedami. »V jidišu obstaja rek: »Teško je biti Jud« in se izgovarja z nasmeškom. Z nasmeškom, ker ne obstaja nič lažjega: si in ostaneš Jud, ne glede na to, kar za to ali

proti temu storiš – če svoje judovstvo kažeš navzven, če iz tega narediš poklic ali če ga pred seboj in pred drugimi zatajiš. V nekem drugem smislu pa je dejansko nadvse težko biti Jud in to je razlog za melanholijo nasmeška, ki spremlja navedeni rek«, je v katalogu razstave zapisal eden od portretirancev **Villem Fluser**.

In kaj naj bi za Jude pomenila »judovska identiteta«? Razstava ponuja več odgovorov. Za ilustracijo omenimo le dva. V prvem **Lea Niyazov** poudarja, da pomeni »judovska identiteta oporo, vero, varnost, družino in da ve, od kod prihaja in kam spada. V moji družini vsakodnevno prakticiramo judovsko vero in tradicijo. Judovska identiteta je zame in za mojo družino (otroke, vnuke) nadvse pomemben del našega življenja. Zelo sem vesela, da mi je

Pokopališče v Dolgi vasi pri Lendavi je eden najvažnejših ostankov judovske dediščine na Slovenskem (foto: M. Toš)

uspelo judovsko kulturo prenesti na svoje otroke in vnuke. In da ti to tudi živijo.« Ali pa razmišljanje **Dwore Stein**, ki je med drugim poudarila, »/.../ da po mojem mnenju judovska identiteta nima nobene zveze z vero, a vsekakor z zgodovino in izvorom. Biti Judinja zato zame tudi pomeni, da sem pozorna in se pravočasno uprem. Poleg judovske identitete so mi zelo pomembne vse druge moje identitete, kot so biti ženska, sindikalistka, Evropejka ...«

Razstava je bila v mariborski Sinagogi na ogled do konca februarja, nato pa so jo preselili še v Lendavo, kjer je bila ves mesec marec na ogled v predverju tamkajšnjega doma kulture. Razstava je nastala v produkciji Judovskega muzeja z Dunaja, njena kustosinja pa je **Gabriele Kohlbauer-Fritz**. Koncept je zasnoval avtor fotografij Peter Rigaud sam, vsebinsko postavitev in zamisel pa sta izvedla **Danielle Spera** in **Peter Menasse**. Za postavitev v mariborski Sinagogi v okviru projekta Šoa – *Spominjajmo se 2012/2013* sta poskrbeli **Marjetka Bedrač** in **Maja Seršen**, spremljevalno zloženko v slovenskem in angleškem jeziku pa je lično oblikovala **Anja Premk**.

V okviru tradicionalno dobrega sodelovanja med Centrom judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor in Zavoda za kulturo in promocijo iz Lendave, ki upravlja s tamkajšnjo sinagogo, je bila razstava adaptirana za predverje doma kulture v Lendavi. Na otvoritvi je bilo izpostavljeno več

odprtih vprašanj in dilem o judovski identiteti, in sicer v kontekstu skoraj pozabljene judovske preteklosti tega nekoč tako multikulturnega mesta na geografskem prepihu. Poudarjeno je bilo, da kljub pozabi mesto ne pozablja na judovsko identiteto, ki ga še vedno spremlja in na svojevrsten način tudi bogati. K temu veliko pripomore skrb za hranjeno judovsko dediščino, ki je najbolj prepoznavna po ohranjeni sinagogi iz druge polovice 19. stoletja in po judovskem pokopališču v Dolgi vasi. V lendavski sinagogi so preuredili stalno postavitev o zgodovini in holokavstu dolnjelendavskih Židov od naseditve do leta 1945, ki bi lahko predstavljala zametek bodočega vse-slovenskega muzeja holokavsta. Na otvoritvi so povedali, da občina Lendava to pobudo mariborskega Centra judovske kulturne dediščine podpira. Prav tako naj bi mesto Lendava že v kratkem dobilo Židovsko ulico, s čimer bi bila judovska identiteta še bolj prisotna v javnem spominu mlajših generacij. Občinski svet v Lendavi je sklep o poimenovanju ene od novih ulic v mestu z imenom Židovska ulica že sprejel. Otvoritev razstave je bila tako neke vrste aktualna delavnica o judovskih identitetah v Prekmurju nasploh in tudi lep čas po otvoritvi so se udeleženci otvoritve zadržali v pomenku z nekaterimi strokovnjaki, ki se v Sloveniji ukvarjajo z judovstvom, judovsko zgodovino in kulturo.

Marjan Toš

NAVODILA AVTORJEM PRISPEVKOV ZA ČZN

1. Časopis za zgodovino in narodopisje je interdisciplinarna znanstvena revija za humanistiko in družboslovje. Izdajata jo Univerza v Mariboru, Slomškov trg 15 in Zgodovinsko društvo v Mariboru, Ulica heroja Tomšiča 5.
2. Prispevke za ČZN sprejema uredništvo na naslov: Uredništvo ČZN, Univerzitetna knjižnica Maribor, Gospejna 10, 2000 Maribor (vlasta.stavbar@uni-mb.si).
3. Prispevki, ki jih objavlja ČZN, so v slovenskem jeziku, povzetki v angleškem in nemškem jeziku, sinopsisi v angleškem jeziku.
4. V koliko gre za razpravo ali članek, mora prispevek obvezno vsebovati povzetek (največ 30 vrstic) in sinopsis (največ 6 vrstic).
5. Prispevek mora biti oddan v dvojni obliki: na disketi ali CD-ju (ime datoteke) in odtisnjen na papir. Obsega lahko do dve avtorski poli po 30 vrstic na stran.
6. **Opombe** naj bodo pisane enotno, pod črto, na dnu vsake strani. V opombah uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literatura. Pri arhivskih virih uporabljamo ustaljene kratice za arhiv, nato navedemo kratico fonda ali zbirke, signaturo oziroma številko fascikla ali škatle in številko arhivske enote ali ime dokumenta. Pri literaturi navedemo priimek avtorja, smiselno skrajšan naslov (ne letnice izdaje) in številko strani.

Prispevki drugih znanstvenih panog (torej ne zgodovinski) lahko izjemoma uporabljajo ameriški način citiranja APA (Stavbar 2006: 23) in seznam literature na koncu prispevka.

7. **Citiranje virov in literature** – če je na koncu objavljeno poglavje viri in literatura morajo biti sistematično navedeni vsi viri in literatura, ki smo jo navedli v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, literaturo, po potrebi tudi časopise, ustne vire ipd. V teh sklopih je potrebno gradivo navajati v abecednem vrstnem redu.

Arhivski viri – navedemo: arhiv, ime fonda ali zbirke, po potrebi še številko fascikla ali škatle.

Literatura – monografije – navedemo: ime in priimek avtorja, *naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku)*. Kraj in leto izida, str.

Literatura – članek – navedemo: ime in priimek avtorja, naslov članka. *Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku)*, za periodiko pa še letnik, letnico, številko oz. datum in strani, za zbornik, kraj in leto izida, strani.

8. Priloge (slikovno gradivo, fotografije, zemljevidi ...) bodo natisnjene enobarvno. Skenirane naj bodo v resoluciji 300 dpi (minimalna širina 10 cm) in shranjene v obliki tif ali jpg. Datoteke slikovnega gradiva naj bodo poimenovane v skladu s podnapisi v besedilu (slika 1 ipd.) in priložene v tej obliki osnovni datoteki. Pri podnapisih k slikovnemu gradivu navedemo: zaporedno številko, naslov slike in vir. Naj bodo na ustreznem mestu v besedilu.
9. Vsak prispevek mora vsebovati točen naslov avtorja: ime in priimek, akademski naslov ali strokovni naziv, delovno mesto ali ustanovo zaposlitve, njen naslov in morebitni naslov elektronske pošte.
10. Za prevode povzetcov in sinopsisov v tuje jezike poskrbi uredništvo revije.
11. Za trditve in znanstveno korektnost odgovarjajo avtorji prispevkov. Prispevki so lektorirani in strokovno recenzirani, recenzentski postopek je anonimen.

GUIDELINES FOR CONTRIBUTIONS FOR ČZN (*Review for History and Ethnography*)

1. Časopis za zgodovino in narodopisje (Review for History and Ethnography) is an interdisciplinary review for humanistic and social sciences. It is published by the University of Maribor, Slomškov trg 15 and Zgodovinsko društvo v Mariboru, Ulica heroja Tomšiča 5.
2. Papers should be submitted to the Editorial Board: Uredništvo ČZN, Univerzitetna knjižnica Maribor, Gospejna 10, 2000 Maribor (vlasta.stavbar@um.si).
3. The articles published in ČZN are in Slovene language, the abstracts are in English and German, the synopses in English.
4. If the contribution is a treatise or an article, then the contribution should have an abstract (of maximum 30 lines) and a synopsis (of maximum 6 lines).
5. The contributions should be handed in on a CD (Filename) or sent by email and printed on paper. The contributions should not exceed 216 pages type-written double spaced pages (30 lines per page).
6. The contributions are proofread and peer reviewed with a blind peer review procedure. The authors are responsible for the statements and the scientific correctness of their papers.
7. **Footnotes** should be written unified, under the line on the bottom of each page. In the notes abbreviations should be used and they should be, together with acronyms, explained in the chapter References. With archival sources traditional acronyms for archives, followed by the acronym of the fond or collection, call number or the folder/box number and the number of the archival unit or the name of the document should be used. In references the name of the author, logically abbreviated title (not publishing year) and page number should be cited.
The contribution from other scientific fields (not historical ones) can use the American citation APA (Stavbar 2006: 23) and the reference list at the end of the contribution.
8. **Citation of sources and references** – if there is a chapter Sources and References at the end of a contribution, all the sources and references should be cited systematically (see Footnotes). All the sources, such as archival sources, references, newspapers, oral sources, should be cited separately. Within these groups the materials should be written alphabetically.
Archival sources: the archive, the name of the fond or the collection, if necessary also the number of the folder or of the box should be cited.
References – books should be cited in the following order: Author's name and surname, *Title (and subtitle) in italics*. Publication place and publication year, pages.
References – articles should be cited in the following order: Author's name and surname, title of the article. *Name of the newspaper, review or book of proceedings (in italics)*, for periodicals also volume, year, number or date and pages; for a book of proceedings publication place and publication year, pages.
9. Appendixes (picture materials, photographs, maps...) will be printed monochromatic. They should be scanned in the 300 dpi resolution (min. width 10 cm) and saved in the tif or jpg formats. The picture materials files should be named according to the order they appear in the text (example: slika 1 etc.) and should be added in this format to the basic file. The subtitles for the picture materials should include: consecutive numbers, picture title and source. They should also be put on the right place in the text.
10. Each contribution should have an exact author's address: name and surname, academic or professional title, working place or institution, its address and author's email address.
11. Translations of abstracts and synopses are provided by the Editorial Board.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE
Review for History and Ethnography

Izdajata – *Published by*
Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru –
University of Maribor and Historical Society of Maribor

Sedež uredništva – *Editorial office*
Univerzitetna knjižnica Maribor
Gospejna 10, 2000 Maribor
e-mail: vlasta.stavbar@um.si
tel. 040 261 333

Prevodi – *Translations*
Mateja Škofjanec

Lektorica – *Proofreading*
Alenka Valh Lopert

Grafična priprava – *Prepress*
Katarina Visočnik

Naklada – *Circulation*
500 izvodov

Tisk – *Printed by*
Dravski tisk d.o.o.

Letna naročnina za študente in posameznike –
Annual subscription price for students and individuals
21 EUR

Letna naročnina za ustanove – *Annual subscription price for institutions*
25 EUR

Cena posamezne številke – *Single issue*
6,30 EUR

Revijo lahko naročite na sedežu Zgodovinskega društva v Mariboru,
Ul. heroja Tomšiča 5, 2000 Maribor (marjan.matjasic@muzejno-mb.si)
ali na sedežu uredništva (zupanur@gmail.com) – *You can subscribe*
to the review at the registered seat of the Zgodovinsko društvo v Mariboru,
Ul. heroja Tomšiča 5, 2000 Maribor (marjan.matjasic@muzejno-mb.si)
or at the editorial office (zupanur@gmail.com)

ISSN 0590-5966

Cena: 6,30 €